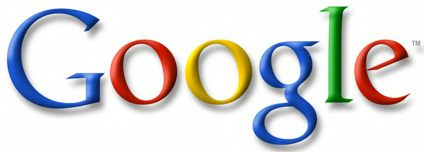

V. KLAIĆ

SLIKE IZ SLAVENSKE POVJESTI

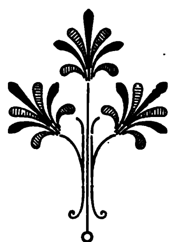
SLIKE

IZ

SLAVENSKE POVJESTI.

NAPISAO

VJ. KLAIĆ.

U ZAGREBU.

IZDALA „MATICA HRVATSKA“.

1903.

TISAK DIONIČKE TISKARE.

Odkad „Vienac“ izlazi (1869.), gotovo sam svake godine napisao za nj koju veću ili manju crticu iz slavenske povjestnice. I tako se je nakupila čitava hrpa članaka i člančića različite vriednosti i zamašaja, koji se tiču budi hrvatske prošlosti, budi historije ostalih slavenskih naroda.

Te moje crtice niesu ni po sadržaju ni po obliku nikakvi učeni, sistematski članci, niti sam ikad želio, da to budu. Zamišljeni su redovito u tren, a i napisani su na brzu ruku, koji put za pol sata i manje. I premda su tako posve neugledni, jednim se ipak odlikuju: pravom, nehinjenom ljubavi za sve, što je slavensko i hrvatsko. A i tendencija bila im je plemenita, da probude u hrvatskom narodu ljubav i zanimanje za prošlost slavensku. I baš s toga zavolio ih je narod više, nego ogromne moje i tudje knjižurine o historiji hrvatskoj i slavenskoj.

Mnogo puta već nukali su me, da te sitne prigodne mrvice književne skupim u jednu knjigu. I meni se je svidjala ta misao. Ali kad sam redom članke — ima ih do petdeset — ogledavao, prolazila me je volja, da ih još jednom na sviet iznesem. Neki su zaista posve mršavi, drugi su po obliku nedotjerani, a mnogi su posve preradjeni ugledali svjetla u većim mojim izdanjima. I tako prebirući našao

*

sam jedva ovih dvadesetak crtica, za koje mislim, da nije šteta za papir, ako se ponovno izdadu.

Malo je, čime ovaj put nudim hrvatskoga čitatelja. Ali je niklo u vrelu srcu, pak se nadam, da će se srdaca i primati. Jer što nam vriedi sva znanost i sva umjetnost, ako nam kraj njih ostaje srce prazno, ako se njima duša ne oplemeni? Nije onaj uljudjen čovjek, koji je pretovario um i pamet gomilom znanja, nego onaj, koji je naukom polučio pravi sklad izmedju misli i osjećaja svojih.

U Zagrebu, na Sesvete 1903.

Vj. Klaić.

Priča o Čehu, Lehu i Mehu.

Južni Slaveni, poimence Hrvati i Srbi, u najstarije historijsko doba rado pričahu, da im nije pradomovina topli jug, gdjeno i danas živu, nego da su se doselili s dalekoga, hladnoga sjevera. Bizantski car Konstantin VII. Porfirogenet, koji je u 10. stoljeću zabilježio najstarije tradicije Hrvata i Srba, naročito kaže, da su Hrvati i Srbi došli sa sjevera, iz Biele (Velike) Hrvatske i Biele Srbije; pače Konstantinov suvremenik, zahumski knez Mihajlo Višević, upravo se je ponosio, da je potomak sjevernih Srba, koji i danas u Lužici živu. I drugi hrvatski povjestnik, po imenu Toma arcidjakon spljetski, znade još u 13. stoljeću za predaju, da su se Hrvati doselili sa sjevera iz onih zemalja, gdjeno je kasnije stajala poljska država (de partibus Poloniae).

Dok su ovako južni Slaveni kroz stoljeća spominjali svoju pradomovinu na sjeveru, sjeverni su i iztočni Slaveni opet pričali, da su se doselili iz južnoslavenskih zemalja. Česi, Poljaci i Rusi nisu mogli vjerovati, da bi od najdavnijih vremena prebivali u onim krajevima, u kojima ih je zateklo historijsko doba, pa su zato svoju pradomovinu tražili tamo, gdje su nastavala najbliža im braća, naime Hrvati, Srbi i Bugari.

Prvi ruski ljetopisac, stari kalugjer Nestor († 1116.) umije pričati, da su svi Slaveni u prvo doba svoga vjekovanja prebivali na Dunavu, tamo, gdje je danas zemlja Ugarska i

Bugarska. Odatle se razidje „slavenski jezik“ na sve strane svieta i napuči zemlju rusku, lješku (poljsku), češku, moravsku i druge. Što je ljetopisaca českih i poljskih od 13. do 16. stoljeća, svi gotovo znadu staru priču, da su se sjeverni Slaveni doselili s juga, budi iz stare Panonije, budi iz oblasti Panoniji na jugu. Što je priča dulje kolala, postajala je sve obilatija i kićenija; na posljedku znalo se potanko, tko se je sve selio, od kuda i kada. Pričalo se u tim ljetopisima, da su dva, ili tri brata, po imenu Čeh i Leh (i Rus) ostavili svoju pradomovinu, današnju Hrvatsku, pa da su sa svojim pucima napučili češku, poljačku i rusku zemlju.

No da ogledamo pobliže, što i kako ti ljetopisi govore.

Spomenuti već ljetopisac Nestor priča o seobi Slavena ovako: „Po mnozêh že vrêmenêh sêli sąt Slovêni po Dunajevi, kdê jest ninê ą g o r s k a zemlja i b l g a r s k a. Od têh Slovên razidošę se po zemlji, i prozvašę sę imeni svojimi, kdê sêdošę na kotorôm mêstê, jako prišedše sêdošę na rêcê imenom Morava, i prozvašę sę Moravani, a drugi Česi narekošę sę, a se ti že Slovêni: Hrvate bêlij, i Srbe i Korąntane . . . . . Tako razide sę slovênskij jęzik . . . . .“

Po Nestoru dakle pradomovina je Slavena dônje i srednje Podunavlje, uz koje su se u 12. stoljeću sterale Ugarska i Bugarska. Iz toga Podunavlja, veli Nestor, razišli su se slavenski jezici (narodi) na sve strane, naročito su se odanle izselili Moravani, Česi, Korutanci (Slovenci), Bieli Hrvati i Srbi.

Dok je Nestoru pradomovinom Slavena Ugarska i Bugarska, poljski je ljetopisac B o g u c h w a l († 1253.) našao pradomovinu Slavena u staroj Panoniji. On priča medju inim i ovo: „Čita se u prastarim knjigama, da je P a n o n i j a majka i kolievka svih slavenskih naroda . . . . U toj dakle Panoniji rodiše se Panu, knezu panonskomu, t r i sina, od kojih se prvorodjenac zvaše L e h, drugi R u s, a treći Č e h. Ta tri brata, pošto se uzmnoža njihov rod i njihov puk, po-

sjedoše tri kraljevstva: lješko (poljsko), rutensko (rusko) i češko, pa ih i sad drže, a držat će ih i u buduće, dokle se svidi Božjoj volji . . . .“

Poslije Boguchwala ne spominju više ljetopisci ni Ugarske, ni Panonije, nego izriekom tvrde, da su se Slaveni razselili iz zemlje, koju zovu Hrvatska ili Hrvati. Medju tim ljetopiscima prvi je sastavljač tako zvane Dalimilove češke rimovane kronike. Tu je kroniku sastavio god. 1282.—1314. neki češki vitez i ujedno pjesnik, koji je bio velik neprijatelj Niemaca i purgara. Dalimilova kronika počinje pričanjem, kako se ljudi razseliše i doseliše iz Azije u Evropu. Pošto je izpripoviedao, kako se Grci nastaniše na Balkanskom poluotoku, spominje i seobu Slavena u Evropu. Slaveni, ili kako ih Dalimilova kronika zove, Srbi (Srbove), nastaniše se na Balkanskom poluotoku, i to uz more, pak se onda razgraniše sve do Rima. Zatim nastavlja Dalimilova kronika ovako:

„U srbskom jeziku (narodu) imade zemlja, koja se zove Hrvati. U toj zemlji bijaše jedan leh (vlastelin, plemić), komu nadjenuše ime Čeh. On ubi čovjeka, pa radi toga (zločina) izgubi svoju djedinu. Na to on sa svoje šestero braće i njihovom brojnom čeljadi ostavi zemlju Hrvati, pak se odseli. Putujući (na sjever) od šume do šume dodje napokon do gore Řip (u današnjoj Češkoj) i nastani se tamo sa svojom braćom i sa svojim pukom“.

Dalimilova kronika izriekom dakle tvrdi, da se je Čeh, praotac češkoga naroda i osnivač češke države, doselio s juga, s Balkanskoga poluotoka, i to iz zemlje Hrvati. Jednako pričaju svi potonji ljetopisci češki i poljački. Da neke znamenitije još ogledamo.

God. 1374. napisao je Čeh Pulkava kroniku češku. I on priča o porieklu Slavena ovo: „Slaveni potječu kao i drugi narodi iz ravnice Senaarske (u Aziji). Prošavši oni Kaldejom dodjoše u zemlju, gdje sada Grci obitavaju, pak

prebacivši jedan morski rukav kod Carigrada naseliše zemlje, koje se zovu Bugarska, Ruska, Srbija, Dalmacija, Hrvatska, Bosna, Koruška, Istra i Kranjska, te ih do danas drže. Napokon u Hrvatskoj bijaše neki čovjek po imenu Čeh, koji ubivši nekoga velmožu hrvatskoga, ostavi s braćom i družbom svoju domovinu i ode tražiti novu postojbinu, u kojoj bi mogao sigurno živjeti. On priedje Dunav i dodje u Češku, te se nastani izpod brda Řipa. Brat njegov, po imenu Leh, koji bijaše s njim došao, priedje Sniježne gore (Alpes nivium), koje luče Češku od Poljske, pak ugledavši prostranu ravnicu sve do mora (Baltičkoga) naseli se u njoj i napuči ju svojim pukom.

Pulkavu dopunjuje poljski ljetopisac Długosz (Longinus), koji je god. 1455.—1480. napisao povjestnicu poljske zemlje. I on veli, da Slaveni potječu iz Senaarske ravnice; odanle da su došli u Evropu, i to u Panoniju (Panoniam primam et veterem Slavorum sedem), a zatim da su napučili Bugarsku, Srbiju, Bosnu, Hrvatsku, Dalmaciju, Iliriju, Korutansku i druge zemlje uz more Jadransko, Jonsko i Egejsko. Zemlje Dalmacija, Srbija, Slavonija, Hrvatska i Bosna pripadahu braći Lehu i Mehu, sinovima Janovim. Braća prebivahu u gradu Psari na veoma visokoj hridi, koju kvasi rieka Hui, štono razstavlja Slavoniju od Hrvatske; grad taj više (za Długosza) ne stoji, ali se po ruševinama razabire nekadanja ogromna veličina njegova; ime mu je sačuvalo jedino selo Psari, koje se i danas još (u 15. stoljeću) koči izpod ruševina gradskih. Braća dakle Leh i Meh, htijući se ukloniti razmiricama, koje su tada bile medju Slavenima mah preotele, ostaviše sa svojim porodicama i blagom svoju nesrećnu domovinu i grad Psari, pak se odseliše na sjever, gdjeno osnovaše češku i poljsku državu. Iza njih podje i treći brat njihov, po imenu Rus, na sjever, te osnova Rusku.

Gotovo jednako pripovieda drugi poljački povjestničar, po imenu Matija iz Mêhova, mladji savremenik Dłu-

goszev. U svojoj kronici, koja dosiže do god. 1506., piše on ovo: „Poljaci potječu od Slavena, — Slaveni pak od Javana, sina Jafetova . . . . Slaveni dodjoše malo iza Grkâ u zapadne zemlje (u Evropu), te zauzeše Srbiju, Dalmaciju, Meziju, Bugarsku, Bosnu, Hrvatsku, Slavoniju i Panoniju. Bijahu medju njima knezovi Leh i Čeh, unuci Javanovi po lozi Helisinoj. Oni su svojim pukom vladali u Hrvatskoj i Slavoniji, koje razstavlja brza i plaha rieka Krupa, te su imali kraljevsku stolicu u gradu i selu Psari. Selo Psari stoji još i danas uz rieku Krupu. te imade mnogo podanika i kmetova slavenskoga jezika; grad je pak razvaljen, te mu se vide jedino ruševine i temelji. Kad se je puk u Dalmaciji, Hrvatskoj i Slavoniji jako pomnožao, da ga više u tim zemljama nije moglo stati, rodiše se razmirice medju braćom i rodjacima. Ne htijući toga gledati digoše se pomenuti knezovi Leh i Čeh, pak skupivši svoje stvari i družinu odoše na zapad tražiti novu postojbinu."

Najmladji, pa po tome i najobširniji pričalac jest češki ljetopisac V. Hajek († 1553.). On je pocrpao svoje viesti o pradomovini Slavena iz Długosza (ne Filipa Kallimacha, kako on tvrdi) i Matije Mêhovskoga, pak je pridavši mnogo toga, što je sam smislio, ili čuo, sastavio obširnu pripoviest, koja se je onda kroz stoljeća prenosila u historijske knjige sjevernih Slavena, a poslije i u spise južnih Slavena, pa se je tako ta priča udomila i u književnosti hrvatskoj.

Evo, kako Hajek priča:

„Kad je bilo po potopu čitavoga svieta, te se je gospodin Bog dostojao spomenuti službenika svoga Noema i sinova njegovih Sema, Kama i Jafeta, to se nalazi u knjigama o stvorenju svijeta, da je Jafet imao sina Javana, koji je rodio Helisu i braću njegovu. I po tom pošao je taj Javan s Helisom sinom svojim i s drugim sinovima prema zemljama pônoćnim (sjevernim), naime prema Iliriku, te se je nastanio pri moru, koje bi od toga Javana prozvano

Jonytskim. Židovi bo zovu narod grčki, koji je potekao od Javana, imenom Javani. Od Helise pak, sina Javanova, a unuka Jafetova, praunuka Noemova, proizašli su Slovaci (Slaveni), a ti su tik Grkâ zauzeli zemlje zapadne, kao Slovinsku, Racku, Hrvatsku, Bulgarsku, Bosansku, Vlašku, Rusku i Moskovsku (zemlju), koje su zemlje izmedju iztoka sunca i pônoći (sjevera). I pošto su kroz dugo vrieme tu obitavali, postali su narod velik i brojan, pak su te krajeve i zemlje, navlastito Dalmatinsku, Hrvatsku i Slovinsku, tako gusto pukom napunili, da su im bile tiesne za prebivanje; a poradi toga porodile su se medju njima mnoge nevolje i razmirice, te su se naročito medju njihovim mogućnicima i knezovima zgadjale borbe i ubojstva, a to stoga, što je svaki sebi baštine (djedine), luke i pašnjake prisvajao, htijući ih imati za svoje uživanje."

„Nekoji pak kroničari, muževi vjere dostojni, kao Filip Kallimachus i meštar Matej Mêhovski i drugi, pocrpavši to marljivo iz starih kronika, pišu, da su u neko doba u toj krajini (zemlji) Hrvatskoj bila dva rodjena brata, dva kneza, od kojih je jednomu ime bilo Čeh, a drugomu Leh. Leh je imao svoju stolicu u gradu zvanom Krapina, koji sve do danas stoji. Stariji pak brat Čeh imao je svoje sjedište u gradu zvanom Psáry, nad brzim (plahim) potokom, koji se zove Krupa. Taj bi grad kasnije od nekoga Hroša, koji je bio od porodice dalmatinskih knezova, razvaljen. Ali ves (selo) Psáry, koja je pod njim bila, imade sve do današnjega dana svoje žitelje; od grada netom spomenutoga pak preostali su jedino temelji i ruševine."

„Ta pak braća Čeh i Leh, gledajući toliki nered, pravde i ubojstva medju rodjacima radi medja i baština (plemenština), a da bi se riešili tih kavga i krvoprolića, i ustupili sve te zemlje drugima, sporazumješe se medju sobom, da će odavle otići u zemlje pônoćne (sjeverne) sa svojim ženama, djecom, prijateljima i rodjacima, s konjima, stokom i sa svom

opremom, što su je imali. Skupiše svoju rodbinu i njezine službenike, pak posjedavši na konje, mazge i magarce jahali i išli su od liesa (šume) do liesa. Bilo ih je na broj oko šest stotina duša, medju njima u sredini knezovi Čeh i Leh na krasnim konjima. Pred njima su nosili žutu zastavu, a na njoj bieli štit i u štitu crnoga orla . . . za njima pak jašili su u toj četi grofovi i gospoda iz te hrvatske zemlje znamenita."

Hajek priča još, da je jedan od nasljednika kneza Čeha, po imenu knez Krok, god. 683. u novoj domovini svojoj sazidao grad i nazvao ga Psar na uspomenu svoga praroditelja Čeha i njegove stolice u pradomovini Hrvatskoj. Taj grad da je kasnije dobio ime Libin (od kneginje Libuše), i napokon ime Višegrad.

Priča o Čehu, Lehu i Mehu (Rusu) nije dakle nastala u Hrvatskoj, nego je nikla i razvila se u Češkoj i Poljskoj. Već u 16. stoljeću pripovieda ju Čeh Hajek gotovo doslovce onako, kako ju mi znademo. On već spominje Hrvatsku i gradove Krapinu i Psar, odakle da su pošla braća Čeh i Leh na sjever.

U Hrvatskoj samoj udomi se ta priča tek kroz knjigu. Ljetopisci češki i poljski dodjoše brzo do ruku hrvatskih književnika; poimence ih rano upoznaše povjestničari i spisatelji dalmatinski i dubrovački. Već Faustin Vrančić u predgovoru k svome rječniku od pet jezika evropskih (1595) znade za tu priču. On veli, da je od svih slavenskih jezika uvrstio u svoj rječnik upravo „dalmatinski" (hrvatski) jedino zato, što je taj jezik najljepši medju svima, baš kao i toskansko narječje medju talijanskima. Pa i Poljaci i Česi da su baštinili iz Hrvatske čistoću svoga jezika, kad su iz nje pošli prvi knezovi njihovi Čeh i Leh. Još potanje umije pričati o Čehu i Lehu slavni dubrovački povjest-

ničar Mavro Orbini (1601.), koji izriekom napominje, da je svoje pripoviedanje crpao iz Hajeka i drugih čeških i poljskih spisatelja (Matije Mêchovskoga, Ivana Dubravija, Martina Kromera i drugih). No zanimljivo je svakako, što ni Vrančić ni Orbini ne spominju Krapine ni Psara; možda su o njima manje znali, nego češki i poljski ljetopisci.

Od dalmatinskih spisatelja saznali su za priču o Čehu, Lehu i Mehu i hrvatski povjestničari na sjeveru Velebita. Čestiti i rodoljubivi Zagorac Ratkaj govori u svojoj banologiji (1652.) o Krapini ovako: „Stolicom Zagorja (zagorske županije) bio je grad i varoš Krapina, nekad rodno mjesto moguće u kraljevstvu braće Čeha i Leha. Kako ima riedko kada sloge medju braćom, to se i ta braća zavadiše, te ostaviše svoju djedovinu, da si potraže drugu postojbinu. Čeh zauze zemlju, koja se danas zove Češka (Bohemia); drugi brat pak posjede Poljsku. Po njima se prozvaše Česi ili Bohemi, i Lengjeli ili Poljaci (Lengelos hoc est Polonos). O svem tom govori potanko Ablavius u ljetopisima češke zemlje."

Iza Ratkaja ne bijaše za cielo književnika u Hrvatskoj, koji ne bi znao za priču o gradu Krapini. A tko je znao za nju, jamačno je i vjerovao, da je istini podobna. Devetdeset godina iza Ratkajeva djela izdao je vriedni A. Jambrešić u Zagrebu (1742.) svoj zanimljivi rječnik latinskoga jezika (Lexicon Latinum). U tom rječniku spominje Jambrešić i Krapinu, pa govori o njoj ovako: „Krapina varoš i grad slovenski vu sadašnji Horvatski zemlji ležeći, koj vu starih negda vremenih kruto zmožen i glasovit je bil." Zatim nastavlja u latinskom jeziku: „Taj grad (ako nismo voljni starim predajama ljudskima odricati svake vjere) cvao je već prije Krstova rodjenja, te je postojao slavno kroz mnogo stoljeća! Kaže se naime, da je bio stolica ilirskoga cara i tako središte čitavoga prostranoga Ilirika. Iz njega potekoše i slavni kraljevići Čeh i Leh, koji su osnovali kraljevstvo

češko i poljsko. Neki spominju još i trećega kraljevića, po imenu Moska (Moscum), prvoga vojvodu moskovskoga puka. Pa zaista i poslije tolikih zgoda i nezgoda za mnogih minulih stoljeća i danas još iste ruševine Krapinske odišu nekom svetinjom i veličanstvom, te nukaju i same strane došljake, da ih sve preko svoje volje poštivaju."

U Jambrešićevo doba — u polovici 18. stoljeća — vjerovao je ne samo hrvatski Zagorac u posvećenu već priču o gradu Krapini, nego i tudjinci, koji bi onamo dolazili, promatrali bi ruševine grada Krapine kao neku svetinju slavensku. No koji su se to tudjinci otimali, da vide kolievku čitavoga Slavenstva? Znademo za jednoga, koji je navlastice pošao iz Beča, da ogleda Krapinu i svu okolicu njezinu. Bio je to suvremenik Jambrešićev, poznati tada dvorski savjetnik na dvoru carice Marije Terezije, po imenu Ivan Krsto Jordan, koji je tri godine iza Jambrešićeva rječnika izdao svoje obsežno povjestno-geografsko djelo o starinama slavenskim (De originibus Slavicis, II. Vindobonae 1745.).

Još u 17. stoljeću podigoše se u Čehâ i Poljakâ neki učenjaci, pobijajući priču o Čehu i Lehu. Drugi stadoše opet što upornije braniti staru, posvećenu tradiciju, pa tako bi spisana čitava knjižnica o tome pitanju.

Kad je Jordan počeo pisati svoje veliko djelo o starinama slavenskim, najpreča mu bijaše briga, da si sam razsvietli prieporno pitanje o Čehu, Lehu i Rusu. U to ime podje on negdje god. 1740. glavom u Hrvatsku, da u djedovini Čeha i Leha prouči to pitanje. U svome djelu govori on o rezultatu svoga putovanja ovako:

„Na desnoj strani Drave naokolo Varaždina stere se velika i plodna ravnica, koju u polukrugu zatvara vienac gora, i to od Ludbrega na iztoku do grada Ivanca na zapadu

i do Vinice na sjeveru. Viničke gore zarasle su vinovom lozom, pa su odatle i ime dobile. Prema zapadu u gorskoj kosi, koja je niža od Viničkih gora, stere se Lepoglava. Iza Lepoglave nižu se jako visoke gore s nekoliko dugih i tiesnih dolina. Prešav te gore ukaže ti se varoš Krapina uz istoimenu rieku, koju puk hrvatski takodjer zove Krapešćica."

„Ta Krapina bijaše nekad stolica braće Čeha i Leha . . . U češkim i poljskim ljetopisima zove se prvotnim imenom Krupa, odakle je nastalo za grad ime Krapina. Taj grad (ne varoš) stoji danas, kako ga je obnovio god. 1610. grof Ivan Keglević, na ovišem brdu na iztočnoj strani rieke. Na zapadnoj obali rieke, gotovo nasuprot staromu gradu, uzdiže se drugi, nešto niži brieg, odieljen od ostaloga gorja. Taj se brieg zove po nedogradjenoj još kapelici brdom sv. Josipa, te imade na sjevernom obronku izvor najbistrije vode. Na njem se vide ruševine starih zgrada od osobito tvrda cementa, zatim još i tragovi jarka. Niže toga brda, više k jugu, no na istoj obali rieke, stoji treće prostranije brdo, po imenu Šabac; ali na njem nema ni traga kakim ruševinama, pošto su valjda zemljom zasute. Neprekidna predaja (traditio perpetua) tamošnjih žitelja kaže, da su na ta tri brda stolovala u odieljenim gradovima tri brata, Čeh, Leh i Rus; no da su se poradi svoje sestre zavadili, te razišli po stranim zemljama."

„Češki i poljski spisatelji vele, da je Leh stolovao u gradu Krapini, Čeh pak u gradu Psari, koji je takodjer stajao uz rieku Krupu. Psari bit će dakle ono brdo sv. Josipa, dočim su ostala brda svoja imena (Krapina i Šabac) zadržala. Drugih bregova uz Krapinu rieku, koji bi bili zgodni za grad ili zamak, nema. Nalazi se doduše sedam sati odavle s lieve strane poštarske ceste, štono iz Krapine kroz Stubicu vodi u Zagreb, neko selo Psarjevo, ali to selo ne stoji ni uz koju rieku, niti ima tamo traga briegu

s gradinom. Saznavši to ne htjedoh da podjem onamo, već se odvezoh u drugu dolinu Krapinsku, dva sata i pô daleko do grada Mirkovca, kojega je tada vlastnik bio sada već pokojni Ignjatije Bedeković Komorski, nekad vice-kolonel kraljevskoga veličanstva, muž obrazovan, poimence u povjestnici, uza to ugledan hrvatski plemić. On me dočeka najljubeznije, te mi saobći mnogo podataka za moje iztraživanje, za što mu i sada liepa hvala. Vrativši se u Krapinu odputovah odanle u Optuj."

Još oko godine 1740. zabilježio je trudoljubivi Jordan „neprekidnu predaju (traditio perpetua)" krapinskih žitelja, da su u tri grada, u Krapini, Psaru i Šabcu u staro doba vladala tri brata, Čeh, Leh i Rus, koji su se poradi svoje sestre zavadili, pa onda razišli po stranim zemljama. Tako znamo, da je ta priča u prvoj polovici 18. stoljeća bila poznata ne samo književnicima hrvatskim, već i samomu puku zagorskomu. No još je više doprinio širenju te priče neki franjevac, rodom Čeh, po imenu Prokop Svoboda, koji je po svoj prilici neko vrieme boravio u samostanu franjevačkom u Krapini. God. 1765. mjeseca srpnja govorio je taj pohrvaćeni Čeh u Krapini propovied u slavu svoga imenjaka Prokopija, te je dvije godine zatim ta propovied i tiskom izašla u Zagrebu, jamačno poradi popularnoga sadržaja svoga. (Svoboda Prokop, franceškan. Preporodjeni Čeh, aliti svetosti svetost sv. Prokopa vu domovini Čeha, Krapine, i po milošći i darežlivosti g. Sigismunda Šćitarocia, kanonika zagrebečkoga, vu cirkvi menšeh bratov naprvostavlena. U Zagrebu pri Fr. X. Zeraušeku 1767.).

Već naslov propoviedi „Preporodjeni Čeh", a još više oznaka, da je propovied govorena u „Krapini, domovini Čeha", bjelodano kaže, da je franjevac Svoboda tvrdo vjerovao u priču o Čehu, Lehu i Rusu, i da ju je nedvojbeno svakom prilikom u puku širio. U tom nas podkrepljuje još i predgovor k propoviedi, gdjeno gorljivi franjevac ovako piše:

„Dobro znam, da znano je, ako ne vsem, vnogem vendar, kak negda iz mesta ovoga krapinskoga polag broja Petra Kodicilluša (Petar Codicillus 1533.—1589. bio je znamenit matematičar i kronologičar češki) i vnogeh ostaleh vu letu najme 278. odišel je on zmožno plemenit Čeh i s brati svojemi Lehom i Rusom, kak i vsemi priateli i odvetkom svojem, i to za to, kajti nisu mogli već podnašati one velike pregone i napasti, koji njim Rimljani jesu zavdavali, i navlastiti vodja on Aureliuš vojske rimske; koji s rukum oboružnum Ilirium je čuval i Čeha i ves odvetek njegov je preganjal, na tuliko, da Čeh sa svojimi podignuvši se suprot njemu, njega iz broja živućeh je izbrisal, i zarad toga bojeći se jakše ruke Rimljanov, ostavil je Krapinu, domovinu svoju: Abiit in regionem longinquam accipere sibi regnum et c., ali pervo nego bi Čeh sebi kraljevstvo zadobil, moral je kakti jedan staroga zakona patriarka Jakob za onu prelepu Rakel bis septem servire annis, moral je velim, celeh 14 let služeć s Salmaninom, sinom Circipana, za ono vreme ravnitela, i vodje budućega ljudstva boemskoga, vnoge neprilike i pogibeli podnašati, vu boju suprot Konstantinu Cesaru, s kojem je boj imal Salmanin, vodja vojske Boemske: i onak per angusta ad augusta ascendit. I to ne taki, nego po smerti sina Salmanara Turko imenuvanoga, koi po smerti oca svojega ladanje ljudstva je prijel, i vu boju suprot Konstantinu cesaru poginul, i onda stoprv Čeh accepit sibi regnum. Koje poklam kak bi bil kruto spametno, ljubljeno i mirovno 17 let ravnal, iz ovoga sveta je preminul, dobe budući 85 let i zakopan je onde vu selu Klenec, koje on sam najprvo vu zemlje Boemske zidati je pričel.“

Priča o Čehu, Lehu i Mehu (Rusu) nije dakle izmišljotina hrvatskih Iliraca u doba narodnoga preporoda u prvoj polovici našega stoljeća, nego je od 14. stoljeća počevši bila svetinja gotovo svih Slavena.

Njom su dokazivali, da su svi Slaveni jedne krvi i jednoga plemena, njom su podržavali živu sviest svoga jedinstva i uzajamnosti. O sjaju te priče grijali su se i hrvatski poletarci za preporoda narodnjega; ona im je podavala snage, ona ih je hrabrila, da ostanu vjerni ideji slavenskoga zajedinstva. A Bog zna, bi li i bogoduhi Gaj mogao bio zanieti svoje vršnjake, da mu kolievka nije stajala pod bajovnom stolicom Čeha, Leha i Rusa (Meha)?

Samo, kralj slavenski.

Prevalimo duhom natrag dvanaest stoljeća, zaronimo u ona vremena, kad još jaz nesloge nije Slavenâ razdvojio, pa ćemo ugledati divnu sliku slavenske slave, vidjet ćemo silnu slavensku državu, kojom kraljuje proslavljeni junak Samo. Do sedmoga stoljeća šuti povjestnica o slavi slavenskoj, tada pak kao da se je slavenska rieka bujica razlila, te poplavila Evropu. Silna slavenska država nikla preko noći; kralj Samo ju razširio i proslavio. Poput sjajna meteora zablistala na nebu svjetske historije, no bozi joj dosudiše, da opet poput meteora za tinji čas pane u bezdno zaboravnosti.

Kruna i duša te države bijaše Samo. Za rana djetinstva pošao je on u daleku franačku zemlju. Poput Armina Keruščanskoga boravio u tudjini, učeći se tudjim običajima i tudjoj prosvjeti, nebi li, kad se domu vrati, Slavenstvu svojim znanjem i vještinom koristio. Hrabra srca i visoka duha bijaše Samo, te očekivaše težko zgodu, da proslavi sebe i domovinu.

Zemljaci njegovi, Slaveni, razgranili se na daleko i široko. Od Baltičkoga mora do Jadranskoga zarubili franačku državu, a osim toga posjeli i cieli iztok Evrope. Jedino središte nizine Dunavske, krajeve izmedju Tise i Dunava zaokupili divlji Obri ili Avari. Slaveni dodjoše tako medju dvije vatre. Na jednoj im strani zadavali posla Franci, na drugoj pak podgrizavala im nit života neman obarska. Obri obladahu

Slavenima. Tužne dane provodili Slaveni u robstvu obarskom, dok se čaša gorkih jada njihovih nije prenapunila.

Godine 623. ustadoše Slaveni na oružje, da se od Obara obrane. U to se je i Samo svojoj kući vratio. Prošav mnogo tudjega svieta odlučio svojoj domovini u odsudnom času u pomoć priteći. Praćen od nekoliko trgovaca došao medju Slavene upravo u onaj čas, kad se je na sve strane oružalo i za boj pripravljalo.

Samo pograbi oružje, te podje sa slavenskom vojskom Obrima u susret. Za rata proslavio se Samo mnogo puta, njegovom pomoću i vještinom pobjediše Slaveni.

Rat se je svršio slobodom Slavena. Zahvalni Slaveni ne smetnuše s uma Samovih zasluga, što ih je stekao za njihovu slobodu, te ga god. 627. svečano izabraše za svoga kralja.

Što je Teodorik iztočnim Gotima, a Armin Keruščanima, to je Samo Slavenima. Vladanje mu se je daleko protezalo; današnja Češka, Morava, Slovačka zemlja u Ugarskoj, Dônja Austrija, Štajerska, Koruška i Kranjska, pače i nekoje česti Tirola spadahu na njegovu državu. Središte njegove vlasti bijaše današnja Češka; tu si uredi sjajni kraljevski dvor po primjeru ostalih evropskih vladara.

Franci, bijaše to za njihova kralja Dagoberta, gledahu priekim okom, kako se je na medji njihovoj slavenska država podigla i osilila. Dagobert bijaše čovjek slab, za vladu nesposoban, stoga mu je strah i trepet zadavala susjedna slavenska država. Odluči ju dakle u zametku uništiti. Do sukoba je izmedju Franaka i Slavena moralo doći. I zgoda se tomu naskoro nadala. Godine 630. dodje nekoliko franačkih trgovaca u Samovu državu; no Slaveni ih, kako franački izvor piše, porobiše i poubiše. Kralj Dagobert htjede zadovoljštinu; posla zato poslanika svoga S i h a r a k Samu, zahtievajući, da se krivci kazne i zarobljeno blago vrati. Samo medjutim ne htjede Sihara živa vidjeti, pak ga ne pusti preda se. Sihar upotrebi varku. Obukavši slavensko ruho dodje sa svojim

drugovima k Samu i priobći sve, što mu je kazati morao. Samo medjutim ne htjede svojih podanika naprečac odsuditi, već odgovori, neka sud razmirice, koje se bijahu medju obim stranama porodile, rieši i krivce kazni. Sihar ne bijaše tim odgovorom zadovoljan, već stade oholo i uvredljivim načinom Sama grditi. Uze mu se pače groziti i spočitavati, da bi Samo sa svojim pukom Dagobertu morao pokoran biti. Samo planu i odgovori: „Zemlja, koju držim, i mi sami bit ćemo Dagobertu za svaku službu pripravni jedino u tome slučaju, ako s nama savez i prijateljstvo ugovori.“ — Na to će Sihar: „Nije moguće, da kršćani, sluge Božje, prijateljuju sa psima (poganima)“. „Dobro“ završi Samo, „ako ste vi sluge Božje, a mi psi, to nam je slobodno, da vas, koji neprestano protiv Božje volje radite, ugrizemo“, i dade Sihara s njegovom družbom na polje baciti.

Rat bijaše time naviešten. Začuv Dagobert za uvredu, nanesenu svomu poslaniku Siharu, razljuti se strašno i odluči Samu se osvetiti. Na sve strane stade kupiti silnu vojsku. Alemane i Franke razreda u dvije vojske, pače sklopi savez s Langobardima, da ga podupiru u ratu na Slavene. No i Slaveni ne ostadoše skrštenih ruku; Samo sabra na sve strane po izbor čete. Alemani navališe pod Krodobertom na Kranjsku, Langobardi pak prodrieše u Korušku, pobiše slavenske čete i povedoše sila Slavena u sužanjstvo. Glavna vojska franačka pod Dagobertom udari medjutim na Sama, koji se bijaše s glavnom silom utaborio kod Wogastisburga (Domažlice u Češkoj). Tu se zametnu ljuta borba. Tri ciela dana prolievala se krv; napokon pobiedise sjajno Slaveni. Vojska franačka stala uzmicati, te bacala sa sebe oružje, samo da lakše može pobjeći. Pobjedonosni i s bogatim plienom vratiše se Slaveni svojim kućama.

Utisak te pobjede bijaše silan. Uspjeh alemanske i langobardske vojske nije ništa prudio, kad je glavna vojska bila sasvim uništena. Slavlje u Slavena bilo veliko. Mnogi

se slavenski knezovi pokloniše tada Samu; medju njima stupi i Dervan, knez lužičkih Srba, u zajednicu sa Samom, ne bi li moć Franaka sasvim satrli. I Valjuh, knez korutanskih Slavena, pridružio se dobitniku Samu.

Tako proslavi Samo god. 630. veliku svoju slavensku državu. Nema sumnje, da su i Hrvati s njime bili u savezu, te se hrabro borili.

Na čelu velike slavenske države vladaše Samo još čitave 32 godine. Što je on sve za kulturu svoje zemlje uradio, ne možemo znati, franački bo ljetopisac Fredegar, koji nam jedini o njem piše, bio je suviše od Češke udaljen, pak se nije zanimao za unutarnje uredjenje Samove države, već je naprosto zabilježio čine, kojima se je tada cio sviet divio.

Da Samo nije mirovao, već da je nastojao, da silnu svoju državu učvrsti i podigne, možemo nagadjati. Ta znademo, da je on poslije češće na susjedne pokrajine franačkoga kraljevstva udarao, i da je trgovina za njegova vladanja u slavenskim zemljama cvala.

Godine 662. umro je Samo i ostavio za sobom 22 sina i 15 kćeri, što ih je imao od dvanaest žena. Silna se njegova država razpala na više česti, a spomen na nekadanju slavu slavensku izgubila se posve, ta ni narodno se pričanje nje više ne sjeća.

Slava na Gosposvetskom polju.

Crtica iz slovenačke poviesti.

Vojvodina Koruška, u srednjem vieku slavna i prostrana domovina korutanskih Slovenaca, koji se ondje danas bore za svoj bitak, znamenita je zemlja ne samo poradi svojih riedkih prirodnih krasota, kojima obiluju Alpe, nego i poradi svojih starina rimskih i sredovječnih. Poimence je slavan onaj kraj dônje Koruške, koji se stere uz lievi brieg srednje Drave medju Vrbskim jezerom i trgom Velikovcem, gdjeno se danas ponosno koči glavni grad čitave vojvodine, po imenu Celovac (Klagenfurt). Taj priedjel, koji se na sjever širi sve do glasovitoga sredovječnoga zamka Visoke Ostrovice, kao da je stvoren, da bude kulturnim središtem. Njime protječe pritok Drave, po imenu Krka, koja s Glinom oživljuje tamošnje doline i polja. Medju tima poljima odavna je već na glasu veliko, sedam milja i pô dugo Gosposvetsko polje, koje Niemci zovu Zollfeld (Solfeld, Saalfeld). To je polje puklo na sjeveru grada Celovca, a protječe njim rieka Glina; slovenačko ime dobilo je od crkve Gospe Svete, koju Niemci zovu Maria Saal.

Gosposvetsko polje bilo je slavno još za rimskoga vladanja. Tada stajaše na njem grad Virunum, znamenito mjesto pokrajine Norikuma. Brojni ostatci starorimskih zgrada, ostatci hrama na čast boga Mithre, nagrobno kamenje i drugi spomenici, razasuti po polju, svjedoče, da je tu bilo bujnoga života i velike kulture.

Kad je za seobe naroda rimsko gospodstvo propalo, opusti i Virunum; ali već u 6. stoljeću po Is. naseljeno bi krepkim i svježim plemenom slavenskim, te postade središtem i stolicom korutanskih Slovenaca. Tu vladahu i prvi knezovi slovenački, tu bi podignuta možda najstarija slovenska crkva Gospe svete, kadno Slovenci prigrliše vjeru kršćansku i primiše sveti krst. Slovenačkih domaćih knezova i vojvoda doduše brže nestade, od kad Slovenci dodjoše pod njemačku vlast; ali i potonje koruške vojvode njemačkoga porietla, koje su namještali njemački kraljevi, stolovali su na Gosposvetskom polju u svom Krnskom gradu (njemački Karnburg, latinski Civitas Carenta) na istoimenoj Krnskoj gori.

No ni jedan koruški vojvoda, ma da ga je imenovao i sam car rimsko-njemački, nije mogao ni smio da vrši svoju vlast, ako ga nije slovenački puk u Koruškoj priznao i ustoličio. Ta se je pak instalacija svečano obavljala kroz stoljeća upravo na Gosposvetskom polju izpod vojvodskoga grada Krnskoga.

O tom, kako su Slovenci instalovali svoje vojvode, priča njemački zakonik Schwabenspiegel, zatim ljetopisci: Ivan opat Vetrinjski (von Viktring) i pisac rimovane kronike Otokar od Hornecka (oko 1286.). Oni opisuju tu slavu po prilici ovako:

„Pod Krnskom gorom stoji na polju nedaleko od crkve sv. Petra jedan kamen (kameni stol), na koji sjedne jedan slobodan seljak (kmet), koga to po rodu i plemenu zapada. Prekrstio je noge, obukao je seljačko odielo i obuću, a i šešir natakao je na glavu. Njega je okružavala sila naroda, izčekujući dolazak vojvode. Eto i vojvode, gdje dolazi sa zemaljskom zastavom i sa svojim velikašima.“

„Uzput skida on postrance svoje dragocjene haljine, pa oblači seljačko ruho, naime hlače i kaput od sivoga sukna. Kaput mora da je sprieda i otraga otvoren, ne smije da ima više od četiri okrajka i ne smije da seže preko koljena.

Na noge je navukao opanke s crvenim petljama, na glavu je natakao sivi slovenački šešir sa sivim trakom, a zatim se je opasao crvenim pasom, o kojem je visjela velika torba. U torbi ima kruha, sira i raznoga orudja. Zaodjevši se tako i držeći u jednoj ruci palicu vodi drugom rukom konja šarca i vola šaronju, pa se sve primiče onomu kamenu. Vojvodu prati sjajna svita plemića i dostojanstvenika, svi u svečanim haljinama i bogato nakićeni. Kad seljak, štono sjedi na kamenu, ugleda vojvodu, kliče u slovenačkom jeziku: „Tko ono amo dolazi?“ Narod oko njega odgovara: „To je vojvoda naše zemlje.“ Seljak na to pita: „Je li on pravedan sudac? Je li mu na srcu dobro zemlje? Je li slobodna, plemenita roda? Štuje li i brani li pravu vjeru?“ Svi na to odgovaraju: „On jest i ostat će do vieka.“ No seljak još dalje pita: „Ali po kojem pravu može on mene maknuti s ovoga mjesta?!“ Puk opet odgovara: „On će ga od tebe kupiti za šestdeset dinara (feniga), dat će ti blago, što ga vodi, i sve haljine, što su na njem; mimo to oslobodit će tebe i tvoju kuću od daća, te ćete biti slobodni.“ Seljak na to ustane, udari vojvodu rukom lako po obrazima, opomene ga, da bude savjestan sudac, te uzevši od njega još konja i vola, odilazi. Vojvoda pak stane na kamen, maše mačem na sve strane svieta, te se zavjeri, da će biti čestit sudac.“

„Napokon pije vojvoda iz seljačkoga šešira vode, da pokaže puku, kako mu je biti trieznu te se zadovoljiti onim, čime rodi domaća zemlja.“

„Sašavši s kamena ide vojvoda s čitavom pratnjom i pukom u crkvu Gospe svete, gdje je svečana misa i blagoslov. Iza mise gosti on plemiće i vitezove, a onda poslije podne polazili na Gosposvetsko polje, pa zasjevši tamo na vojvodski stolac sudi i rješava parbe, dieli milosti i lena. Tom mu prigodom i puk prisiže prisegu vjernosti.“

Prvi koruški vojvoda, za kojega se izriekom kaže, da je ovako ustoličen, jest vojvoda Meinhard, kojega su instalovali Slovenci u rujnu 1286. „po običaju iz davnih vremena (secundum consuetudinem a priscis temporibus servatam). Zavladavši kasnije Habsburgovci vojvodinom Koruškom takodjer su od puka slovenačkoga primali vlast u zemlji. Posljednji od Habsburgovaca dao se je tako instalovati vojvoda Ernest Željezni 18. ožujka 1414. Zadnji put pak dielio je s vojvodskoga stolca na Gosposvetskom polju lena i milosti Ferdinand II. dne 28. siečnja 1596. Staromu slovenačkomu običaju ustoličenja otimao se je prvi sin Ernestov, car Fridrik III. (IV.), „jer rimskomu caru ne pristaje seljačko ruho.“ On je u posebnom pismu potvrdio zemaljskim staležima stare pravice, ali ih je uza to molio, da mu oproste taj obred. Njegov sin Maksimilijan I., „zadnji vitez“ i prijatelj Slavena, više se je puta spremao, da obavi tu slavu, ali ipak nije nikad do toga došlo. Potonji vladari šiljali su kroz neko doba u Korušku svoje zastupnike; kasnije je i to prestalo, što medjutim nije zatrlo pravnoga obstanka staroga običaja. Austrijski vladari naime vazda su kod nastupa svoga vladanja potvrdjivali Korušcima te stare pravice njihove, ali su ih zajedno molili, da ih rieše formalnosti. Pravo instalacije vršila je porodica Hercega i Edlingera iz Blažnje vasi. Zato je ta porodica imala razne pravice, koje su austrijski vladari vazda potvrdjivali. Vojvoda Ernest oslobodio je 28. ožujka 1414. Gregorija Edlingera i njegove potomke od svih daća. U osamnaestom stoljeću pristajalo je toj porodici pravo, da uvozi 3—4 bačve talijanskoga vina bez ikoje carine. Još u prošlom stoljeću potvrdio je car Franjo I. dne 15. veljače 1823. Josipu Edlingeru stare pravice: da ne plaća daće, pa ni carine za 120 vedara talijanskoga vina. Rod Hercega i Edlingera izumre medjutim još iste godine, a s njim nestade i posljednjega traga nekadanjoj slavi na Gosposvetskom polju.

Jedina uspomena, koja još sjeća na srećnije dane koruških Slovenaca, jest prastari **kamen** izpod Krnske gore i onda **vojvodski stolac** sa Gosposvetskoga polja. Onaj prastari kamen izpod Krnje gore, koji se je jamačno nekad zvao „**djedni stol**“ (stol oten), priliči gornjemu dielu stupa s glavicom, visok je jednu stopu i tri palca, a promjer glavice broji dvije stope i deset palaca. Kamen je već jako iztrošen. Na vojvodskom stolcu ili priestolju imade opet stari napis, za koji su neki tvrdili, da je pisan slovenačkim jezikom, i da se mora čitati: „**Ma sveti veri.**“ No u novije doba dokazao je Mommsen, da je to rimski nagrobni napis nekoga Rimljanina, koji se je po svoj prilici zvao **Mansuentius Verus**.

Simeon Veliki, car bugarski.

(893.—927.)

Nebogi narod bugarski, koji se ni danas još nije posve oporavio od stoljetnoga jarma turskoga, živio je nekad srećno i slavno. Bilo je viekova, kad je Bugarin imao svoje samostalno carstvo, pače kad je svojom silom prietio istomu Carigradu. Najljepše doba proživio je bugarski narod za cara Simeona na koncu devetoga i na početku desetoga stoljeća.

U čitavoj historiji južnih Slavena nema jamačno veličanstvenijega pojava od cara Simeona. Nasliedivši po ocu svojem dosta prostranu državu proslavi ju on za svoje gotovo trideset i petgodišnje vlade u svakome pogledu. On ju razširi malo ne po cielom balkanskom poluotoku ostavivši Grcima samo okoliš Carigrada; on podiže svoju državu na carevinu, pače naumi na razvalinama truhle bizantske države osnovati novu, čilu državu slavensku s priestônicom Carigradom. Nekoliko puta zadrhtao je Carigrad ugledavši pod svojim zidinama ratoborne Bugare. Ali je Simeon pošao i dalje. Država mu je imala biti ne sama velika i snažna, nego i uljudjena. Svom snagom nastojao je on, da u svojoj zemlji ugnjezdi kulturu kršćansko-slavensku, pa da tako Slavenstvo ogradi od zapada i iztoka.

Nije zato ni čudo, što je historija nazvala njegovo doba „zlatnim viekom Bugarske“, a njemu nadjenula ime Velikoga. On sam zvaše se „carem i samodržcem“ Bugarima i Grcima; a savremenici njegovi laskahu mu mnogim

častnim pridjevima. Jedni ga nazivahu „Polugrkom“ (hemiargon, semigrecus), obazirući se na njegovu grčku izobraženost, drugi ga opet okrstiše „novim Ptolemejem“ i „knjigoljubcem“, ocjenjujući trud i brigu njegovu oko boljega razvoja slavensko-bugarske knjige; treći ga napokon nazvaše „hristoljubcem“ slaveći njegovu revnost za kršćansku vjeru i prosvjetu. Pače i noviji povjestničari, pak i tudjinci hvale u velike toga slavnoga vladara, te ne smažu dosta riečî, da nam izkažu, što je sve bio car Simeon!

Simeonov se viek sam po sebi dieli na dva razdoblja. Prva perioda od godine 893.—912. jest doba borbe i priprave, a perioda od godine 912.—927. upravo je „zlatno doba“ u užem smislu. U prvoj periodi vodi Simeon težak i krvav boj za bitak s Carigradom i Magjarima, u drugoj periodi snuje već o propasti bizantskoga carstva, o osvojenju Srbije, Hrvatske i čitavoga poluotoka balkanskoga.

(Bugari prije Simeona.) Već od konca petoga stoljeća po Is. provaljivahu slavenska plemena preko Dunava u zemlje grčkoga carstva. Polagano naseliše oni sve zemlje balkanskoga poluotoka počev od dônjega Dunava, pa sve do Eurote na Moreji. Zauzevši pokrajine Traciju, Macedoniju, Meziju i Ilirik bijahu vrlo ratoborni, te zadavahu Carigradu tri sta jada.

God. 679. zgodi se znamenita promjena na balkanskom poluotoku. Te godine naime udari finsko pleme Bugara, vodjeno Isperuhom i mnogim boljarima, preko Dunava na Slavene, podjarmi veliku čest iztočnih Slavena medju Dunavom i Balkanom i utemelji državu Bugarsku. Slaveni postadoše robovi Bugara i primiše ime njihovo. No za dva stoljeća i pô izumre starobugarski jezik i običaji, a pravi se Bugari stopiše sa Slavenima u jedan narod i uzeše govoriti slavenskim jezikom. Tako se zgodi, da su Slaveni izmedju Balkana i Dunava dobili ime bugarsko, a Bugari su primili jezik slavenski.

Navala Bugara na Slavene bijaše veoma koristna. Slaveni sami po sebi ne bi bili nikada stvorili oveće ni silnije države, jer se je to protivilo duhu slavenskomu; tek Bugari položiše temelj kasnijoj velikoj državi bugarsko-slavenskoj.

Odkako su finski Bugari posjeli zemlju izmedju Dunava i Balkana, postade država Bugarska opasna takmica carstvu grčkomu. Nasljednici Isperuhovi: Tervel, Kormisoš, Sabin, Bajan, Telerig, a naročito silni i krvoločni Krum gledahu, da medje svoje države i ime bugarsko razšire na sve strane. Osobito potonji razbi grčke careve nekoliko puta, zauze Sredec (Sofiju), Mesembriju, Odrin (Drinopolje), pače osvanu pred samim Carigradom.

Tek za Borisa (852.—888.) sviknuše hrabri i krvožedni Bugari mirnijemu životu i uljudjenim običajima. Država bugarska bijaše doduše veoma prostrana, pače obsezaše i na sjeveru Dunava velik dio današnje južne Ugarske, Erdelja i Rumunjske; no mudri Boris uvidi jasno, da se Bugari ne mogu održati sred kršćanskih naroda i država (bizantske, hrvatske, franačke i moravske), ako ne bi i oni kršćanstvo prihvatili. Kad se je dakle jednom za velika glada Boris zaratio s grčkim carem Mihajlom III., te ga nekoliko puta uzastopce pobiedio, ponudi mu najednom god. 864. mir i prijateljstvo. Mihajlo III. prihvati mir rado, a još više se obradova, kad mu je očitovao Boris svoju želju, da se želi pokrstiti. Car Mihajlo ponudi mu se za krstnoga kuma, te na istome mjestu, gdje se je mir sklapao, bude Boris s mnogim svojim boljarima od grčkih svećenika pokršten. Na krstu dadoše mu ime krstnoga kuma, naime Mihajlo.

Tim činom stupi Bugarska u kolo kršćanskih država. Boris ili Mihajlo nastojaše svima silama, da se kršćanstvo u njegovoj zemlji ukorieni. Kasnije, oko godine 870., dobi Bugarska još zasebnoga nadbiskupa Josipa, a k tomu bude u zemlji utemeljeno do deset biskupija.

U isto doba nekako cvjetaše na sjeveru Bugarske u današnjoj Ugarskoj i Moravi velika slavenska država moravska. Knez moravski Rastislav zaželi takodjer, da mu se narod pokrsti, pak zato zamoli grčkoga cara Mihajla III. za slavenske vjerovjestnike. Na to dodjoše slavenski apostoli sv. Ćiril i Metodije u Moravsku, pokrstiše narod i uzeše uzprkos svim svojim neprijateljima propoviedati vjeru Božju slavenskim jezikom. Metod pače postade kasnije slavenskim biskupom u gradu Blatnom na Blatnom jezeru, a napokon i nadbiskupom moravskim u Velehradu. No iza smrti Metodove (6. travnja 885.) stade sinovac Rastislavljev, moćni Svatopluk, progoniti slavenske svećenike, te većina pobježe ih na jug: u Hrvatsku i naročito u Bugarsku.

Bjegunce je osobito liepo dočekao bugarski knez Boris. Kad su poglavice slavenske crkve: Gorazd, Kliment, Lovrinac, Naum, Sava i Angelar s mnogim učenicima došli do granice bugarske, do Biograda (današnje srpske priestônice), primi ih tamo preljubezno bugarski vojvoda Boritakan, te ih dade odvesti Borisu u njegove dvore. Boris im izkaza sa svojim boljarima sve moguće časti, te sada nastaviše ti slavenski vjerovjestnici svoj na Moravi započeti rad medju Bugarima. Pod okriljem Borisovim stadoše oni prevadjati i dovršavati prievode crkvenih knjiga, i tako se još za Borisa udomi u Bugarskoj slavenska služba Božja i kršćansko-slavenska prosvjeta.

Vlada Borisova pokazuje nam u obće novu epoku u historiji bugarskoj. Za njega steče slavenski živalj prevlast nad finsko-bugarskim, velika država bugarska bude uredjena, te stupi u kolo uljudjenih zemalja evropskih.

(Simeon postade knezom Bugara.) Kad se je Boris bio izmirio i sprijateljio s carem grčkim, poslao je oko god. 870. mladjega sina svoga Simeona u Carigrad, da ga tamo valjano uzgoje. Mladi Simeon učaše se ondje raznim znanostima i umieću, te postade za ono vrieme čovjek uman i

učen. U Carigradu upoznao je on starogrčkoga govornika Demostena i filosofska djela Aristotelova, kao što i sila filosofsko-moralnih, dogmatskih i skolastičkih djela onoga doba. Od crkvenih spisatelja omilio mu je negdje najviše Ivan Zlatousti. Da je mladi Simeon zaista toga mnogo naučio i znao, svjedoči kasniji rad njegov u bugarskoj knjizi, kao što i priznanje suvremenikâ, koji ga prozvaše „polugrkom".

Ali kraj svega toga nauči Simeon još nešto. U Carigradu gledaše on svaki dan svojim očima život na dvoru; on uvidi jasno, da bizantsko carstvo stoji na slabim nogama, da su vladari slabi, razmaženi, da je sav život u gradu i na dvoru raztrovan, i da bi veoma lako bilo snažnoj desnici, da jednim mahom učini kraj iztočno-rimskomu carstvu.

Simeonu ne bijaše medjutim dosudjeno, da namah naslieđi svoga oca. Ćuteći stari Boris iza trideset i šestgodišnje vlade, da mu sile malakšu, ostavi god. 888. priestolje i krunu, te ode u manastir, da tamo kao kalugjer u molitvi i postu sprovede zadnje dane svoje. Za nasljednika odredi starijega sina svoga Vladimira. No Vladimir bijaše nevriedan i nevaljan vladar. On počini mnogo nedjela i zla, pače poče narod bugarski odvraćati od kršćanske vjere. Začuvši to stari Boris planu gnjevom, svuče redovničke haljine i opasa mač, da kazni nevriednika. Obukavši kraljevsko odielo podje za sinom u potjeru, izkopa mu oči i vrgnu ga u tamnicu. Na to sazove veliku skupšinu iz svih zemalja i dade izabrati za nasljednika mladjega sina svoga, vrloga Simeona.

Bijaše to oko godine 893. Moguće, da je i prije bio Simeon suvladar, ili bar upravitelj u južnoj Bugarskoj; no tek sada postade on pravi i jedini gospodar u čitavoj državi.

Simeona zapade vladati u čas, kad je cio slavenski sviet cvietom cvjetao. Bugarskoj zemlji na sjeveru širila se velika i silna država moravska. Njom upravljaše moćni i ugledni knez Svatopluk otimajući se uspješno i hrabro svim navalama njemačkoga kralja Arnulfa. Stolujući u gradu Ve-

lehradu zadavaše on nebrojenih jada Niemcima, kojima je moć sve dublje te dublje padala. Uz veliku Moravsku pristajahu češki Přemislovići i poljski Piastovići, pače i polabski Slaveni, te se je činilo, da će se čitavo zapadno Slavenstvo stopiti u ogromnu državu i oboriti djedinu Merovejića i Karlovića. Kod iztočnih Slavena osnovaše još za otca mu moćni Rurikovići državu rusku, a sada vladaše tamo ugledni knez Oleg.

I na balkanskom poluotoku stajaše uz Bugarsku još i ugledna država hrvatska. Dok je Simeon vladao na Crnome i Bielome moru, pomoli se na Jadranskome moru država hrvatska, najprije pod knezom Mutimirom, a kasnije pod kraljem Tomislavom, premcem i suparnikom Simeonovim. Izmedju Hrvatâ i Bugarâ steraše se kneževina Srbija, a uz nju crvenohrvatske oblasti Zahumlje (dio današnje Hercegovine), Duklja ili Zeta okolo jezera Skadarskoga, i Travunja (oko Trebinja). Pojedine te oblasti ne bijahu medjutim ni medjusobno složne, već neke pristajahu uz Bugarsku, a druge uz Hrvatsku.

Simeon dakle sjede na priestolje u tako zvanom „slavenskom vieku“, kad se nizahu slavenske države jedna do druge od ušća Labe do Baltičkoga mora, pa sve na jug do skrajnjega rta poluotoka Moreje. Uza to bijahu obje rimske carevine posve nemoćne. Zapadna ili franačko-rimska carevina bijaše na razsulu, a u iztočnoj ili bizantskoj carevini vladahu slabi vladari, kojima su uz ine nevolje dodijavale i vjerske razpre.

Od svih slavenskih država bijaše Bugarska jamačno najjača. Nije li kraj takih prilika mogla Simeonu munuti u glavu misao, da kao prvi vladar slavenskoga svieta učini s bizantskom carevinom ono, što bijahu učinili Germani sa zapadno-rimskom državom? Ta i onako bijaše gotovo sva grčka zemlja u rukama slavenskim, trebaše mu samo uzdrmati Carigradom, i eto ga ovjenčana krunom iztočno-rimskom.

U prvi čas ne mogaše medjutim Simeon o tome ozbiljno raditi, ta njemu je zaprietila najednom ljuta pogibao sa strane, gdje je bolan nije ni slutio.

(Prvi rat s Grcima i borbe s Magjarima.) Od kada je Boris sklopio mir s Mihajlom III. (864.), življahu Grci i Bugari u prijateljstvu i ljubavi. No čim je Simeon sio na priestolje, pomrsiše se ti prijateljski odnosi, i medju Byzantom i Bugarskom rodi se koban rat, koji zaprieti propašću bugarskoj zemlji.

U Carigradu vladaše tromi i razkalašeni car Lav Filozof. On dade povod novomu ratu. Bugari naime bijahu od vajkada prometni ljudi i valjani trgovci, te podržavahu promet i trgovinu izmedju Carigrada i Podunavlja. Bugarski trgovci stekoše naskoro i prevlast nad grčkima, te se mnogi nastaniše u Carigradu, Solunu i drugim gradovima. Grčkim trgovcima dade se to na žao, te naročito dva grčka trgovca, po imenu Stavrakije i Kuzma, podmitiše nekoga eunuka Musika, neka cara skloni, da se Bugarima trgovanje otežča. I zaista najednom izadje zapovied, neka se bugarski trgovci sele iz Carigrada u Solun. No ni tu im ne bijaše bolje. Silnim nametima gledahu i ovdje Bugare zatrti. Čuvši za te nepravde i neurednosti knez Simeon, zamoli cara, da opozove svoje nepravedne naredbe; ali kad to car ne učini, odluči započeti rat. On skupi vojsku, prodre u Macedoniju i razbi grčke i kazarske najmljenike. Svim zarobljenicima dade nosove odrezati i posla ih onako nakažene u Carigrad. Sreća Simeonova zastraši silno cara Lava. Pobojavši se, da mu ne će moći sam odoljeti, potraži si saveznike. I nadje ih. Bijahu to Magjari, koji su upravo s Crnoga mora bili doprli do Dunava. Lav posla k njihovome vodji Arpadu poslanike, nadari ga i zamoli, da prodre u Bugarsku. Arpad privoli.

Udarivši Simeon sliedeće godine drugi put na Grke doglasiše mu najednom, da su Magjari preko Dunava provalili u njegovu zemlju. Grci naime bijahu s brodovljem svojim

došli do Dunava i prevezli Magjare na bugarsku stranu. Začuv za to Simeon pohita kući, ali zalud: Magjari mu oplieniše ipak velik dio zemlje. Zametnuo je na to s njima borbu i navalio tri puta na magjarske čete, ali bude napokon od Arpada razbijen, te se morade najprije zatvoriti u Drster (Silistriju), a zatim u tvrdju Mundragu. Magjari pak uzeše pustošiti čitavu Bugarsku, te dopriješe sve do glavnoga grada, koji takodjer oplieniše.

Simeon se nadje taj čas u velikoj nevolji. Da su Grci tada poslali vojsku na Bugarsku, a da su Magjari bili više nego puste haračlije, državi bi bugarskoj nestalo traga i glasa. Grci medjutim ne imadjahu vojske, Magjari pak bijahu zadovoljni plienom, što su ga oteli. Poslavši Lavu bugarske zarobljenike i opustošivši zemlju vratiše se Magjari preko Dunava u svoju zemlju.

Simeonu odlanu. On odluči sada osvetiti se i Magjarima i Grcima. Najprije skupi na brzu ruku veliku vojsku i odvede ju preko Dunava u zemlju magjarsku. Došav onamo vrati im šilo za ognjilo i pohara im sve. Na to skloni lukavo grčkoga cara, da mu je vratio svu njegovu momčad, što ju bijahu Magjari nedavno zarobili. No to mu ne bijaše dosta. I Carigrad i Magjari imali su još skupo platiti i njegovu osvetu osjetiti. On odluči i Grke svladati i Magjare posve uništiti, da mu više u zemlju ne navaljuju.

Najprije se obori na Grke. Vojska mu prodre do Odrina, te se tu kod Bulgarofyga srazi s grčkim legijama. Grci biše sasvim potučeni; većina ih izgibe u ljutom okršaju. Pobjeda bugarska skloni cara Lava, da zaište u Simeona mir i prijateljstvo. Simeon mu prihvati molbu i oba se vladara izmiriše. Dok je car Lav živio († 911.), trajaše mir i prijateljstvo medju obadvjema državama.

Osigurav se Simeon s grčke strane obori se na Magjare. Baš u ono vrieme bjesnjela je borba za bitak izmedju Njemačke i Moravske. Njemački kralj Arnulf ne mogaše sam

odoljeti Moravljanima, pak zato pozove iza smrti Svatoplukove (894.) Magjare, da mu pomognu obarati moravsku državu. Magjari se odazvaše ostavivši kod kuće žene, djecu i sve imanje svoje. Tu zgodu upotrebi Simeon. On naputi Pečenege, koji su nastavali na Dnjepru, te s njima zajedno navali na magjarsku zemlju. Dok su Magjari plienili u srednjem Podunavlju, dotle je Simeon s Pečenezima harao njihovu zemlju, poubijao im žene i djecu, pače i sve čuvare, što ih bijahu Magjari ostavili nejačadi svojoj.

Navala Simeonovà na magjarsku zemlju prouzrokova veliku biedu po cielo Slavenstvo za sve vieke. Vrativši se naime Magjari kući svojoj i našavši zemlju svoju popljačkanu, žene i djecu svoju poubijanu, odlučiše ostaviti svoju dosadanju domovinu i tražiti si nova siela u onim krajevima, gdje su upravo malo prije bili na robiji. Tako navališe oni sada svom snagom na Moravu, svladaše vojsku slavensku i zauzeše svu zemlju oko srednjega Dunava i Tise.

Pâd Moravske i seoba Magjara razdvoji Slavene za sve vieke na dvije skupine. U sredini slavenskih naroda banio se je od sad magjarski narod. I Simeon prodje tom prigodom zlo. On izgubi sve zemlje Dunavu na sjeveru, naročito današnju južnu Ugarsku i Erdelj. Mnogi tamošnji Bugari postadoše roblje Magjarima.

(Drugi rat s Grcima, 913.—917.) Provala Magjara u srce slavenskih zemalja bijaše nedvojbeno velik udarac za ukupno Slavenstvo, a napose za Bugare. Bugarska izgubi time ne samo liepe i plodne zemlje uz lievu obalu rieke Dunava, nego bude i razstavljena za sve vieke od sjevernih Slavena. Prije mogahu bugarski vladari snovati, kako će vlast svoju razgraniti i preko medja balkanskoga poluotoka na sjever i zapad evropski, sada bijahu prinudjeni, da nikad više ne prekorače rieke Dunava.

Ali svako zlo ima i nešto dobra. Kako je magjarska provala Bugarskoj u prvi čas silne štete naniela, tako je

bila i koristna za buduću snagu te svježe i krepke države. Iz zemalja, osvojenih od Magjara, poleti sila naroda slavenskoga u Bugarsku, da tamo nadje sigurno zaklonište od ljutih dušmana svoga plemena. Tako postade Bugarska utočištem ne samo prekodunavskim Bugarima, nego i panonskim Slavenima. Ti donieše u Bugarsku cvatuću nekad kulturu moravske države i tako postade sada Bugarska baštinica i nasljednica velike Moravske.

A što je radio Simeon u to vrieme? On primaše objeručke nesretne bjegunce u svoju zemlju te gledaše uza to, da oporavi državu svoju od udaraca, što joj je zadao posljednji rat. Mimo to nastojaše oko prosvjete naroda, pače sam stupi na čelo bugarskomu pokretu u književnosti. On skupi oko sebe najučenije glave te nutkajući, podupirući i bodreći ih postade mecenom mladoj bugarskoj knjizi. Tako je on na svaki mogući način mudro nastojao, kako bi što savjestnije upotrebio vrieme nastaloga mira, da zemlju svoju materijalno i duševno pridigne, i da ju učini snažnom i jakom za veliki i osudni boj, naime za boj s Carigradom za gospodstvo na Balkanskom poluotoku.

Simeon je uvidio jasno, da mu je zalud o tome raditi, kako bi Magjarima preoteo osvojene bugarske zemlje na sjeveru Dunava, sve takove zemlje, kojih nijesu ni moćni Rimljani mogli obraniti od barbarskih nasrtaja. On je dobro shvatio geografski položaj bugarske države, da joj se nije širiti na sjever prema srednjoj Evropi, već da joj je posegnuti prema jugu i tamo uhvatiti ključ balkanskoga poluotoka, Carigrad. Zato se je on sasvim okanio sjevera i zadržao za sjevernu granicu svoje države rieku Dunav, te odlučio državu svoju razmaknuti prema jugu i jugozapadu, pokoriti sve narode slavenske krvi na poluotoku, sjediniti ih u jednu državu te učiniti Carigrad glavnim gradom tė južnoslavenske carevine.

Dakle na razvalinama byzantskoga carstva naumio je on osnovati veliku državu jugoslavenske krvi s priestônicom Carigradom te učiniti na evropskom iztoku ono, što je na zapadu bilo uspjelo Karlu Velikomu. Doista velika i sjajna namisao! Ako je ikad bio čas zgodan, da južni Slaveni postanu jedno državno tielo, kao što su jedna krv, to je za to najzgodniji bio viek velikoga Simeona.

Ali da bi Simeon mogao veliku osnovu svoju izvesti, bilo mu je najprije smrviti vlast byzantske države i zauzeti Carigrad, zatim podjarmiti kneževinu Srbiju i napokon ogledati se s hrvatskom državom, koja se je upravo u ono isto vrieme poput Bugarske bila liepo podigla.

Najprije se sukobi s Byzantom, a tu mu dadoše povoda sami Grci. U Carigradu naime umre miroljubivi car Lav, a na njegovo mjesto sjede razkalašeni Aleksandar. Simeon pošalje k njemu svoje poslanike, da obnove mir i prijateljstvo, što ga bijaše prije s Lavom utanačio. No obiestni Aleksandar uvriedi poklisare, otjera ih sramotno, pače izgrdi kneza bugarskoga. Začuv za to Simeon planu i odluči osvetiti se. U Carigradu umre malo zatim Aleksandar, a carem postade nedorasli Konstantin VII. Porfyrogenet. Skrbnici njegovi nastojahu svima silama, da umire i ublaže moćnoga Simeona, jer je sav narod vapio za mirom; no uvriedjeni se Simeon ne dade na mir skloniti, već upotrebi tu dobru prigodu, da ostvari veliku misao svoju. Činilo mu se, da će mu namjera lakše poći za rukom, dok bude na carigradskom priestolju slab i nestašan vladar.

Simeon se spremi za boj. Godine 913. prodre do Carigrada i poče ga podsjedati; no ne imajući zgodnih sprava za redovitu podsadu stade ugovarati. Grci se poveseliše. Patrijarka carigradski i najodlučniji dvorski činovnici podjoše s mladim carem na Vlahernska vrata Simeonu u susret, da ga pozdrave; pa i Simeon posla svoja dva sina u Carigrad u pohode mladomu caru, koji ih je liepo pogostio. Sve je

slutilo na mir, ali iznenada prekinu Simeon dogovore, ne mogavši se sporazumjeti glede uvjeta, te se vrati u Bugarsku, da se pripravi za novu vojnu.

God. 914. provali opet u Traciju. Najprije pade pod Odrin, kojega je prije bio obašao. Podsada ne trajaše dugo, kad mu se vrata gradska otvoriše u rujnu iste godine, valjda izdajom. Malo zatim vrati on isti grad Grcima natrag uz odkup te ugovori primirje, za kojega se obje stranke pripravljahu za odsudni boj. Velike bijahu priprave i nade Simeonove u taj čas; no i grčka carica Zoë, majka Konstantinova, gledaše, da skupi sve sile byzantskoga carstva, i da se s njima opre Bugarima. Suviše posla još poslanike bagdadskomu kalifu u Siriju i kervanskomu kalifu u Afriku i izmiri se s njima. Tim bijaše sigurna sa strane Male Azije i Sredozemnoga mora. Poslije toga preveze sve azijske legije u Evropu i nadari ih obilato, ne bi li ih ohrabrila i udobrovoljila. Napokon dozove još armenske čete i skupi iz svih pokrajina zapovjednike s njihovim četama. Uza sve to gledaše ona skloniti i Pečenege, da provale u Bugarsku, i oni se zaista počeše primicati dunavskomu ušću. Da sve izcrpi, pozove još i srbskoga kneza Petra u pomoć i nukaše ga, da se združi s Magjarima. U to ime nadari ga obilatim darovima. Magjari medjutim bijahu drugim ratovima zabavljeni, te ne prihvatiše poziva, ali knez Petar prionu uz Byzant to radije, što se je upravo u taj čas bilo razvrglo prijateljstvo izmedju njega i Simeona.

Dvije pune godine spremaše se byzantsko carstvo za rat sa Simeonom. Azijske i evropske legije grčkoga carstva skupile se na ravnici pred Carigradom. Svećenici iznesoše pred njih razpelo, svi vojnici klekoše na koljena i zavjeriše se, da će jedan umrieti za drugoga. Ljeti god. 917. stadoše se vojske kretati prema sjeveru duž obale Crnoga mora. Jedan dio brodovlja, kojim upravljaše Roman Lakapin, pomagaše kopnenu vojsku, obskrbljujući je hranom, drugi dio pak

podje napried prema Dunavu Pečenezima u susret. Grci prodrieše daleko i osvojiše Develt, Anhijal i Mesembriju. Kod potoka Aheloja blizu Mesembrije, gdje se skrajnji ogranci Balkana spuštaju k moru, sukobi se Simeon s Grcima, sašav valjda s brdina, koje se steru oko današnjega Šumena, gdje mu bijaše tada priestônica Velika Prêslava.

Dne 20. kolovoza 917. zametnuše bitku. Simeon stajaše na humku i upravljaše odanle vojskom svojom. Grci navališe, a Bugari uzmakoše u redu, hoteći valjda neprijatelja domamiti na brežuljke. Sadà spazi Simeon, da je u grčkoj vojsci nastala zabuna; grčkomu je nadvojvodi Lavu Foki umakao konj, kad je bio sjahao kod vrutka, da pije; konj proletio biesan u sredinu vojske, koja pomisli, da joj je pao vojvoda. Simeon skupi svoje čete i obori se na neprijatelje. Grci uzeše najprije uzmicati, zatim bježati, a Bugari za njima u potjeru. Lav Fokas uteče nekako u Mesembriju, ostale vodje pogiboše, a grčka vojska bude koje pobijena, koje razpršena. Od Krumovih vremena ne izvojevaše Bugari tako sjajne pobjede, i grčki ljetopisci smatrahu taj poraz najvećom nesrećom za byzantsko carstvo. Jedan ljetopisac veli: „Dana 20. kolovoza zgodi se bitka na Aheloju izmedju Grkâ i Bugara, i prema nedokučivim odredbama Božjim okrenuše Grci sa cielom vojskom ledja i uzeše bježati. Sad nasta jauk i pomaganje, jedan davljaše drugoga, a neprijatelji proganjahu ih i navaljivahu na njih, i tako nastade krvoproliće, kakovo ne bijaše, od kad ima ljudi na svietu."

I na Dunavu nasmija se Bugarima sreća. Roman Lakapin doplovi doduše s brodovima, da se s Pečenezima sjedini; ali se ipak ne mogaše s njima združiti, jer čuvši oni za pobjedu Simeonovu ne htjedoše udariti na Bugare, već se vratiše u svoje stepi, brodovlje se pak grčko vrati u Carigrad.

Iza tih sjajnih uspjeha bijaše Simeonu put do Carigrada otvoren. Sav iztočni dio Balkanskoga poluotoka bijaše u nje-

govoj vlasti, jedino Carigrad s okolišem i neka mjesta uz more ostadoše još Grcima. Simeon je sad mogao i na Carigrad navaliti i vlast byzantsku sasvim skršiti; no on ne smatraše, da je već svanuo zgodni čas; zato se vrati kući svojoj, da nešto učini, čime bi i neko pravo stekao na Carigrad.

(Simeon se vjenča za cara bugarskoga i grčkoga.) Pobjedom na Aheloju postade Simeon najsilniji vladar na Balkanskom poluotoku. U onaj par mogao bi bio veoma lako predobiti Carigrad; ali on odluči prije pokoriti zapad, te onda tek zadati smrtni udarac byzatskomu carstvu.

Velika i prostrana bijaše sada Simeonova država. Osim prave Bugarske izmedju Dunava i Balkana obsezaše ona velik dio Tracije na jugu Balkana od Mesembrije preko Odrina sve do planine Rudope, zatim gotovo čitavu Macedoniju do Olimpa izuzev neke primorske priedjele, napokon svu Albaniju sve do Drima osim primorskih krajeva izmedju Krfa i Drima. Prema Srbima graničila mu je zemlja Drimom, bielim Drimom, Ibrom i Moravom do utoka u Dunav. Po tom spadaše veliki dio stare Srbije i sav iztočni dio današnje kraljevine srbske na državu bugarsku, te gradovi Priština, Lipljan, Niš, Braničevo i Beograd bijahu tada bugarska mjesta. Tako je nakon kratkoga vremena Simeon nadoknadio ono, što su mu prije Magjari na lievoj obali Dunava bili oduzeli. No taj dobitak bijaše kud i kamo znatniji i vredniji za Simeona, jer se je mogao nadati, da će ga naskoro zapasti i zapadni dio Balkanskoga poluotoka.

Glavni grad te prostrane države bijaše Velika Prêslava. Ona se steraše na sjevernim obroncima planine Balkana, kraj rieke Velike Kamčije, današnjemu Šumenu do 4 sata na zapadu. Nekad stajaše tamo rimski grad Marcianopolis, a danas je na istome mjestu seoce Prêslava (Eski-Stambul), koje broji tek 200 bugarskih i 100 turskih kuća, a okruženo je brojnim ruševinama. Bugarski knezovi niesu poput

zapadnih vladara imali po više gradova, u kojima bi izmjenice prebivali, već su kao i orijentalni vladari usredotočili sve svoje i svu svoju vladu u jednome glavnom gradu, te bi o njegovoj sudbini zavisio udes ciele države. Turski zemljopisac Hadži Halfa opisuje još u 17. stoljeću goleme ruševine grada Velike Prêslave te priča napose o nekom širokom zidu, koji obuhvataše i zatvaraše više prostora od samoga Carigrada, tako da je u starom gradu bilo vrtova i brežuljaka kao nekad u Babilonu. Kakova je Velika Prêslava bila za cara Simeona, ne znamo pravo; no iz opisa suvremenika vidimo, da je bila velika i slavna. Tako pripovieda Ivan eksarh u svome „Šestodnevu", kako se je doimala zamjerna ljepota toga grada svakoga tudjinca, koji bi u nj uljegao. On veli: „Dodješ li s dalekih strana u predvorje kneževskoga grada, čudom ćeš se čuditi, a došav pred kapije, udivljen ćeš propitkivati. Unišav pak u nutarnji grad spazit ćeš s obje strane zgrade, kamenom ukrašene i šarenim drvećem zaodjevene. Dospjevši u dvorište vidiš visoke palače i crkve s mnogo kamenja, drvlja i slikarijama, u nutrinji opet nalaziš urese od mramora i bakra, od srebra i zlata. Sve je tako liepo i ukrašeno, te ne znaš, čemu bi to mogao prispodobiti. U zemlji svojoj kod kuće ne vidiš drugo nego uboge kućarice od slame. A da ti je tek slučajno ugledati kneza, kako sjedi u bisernoj odori, kako o vratu nosi lanac od dukata, a na rukama narukvice, kako se je opasao grimiznim pasom i zlatnom sabljom, kako nadalje uza nj s obje strane sjede boljari, okićeni lancima, pojasima i narukvicama: to bi ti, vrativši se domu svojemu i upitan od zemljaka svojih: „Što si sve ondje vidio?" jamačno odgovorio: „Manite se mene, ne znam vam ja, kako bi sve izpričao. Ajte onamo i gledajte svojim očima, pa ćete tek onda znati, kakav li je ondje sjaj i gospodstvo." Ovaj nam kratki i nedostatni opis dovoljno svjedoči, da je na bugarskom dvoru i u priestônici bilo sve sjajno i ukusno, te

da je i u tom pogledu nastojao Simeon, da dostigne Carigrad i gospodare njegove.

Sve do sad zvaše se Simeon poput predja svojih naprosto „knezom bugarskim“. No pobiedivši Grke na Aheloju i razmaknuvši državu svoju daleko na jug i zapad ne bijaše ni njemu ni narodu njegovu više dostatan staroslavenski naslov „kneza“. On se pripravljaše i onako, da predobije zemlju starorimskih careva Augusta i Konstantina, zašto da ne podje njihovim stopama i zašto da se ne prozove i ne ovjenča „carem i samovladarom rimskim“?

Vraćajući se negdje Simeon iza sjajne pobjede na Aheloju kući svojoj i unilazeći sa slavodobitnom vojskom svojom u priestônicu Veliku Prêslavu, dočekao ga je srećom i slavom opojeni narod bugarski i proglasio njega dobitnika carem svojim. Simeonu dodje ova narodna izjava u dobar čas, on je prihvati, te odluči svakako zatražiti posvetu i od duhovne strane.

U ono vrieme vjenčavahu careve i posvećivahu ih dva biskupa: rimski biskup ili papa vjenčavaše rimskoga cara njemačke krvi, a carigradski patrijarka opet iztočno-rimskoga ili byzantskoga vladara. Simeonu bijaše zamoliti krunisanje u carigradskoga patrijarke, ali on znadijaše dobro, da mu taj ne će molbe izpuniti, dok bude byzantskih careva grčke krvi. Zato se obrati na rimskoga papu, stade s njime ugovarati i napokon ga zamoli za carsku krunu. Papa opet željno dočeka, da se može uplitati u iztočne posle. Premda je Simeon nešto tražio, što se je protivilo dosadanjemu običaju, a što je i vriedjalo grčkoga cara i patrijarku u Carigradu, pristade papa ipak na molbu njegovu, jer je time mislio mnogo doprinieti za razširenje svoje duhovne vlasti u kršćanskom svietu.

Papa dakle usliša molbu Simeonovu. On posla novomu bugarskomu caru carsku krunu i ujedno svoj papinski blagoslov nadajući se, da će tim načinom moćnu državu bu-

garsku, a možda kasnije i sav Balkanski poluotok dovabiti u krilo rimske crkve.

Čudno je negdje bilo pri duši byzantskomu caru Konstantinu, kad mu doglasiše, da je Simeonu stigla kruna iz Rima, da se u Velikoj Prêslavi kruni „carem bugarskim", pače da se je u svome zanosu i sam pozvao „samodržcem svih Bugara i Grka." Byzantskoga je cara jamačno vriedjao taj ponositi čin bugarskoga cara, ali što je mogao učiniti? Vojne snage ne bijaše u njega, da kazni drznika, koji mu je otimao ne samo državu, već i krunu; a prosvjed kakav ne bi mu ništa prudio, jer tko bi mu rieči slušao? Bilo mu je zato naprosto šutjeti i skrštenih ruku gledati, jer i najmanji odpor bio bi uzbudio gnjev velikoga Simeona.

Simeon oponašaše u svem i svačem byzantskoga cara. Dvor je svoj u Velikoj Prêslavi uredio sjajno i sasvim na grčku, pače za velikih svečanosti služio se je i grčkim jezikom, da tim pokaže, kako je posve zamienio byzantske careve. Kraj toga ustroji i tjelesnu stražu, koja bijaše sva u zlatu i srebru odjevena, te koja ga pozdravljaše u grčkom jeziku. No i dalje podje Simeon. Znajući dobro, da je samostalnoj državi neobhodno potrebita i crkvena samostalnost, odluči bugarsku crkvu odkinuti za sve vieke od carigradskoga patrijarke. Od Borisovih vremena pristajaše Bugarska uz carigradskoga patrijarku, te bugarski nadbiskupi tražijahu od njega potvrdu svoje časti. Simeon učini i tomu kraj. On ne htjede nipošto, da bugarska crkva bude podložna, bilo rimskomu papi, bilo carigradskomu patrijarki, znajući dobro, da bi uz crkvenu ovisnost mogla Bugarska doći i u političkom pogledu opet pod vlast carigradsku. S toga se on posve odreče Byzanta, te osnuje u priestônici svojoj Velikoj Prêslavi samostalnu patrijaršiju, da bude središte bugarskoj crkvi i bugarskomu narodu. Nadbiskup bugarski postade patrijarkom, te se Bugarska sada ne obaziraše više ni na Carigrad, ni na Rim.

Ovjenčav se Simeon za cara bugarskoga i grčkoga mišljaše posve umjestno, da su ga tim činom zapala sva prava i dužnosti iztočno-rimskih careva. Naročito smatraše on za svoju dužnost, da skupi u svojoj ruci sve zemlje byzantskoga carstva od Dunava i Save pa sve do Moreje. No tu nastade pitanje, hoće li mu se sva slavenska plemena pokoriti i dobre volje priznati vrhovničtvo njegovo? Za razasute i nesložne Srbe činjaše se, da će naskoro pristati uz njega i priznati ga svojim gospodarom. Ali na obalama jadranskoga mora podigao se hrvatski knez Tomislav, te pokazao caru Simeonu, da nije voljan bez odlučnoga i težkoga boja priznati mu prvenstvo na Balkanskom poluotoku. U onaj naime čas, kad su Simeona u Velikoj Prêslavi vjenčali za cara bugarskoga i grčkoga, nadjenuo si je i Tomislav naslov hrvatskoga kralja, te je pokazao Simeonu, da ga još čekaju mnoge te mnoge borbe i gorki časovi, ako zaista hoće da ostvari veliku ideju svoju.

(Prva vojna na Srbe.) Izmedju bugarske i hrvatske države prostiraše se srbska kneževina. Tu stolovaše u gradu Desnici veliki župan Srbalja; no moć i ugled njegov bijaše veoma neznatan, jer je u Srbiji bilo gotovo toliko gospodara, koliko župa. U ono dakle vrieme, kad u Srbalja nije bilo prave državne zajednice, mogla im je zaprietiti od susjednih država, tako od Hrvatske, kao i od Bugarske, svaki čas ljuta opasnost. Hrvati se doduše pokazaše svakom zgodom kao prava braća svojih najbližih srodnika, ali Bugari gledahu svima silama, da kneževinu Srbiju učine svojom pokrajinom.

Već predšastnici Simeonovi pokušaše više puta, da osvoje srbsku zemlju, ali im se nijedanput ne nasmija sreća. Tako provali još god. 836. bugarski knez Presjam u Srbiju; no iza trogodišnjega boja pobi ga veliki župan Vlastimir, te on morade pobiedjen uzmaknuti. Kasnije opet navali knez Boris na srbskoga župana Mutimira, ali bude sasvim razbijen, pače mu Srbi zarobiše rodjenoga sina.

Sve do Simeonove dobe ostadoše svi pokusi i navale bugarske na Srbiju posve bezuspješne, te se Bugari vratiše više puta razbijenih glava kućama svojim. No sada za Simeona osili bugarska država, a u Srbiji se uzeše unuci i praunuci Vlastimirovi otimati za priestolje, te dadoše tako Bugarima priliku, da se umiešaju u posle njihove, i to s većom srećom, nego prije.

Već iza Vlastimira planu u Srbiji borba za priestolje izmedju njegovih sinova Mutimira, Strojmira i Gojnika. Najstariji brat Mutimir ote braći svojoj njihove oblasti, na što oni utekoše koje u Hrvatsku, koje u Bugarsku, nastojeći, da se osvete Mutimiru i njegovoj porodici. No za živa Mutimira (872.—891.) ne izpuniše želje svoje, jer im je snažna desnica njegova svaki pokus osujetila. Čim je medjutim njega nestalo, planu iznova ljuta i krvava borba izmedju njegovih sinova i epigona njegove braće.

Jedva što se je Mutimir s ovoga svieta prestavio ostavivši vladu djeci svojoj: Pribislavu, Branku i Stjepanu, eto na glas o smrti njegovoj Gojnikova sina Petra, kako udara s hrvatskom pomoći na Srbiju, da iztjera iz nje bratiće svoje. Sreća mu se nasmija s pomoću Hrvata i moćne stranke svoje otjera on sva tri bratića svoja i zavlada Srbijom.

Petar bijaše hrabar i vrstan vladar te upravljaše do dvadeset i pet godina (892.—917.) srećno zemljom svojom. Bratići njegovi bijahu uskočili u Bugarsku te salietahu ondje kneza Simeona, da im pomogne do priestola. Kako je medjutim Simeon prvih godina svoga vladanja imao pune ruke posla s Magjarima i Grcima, ne mogaše on ustati na obranu tih kneževića, premda ga je boljela duša, što nije mogao liepe zgode upotrebiti, da davnu želju svojih predja ostvari i Srbiju pretvori u bugarsku pokrajinu. On ne htjede zato Mutimироviće ni očito pomagati, bojeći se, da ga Petar u nezgodan čas u samoj Bugarskoj ne potraži. Simeon se pače sprijatelji sa samim Petrom, te srbski veliki župan Petar kumovaše pri krstu sinu Simeonovu.

Sve pored toga tobožnjega prijateljstva snovaše Simeon ipak potajno, kako bi upropastio svoga pobratima. On dopuštaše, da sinovi i unuci Mutimirovi i Strojmirovi uznemiruju bratića si Petra, samo da se Srbija ne osili, već da se svedjer slabi i tako postane to sigurnijim plienom njegovim. Kad je god. 895. Mutimirov sin Branko s hrvatskom pomoći provalio u Srbiju, a Petar ga suzbio, te njega samoga i sina mu Pavla osliepio, primi Simeon oba na svoj dvor i odluči, da će si prvom zgodom s pomoću sliepoga Pavla prokrčiti put u srce Srbije. Dvie godine poslije podupiraše opet potajno Strojmirova sina Klonimira, kad je otišao u Srbiju, da zavlada svojom očevinom. No Klonimir nastrada ljuto: on pade od desnice Petrove, ostavivši u Bugarskoj sina Česlava, da ga jednom osveti.

U tima odnosima življahu Simeon i Petar sve do godine 914. Na oko bili su prijatelji, a u istinu radili su u potaji jedan protiv drugoga. No i to izlišno prijateljstvo razvrže se iza pomenute godine. Petru naime dodija dvolično ponašanje Simeonovo, te on jedva dočeka poziv Grkâ, da stupi u kolo njihovo na propast bugarske države i kneza Simeona. Skupiv vojsku pridruži se grčkoj vojsci, koja bijaše udarila prema Mesembriji; no upravo kod rieke Aheloja stiže i grčku i srbsku vojsku žalostna sudbina.

Nakon sjajne pobjede kod Aheloja, gdje je Simeon malo ne satro svu moć byzantsku, ne bijaše više potrebito, da dulje taji, što je odlučio s kneževinom Srbijom. Koje da kazni vjerolomnoga župana Petra, što je uz Grke pristao, koje opet da pomogne sliepomu Pavlu, odluči on podići vojnu na Srbiju, svladati Petra i zauzeti mu kneževinu. U to ime utanači najprije prijateljstvo i savez s moćnim Mihajlom Viševićem, knezom zahumskim, a zatim posla bugarsku vojsku na Srbiju i na Petra.

Bugarima medjutim bila loša sreća. Hrabri Petar opiraše im se uspješno i oni ga ne mogoše silom svladati. Sad

smisliše prievaru. Pozvaše Petra preda se i stadoše ga uvjeravati, da mu više ne će raditi o glavi, već da će se s njim izmiriti. Oni se pače s njim sprijateljiše i počeše o miru ugovarati. Nebogi Petar povjerava njihovim kletvama; no najednom ga baciše u težke okove i odvedoše u Bugarsku, gdje ga snadje smrt u tamnici.

Tim činom dodje Srbija u ruke Bugarima. Simeon mogao ju je sada pretvoriti u pokrajinu i podieliti ju kojemu od svojih boljara; no on se bojaše, da bi se srbski narod tad listom podigao na oružje. S toga namjesti za velikoga župana sliepoga Pavla, unuka Mutimirova i sina Brankova, misleći, da će zahvalni Pavao pristati vazda uz njega i uz namjere njegove. I ne prevari se. U prvo vrieme bijaše mu Pavao posve odan, te bijaše više namjestnik bugarski, nego veliki župan srbski.

U Carigradu gledahu priekim okom najnovije slavlje moćnoga cara Simeona. Ta nedavno moradoše vidjeti, kako se je Simeon okrunio za cara grčkoga i bugarskoga, a sad im bijaše još i to gledati, kako je pregnuo, da zaista zavriedi taj dični naslov. Ne mogući mu se oprieti silom uzeše potajno rovati. U Carigradu življaše tada neki Zaharija, sin Pribislavov, a unuk Mutimirov. Toga kneževića skloni car Konstantin, da ide otimati Srbiju Bugarima i županu Pavlu. U Carigradu mišljahu, da će sav narod srbski uza Zahariju pristati, ali se ljuto prevariše. Zaharija bude u Srbiji svladan i zarobljen, a Pavao ga posla k svomu gospodaru Simeonu, da drznika kazni. I tako zapade Zahariju mjesto zlaćenoga priestolja duboka tamnica. Bijaše to oko godine 920.

(Treći i posljednji rat s Grcima.) Simeon bijaše sada na vršku svoje moći i slave. Država mu se razgranala sve do Carigrada, na glavi mu sjala carska kruna, a kneževina srbska netom mu se pokorila. Čitavi Balkanski poluotok osim udaljenoga Zahumlja i kraljevine Hrvatske priznavaše vrhovnu

koja nije imala ni malo brodovlja. Carigrad pak ne mogaše pasti, dok mu bijaše otvoren pristup s morske strane. Simeon je htio doduše obkoliti Carigrad i s morske strane, te je upravo zato sklopio onaj ugovor s kairvanskim kalifom; ali byzantski dvor bijaše mu osujetio sve namjere odvrativši od njega kalifa Faltuma. Uza sve to dodje Simeon ipak pred Carigrad, ali naskoro morade bolan uvidjeti, da ga ne može tako brzo osvojiti. Težkim srcem okani se najmilije želje i životne zadaće svoje; on se uvjeri, da još nije svanulo vrieme, da ga zapadne stolica Konstantinova. Začuvši k tomu još o nemirima u Srbiji diže iznenada podsadu Carigrada i ponudi grčkomu caru mir.

Mnogi povjestničari, napose ruski, ne mogu se dosta načuditi Simeonu, što je tik pred Carigradom odustao od životne zadaće svoje, te u jedan mah zaboravio na ono, o čem je velik dio svoga života snovao i nastojao. Ali Simeonu ne bijaše druge pomoći. Zar da i dalje uzalud pred Carigradom planduje i dangubi, pošto je uvidio, da ne može uspjeti? On je volio sada odustati, pa se još jednom izšetati pred Carigrad, ako mu sudba dosudi i ako si gdje pribavi brodovlje. Taj put uvjerio se je Simeon, da je badava došao.

U Carigradu se silno uzradovaše, kad je Simeon poručio, da patrijarka i visoki državni činovnici dodju k njemu na dogovore. Došavši oni preda nj zahtievaše on, da se sastane sa samim carem. To je Romanu Lakapinu bilo vele drago, jer je i sam od svega srca žudio za mirom. U to ime dade na morskoj obali kod Kosmidije prirediti neko mjesto i ograditi ga čvrstom ogradom. Simeon medjutim zapali hram majke Božje kod „izvora“, želeći tim pokazati, kao da ne misli o miru. Car grčki podje, praćen patrijarkom Nikolajem, u Vlahernsku crkvu, kleče tu na posvećenome mjestu i orosi ga suzama moleći neoskvrnutu majku Božju, neka ublaži nesmiljeno srce krutoga Simeona, i neka ga skloni na mir. Oružavši se tako vjerom kao čvrstim oklopom krenu iz

hrama te podje na mjesto, što ga bijahu za ročište odredili. Pet dana zatim, devetoga studenoga oko četiri sata, stiže i Simeon u pratnji mnogobrojnih četa svojih vojnika. Mnogi su imali koplja od zlata, ili druge kovine, a svi su bili stegnuti u mjedene oklope. Stupivši Simeon medju svoje vojnike pozdraviše ga grčkim jezikom kao cara. Senat i državni činovnici gledahu taj prizor s gradskih zidina. Car se Roman pokaza tom prilikom neobično jaka duha, jer se niti ne poboja mnogih neprijatelja, niti ne uzmaknu, već podje odvažno medju njih kao medju prijatelje. Došavši prvi na urečeno mjesto izčekivaše Simeona. Izmienivši medjusobno taoce pretražiše Bugari pomno mjesto, nema li gdje zasjede. Na to sjaha Simeon s konja i podje prema caru. Nakon pozdrava uzeše govoriti o miru, te Roman poče Simeonu besjediti: „Dokaži to činom, obustavi sječu i prolievanje krvi, učvrsti mir s nama kršćanima i ne daj, da se kršćanske ruke omaste krvlju pravovjernika . . . Ti si umrli čovjek, i tebe čeka smrt, uzkrsnuće i Božji sud. Danas živiš, a sutra si prah i pepeo. Kako ćeš se izpričati pred nepristranim sudcem, što si tolike nedužnike poubijao? Želiš li blaga i imetka? . . . Učinit ću te bogatim, samo se okani mača i prioni uz mir i slogu, da i tvoj život bude miran i da se kršćani od težke biede oporave.“ Ovako govoraše car. Njegovom poniznošću zastidjen i njegovim riečima ganut pristade Simeon na mir. Zatim se razidjoše, a car nadari Simeona obilatim blagom. Pripoviedaju, da su za dogovora izmedju oba cara lebdila nad njihovim glavama dva orla, koji su najednom opet odletjeli: jedan da je odprhnuo prema Carigradu, a drugi daleko na sjever preko Tracije.

Dan 9. studenoga 924. bijaše velik dan za Simeona, možda najveći u povjesti bugarskoj! Bugarski vladar gledaše pred svojim nogama nasljednika starih imperatora, te mu pod zidinama Carigrada kazivaše pogodbe mira. Premda byzantski pisci nastoje, kako bi taj poraz i poniženje prikrili liepim

riečima i frazama, premda šute o pogodbama, pod kojima im je Simeon mir dozvolio: to se ipak i iz njihovih pripoviesti lako razabira prava istina. Jedva što je Simeon riečcu izustio o miru, eto ti već preda nj senata i najvećih činovnika; kada zatim Simeon želi sastati se s carem, taj se stoga silno veseli i hita, da mu želju izpuni; — dok se car sprema na sastanak, pali Simeon crkve i šalje čete svoje na haranje, ali se car na to ni ne obazira, već moli majku Božju, „da ukroti nesmiljeno srce krutoga Simeona.“ Kako se je car tek ponizio, kad je čekao na Simeona, a kako mu je pri duši bilo, kad je Simeon ročište dao pretražiti, te kad su ga vojnici bugarski dočekali i pozdravili grčkim jezikom kao cara byzantskoga! Roman napokon morao je liepim i laskavim riečima skloniti Simeona na mir, te ga svojom poniznošću upravo zastiditi!

Sve je to jamačno laskalo samoljublju Simeona i Bugara, ali glavna je zadaća Simeonova ostala neizvršena: on nije osvojio Carigrada, a Bugarska je ostala i dalje bez podpore i pravoga središta izmedju divljih stepi i Byzanta. Simeon se mogaše nadati, da nije sve propalo, te da će možda još ipak jednom vrieme doći, da životnu zadaću svoju izvede; ali ni njemu ni Bugarima ne bijaše sudjeno, da ikad zavladaju na obalama Bosfora!

(Druga vojna na Srbe i boj s Hrvatima.) Slavlje pred Carigradom podiže zaista Simeona na vršak slave njegove. No dok se je on pred byzantskom priestolnicom pogadjao s grčkim carem, pripravljaše se već na zapadu njegove države prevrat, koji je mogao postati poguban za bugarsku zemlju i za Simeona.

Još pred trećim ratom s Grcima zgodiše se u pokorenoj srbskoj kneževini takove stvari, koje zavriediše, da ih Simeon što ozbiljnije i pozornije promotri. Veliki župan Pavao, koji je tamo još od god. 917. milošću i podporom Bugara vladao, stade se najednom tako ponašati, kao da snuje, kako

bi se bugarskomu skrbničtvu oteo. Naskoro medjutim pokaza očito, da ne će više da bude bugarski namjestnik, već samostalan i slobodan vladar srbski.

Glasi o nevjeri Pavlovoj stigoše Simeonu, baš kad se je treći put spremao na Carigrad. Premda ga je to strašno razgnjevilo, ne htjede ipak poći sam glavom, da kazni Pavla, jer ga je srce više vuklo na jug, da izvrši davnu želju svoju. On odluči, da će radije srbskoga kneževića Zahariju, koji se je u njega desio, poslati u Srbiju, da pokrene gradjanski rat i da svrgne nevjeru Pavla.

Zaharija jedva to dočeka. S pomoću Bugara prodre on u Srbiju, svlada za kratko sliepoga Pavla i postade sam velikim županom Srbalja. Zaharija vladaše od god. 923. do 927. Polazeći u Srbiju bijaše doduše obrekao Simeonu, da će biti vazda vjeran i pokoran njemu i njegovim nasljednicima; no uzpevši se na srbsko priestolje smetnu s uma obećanje svoje, te se posve odmetnu od Bugara. Simeona razgnjevi ta nevjera još više, jer uvidje, da je lošega slugu zamienio lošijim. Kako je medjutim morao već krenuti na jug, ne podje sam na Srbiju, već posla onamo svoje vojvode Marmaisa i Sigricisa, da kazne buntovnika.

Dok je Simeon srećno vojevao u Traciji i pred Carigradom, te snivao o budućem carstvu svojem, stiže njegovu vojsku u Srbiji ljuta bieda. Podupiran od Grka dočeka tamo Zaharija sa svojim junačkim četama bugarsku vojsku. Ona bude strašno razbijena, vojvode joj Marmais i Sigricis zarobljeni, glave im odrubljene i u znak pobjede u Carigrad poslane.

Simeona se ta nedaća dojmi duboko, te doprinese jamačno takodjer veoma mnogo, da je onako na brzu ruku sklopio mir s Grcima. On uvidje po svoj prilici, da mu je zatrti i podjarmiti sva plemena na Balkanskom poluotoku, jer Carigrad ne će prije pasti, doklegod se bude mogao oslanjati na bilo koji narod ili državicu u obsegu velikoga nekad carstva

iztočno-rimskoga. Nagadjanje to čini se zaista opravdanim, jer je Simeon namah iza mira pred Carigradom pohitao kući svojoj, te nastojao svom snagom, da pokori ne samo Srbiju, već i susjednu joj državu hrvatsku.

Vrativ se naime Simeon u Bugarsku pozove preda se Česlava, sina Klonimirova (iz porodice Vlastimirove), kojega je sam na svome dvoru bio odhranio, te ga potakne, da ide otimati priestolje pradjeda svoga i da osveti smrt otca si Klonimira. Tomu pretendentu za srbsku kneževinu pridieli Simeon još veliku bugarsku vojsku i nekoliko svojih vjernih vojvoda, te ih naputi, da potjeraju Zahariju, ali da ne namjeste Česlava, nego da pretvore Srbiju u bugarsku pokrajinu. Ovim lukavim načinom naumi Simeon za sve vieke zatrti moć Srbalja.

Začuv nesretni Zaharija, da se bugarska vojska s novim knezom približava, i ne uzdajući se, da će i dalje vlastela srbska uza nj pristajati, ostavi on svoju zemlju Bugarima, te pobježe u susjednu kraljevinu Hrvatsku, gdje ga je kralj Tomislav gostoljubivo na svoj dvor primio. Odavle nadaše se on, da će se kojom srećom i pomoću kralja Tomislava povratiti na izgubljeno priestolje. Bugarska se je vojska medjutim primakla s Česlavom srbskoj granici, gdje su bugarske vojvode pozvali srbske župane, da dodju k njima i da prime iz njihovih ruku novoga vladara. Srbska vlastela ne htjedoše izprva Bugarima vjerovati; no kad se bugarske vojvode zakleše, da im ne će ništa na žao učiniti, dodjoše srbski župani, ali na žalost i nevolju svoju. Svikolici budu okovani u težke verige i zajedno s knezom Česlavom poslani u Bugarsku u robstvo. Nakon toga provali bugarska vojska u Srbiju. Ubogi narod, lišen svojih vodja, nastrada grozno: mnogo ga pade od mača, a što preostade, staro i mlado, bude odvedeno u bugarsko sužanjstvo. Samo nešto ljudi pobježe u pobratimsku Hrvatsku, i nadje tu sigurno zaklonište. Zemlja srbska pak bude ljuto poharana, da je priličila pravoj pustoši. Bijaše to godine 924.

Srbija bijaše uništena. Ali kraj nje stajaše još moćna i svježa Hrvatska, jaka na kopnu i na moru. Ugledni kralj hrvatski Tomislav, taj suparnik Simeonov, primaše sve u prkos Simeonu srbske bjegunce, hoteći tim očito pokazati, da ga se ne boji, pače da se želi s njim i ogledati. Simeon je opet žudio od srca, da se osveti Tomislavu, da skrši posljednju slavensku državu na Balkanskom poluotoku, pak da vlast svoju razkrili od Crnoga i Egejskoga mora sve do kršnih obala Adrije.

Tri pune godine spremaše se Simeon za boj s Hrvatskom. On znadijaše dobro, da mu je biti boj za prvenstvo nad svima južnim Slavenima, i da mu ne će nitko više smetati, ako padne jednom Hrvatska.

Godine 927. udariše bugarske čete pod vojvodom Alogoboturom prema Hrvatskoj. Bijaše im prevaliti kršne gore hrvatske, da se prikuče moru, gdje bijaše središte Hrvata. Ali u gorama hrvatskim stiže Bugare žalostna sudbina. Junački Hrvati navališe ondje na njih, razbiše ih sasvim i posjekoše brojne im čete!

Poraz u hrvatskim gorama bijaše za Simeona najveći udarac, jer se tom jedinom nesrećom razbiše sve velike osnove njegove. On morade sada na kraju svoga vieka uvidjeti, da osim Bugara i Srbalja ima na slavenskom poluotoku još veliko i junačko pleme, koje nije voljno nikomu podleći. Nikada se ne pokaza snaga hrvatskoga plemena na Balkanskom poluostrvu tako sjajna, kako baš u toj borbi sa Simeonom.

Simeon preboli samo još kratko vrieme taj ljuti poraz. On umrie 27. svibnja 927., a s njim nestade i prevlasti bugarske na slavenskom jugu. Za slabih nasljednika njegovih poče država propadati, te već godine 1018. podlegne Bugarska grčkomu caru Vasiliju „Bugarobijcu".

(Simeon i bugarska knjiga.) Vidjesmo do sad Simeona slavna na bojnom polju, vidjesmo ga, kako stvara državu

Bugarsku i kako je nastoji učvrstiti. Ali se Simeon proslavi i na prosvjetnom polju: on je bio prvi duševni vodja svojega naroda. Malo bismo mogli spomenuti vladara slavenskih, koji su se zanimali knjigom i naukom; no nijednoga nema osim Simeona, koji bi se bio proslavio kao slavenski pisac.

Simeon, odgojen u Carigradu, u tome sielu sredovječne učenosti, nije nimalo slavniji svojim bojevima nego kulturnim radom. U tome ga osobito pomagaše doglavnik njegov i savjetnik Kliment, biskup u Velikoj oko rieke Strumice. Kliment nastojaše, da podigne materijalni život Bugara, da podigne gospodarstvo i da poboljša zemaljsku kulturu. Osim toga se spominje, da je presadio iz Grčke u Bugarsku svakojako pitomo drveće i druge plodove, jer je zemlja dotle bila suviše divlja. Simeon sam gledaše opet, kako bi ukrasio zemlju što ljepšim gradnjama, a napose krasnim crkvama. Još njegov otac Boris bijaše podigao sedam sabornih crkava, a Simeon sagradi sada „novu zlatnu crkvu“ na ušću Tyče, što dokazuje, da je u Simeona bilo za ono doba dosta blaga i imetka.

Najglavnija bijaše zadaća Simeonova, da pospješi rad oko omiljele mu slavensko-bugarske knjige. On htjede narod svoj prosvietliti znanjem; zato skupi oko sebe mnogo učenih glava, većinom duhovnika, te bodreći i svjetujući to književno kolo u svem, uspije mu nastojanje, te on osnova čitavu bugarsku književnost. Simeonov dvor u Velikoj Prêslavi bijaše ognjište i središte svemu duševnomu životu Bugara: tu se nadjoše najglavniji pisci bugarski, biskup Kliment, biskup Konstantin, pop Grigorij, eksarh Ivan, crnorizac Hrabar i Teodor, a i mnogi drugi, o kojima ne doprieše do nas nikakve viesti, već nam ostadoše jedino brojna djela njihova. Tima spisateljima bijaše Simeon ne samo mecena i zaštitnik, već i vodja, i to vrstan i uman vodja.

Simeon se pače proslavi sam kao slavenski pisac. Već bi spomenuto, da mu je još djetetu omilio Ivan Zlatousti.

Sada kao vladar prevede on govore Ivana Zlatoustoga na bugarski jezik. Neka stara knjiga govori o tom ovako: „Blagovjerni car Simeon izpitav sve knjige i pisma, stara i nova, i svih učitelja narav, običaje i mudrost, začudi se slovesnoj mudrosti blaženoga Ivana Zlatoustoga, te kako bijaše navikao sve knjige njegove čitati, odabra iz tih knjiga besjede, te ih složi u jednu knjigu, koju prozva „zlatostruja".

Uz Simeona proslaviše se književnim radom osobito još i Kliment, Konstantin, Ivan eksarh i Hrabar crnorizac. Više puta već spomenuti Kliment bijaše najvrstniji zamjenik sv. Metoda. Simeon ga učini god. 916. biskupom u Velikoj, te Kliment napisa ondje mnoge besjede proste i razgovietne, koje postadoše naskoro ugodno štivo bugarskomu narodu. Biskup Konstantin pisao je tumačenja sv. evangjelja, Ivan eksarh opet nauk vjere kršćanske i šestodnev, nadalje crnorizac Hrabar djelo o „pismenima". Ima još i mnogo drugih djela i knjiga, koje su sastavljene u vieku Simeonovu, ali im se ne zna za spisatelje.

Najglavnije je djelo bugarske knjige za Simeona enciklopedija ili veliki zbornik, što su ga preveli iz grčkoga jezika na bugarski. Taj zbornik sadržaje u izvadku sve plodove tadanje byzantsko-kršćanske obrazovanosti. U njem nema samo članaka duhovnih ili bogoslovnih, već i svjetovnih, kao filozofijskih i historijskih. U predgovoru k tomu velikomu djelu zovu bugarski pisci Simeona „novim Ptolemejem".

Spomenuta djela i još mnoga druga svjedoče dovoljno o obilatoj književnoj radnji za cara Simeona. Premda za njegova vladanja nije bilo nijednoga pjesnika, i premda se ta literatura prostoga naroda nije dublje doimala: to su ipak djela te slavensko-bugarske knjige bila dugo i dugo jedino duševno blago ne samo Bugara, nego i svih ostalih Slavena. Književni trud Simeonov vriedi za slavenski sviet više, nego sve sjajne pobjede njegove.

„Znatan li je“ — piše V. Jagić — „broj djela starobugarske književnosti, koja rese viek Simeonov i duh vlade njegove. Za to ima i pravo onaj starobugarski književnik, koji ga, kad mu je posvetio svršeni posao golemoga zbornika, uzporedjuje s negdašnjim Ptolemejem za to, što je okupio sila častnih, božanskih knjiga, kojih su pune puncate njegove palače! Ova uzorita svojstva cara Simeona probudjuju u nas osobito čuvstvo štovanja i zahvalnosti, ne samo što vidimo, da se je kao dobar otac brinuo za svoj narod, već što je sudjeno bilo, da se plodova njegove radinosti uživaju još i kasni potomci, ne toliko naroda bugarskoga, koliko naroda ruskoga i srbskoga. Što se je dakle on za svoj narod starao, to dobro dodje i narodu našemu, pače to bijaše temelj, na kojem se je kod Srba i Rusa i onda dalje gradilo, kad su u Bugarskoj nevidom otišla Simeonska vremena“.

Tomislav, prvi kralj hrvatski.

Hrvatske kneževine: posavska i dalmatinska, bijahu dugo vrieme odieljene. Našao se je doduše početkom devetoga vieka junak, slavni Ljudevit, veliki župan posavskim Hrvatima, koji je naumio bio, da obje kneževine sjedini u veliku i moćnu državu; ali trud i nastojanje ostade mu jalovo. Silnim naporom ljutih Franaka i zavidnim takmenjem dalmatinskoga kneza Borne pade Ljudevit i velika ideja njegova.

Punih sto godina zatim ostade ideja Ljudevita Posavskoga neostvarena. Odieljene kneževine hrvatske doživješe u to vrieme razne zgode i nezgode: sad se pokoravahu Francima, sad grčkomu caru, sad se opet uticahu pod okrilje papi rimskomu. Istom desetim viekom izpuni se namišljaj Ljudevita Posavskoga. Bijaše to za Tomislava, velikoga župana dalmatinskih Hrvata.

O rodu kneza Tomislava, tko mu je bio otac, tko li mati, ne znamo ništa. Ali stare knjige mnogo nam pričaju, da je Tomislav bio hrabar mladić, jak na oružju i vele poduzetan, „da je bio mlad i kripak u rvanjih!“ Njega ide velika zasluga, da je hrvatske kneževine sjedinio, novu državu svoju osilio i proslavio, pače i temelj potonjoj duševnoj kulturi položio.

Kad su hrvatski velmože Tomislava na „kneževski stol“ posadili, bijaše stanje Evrope veoma čudno.

Silne nekad države, s kojih je narod hrvatski dugo stradao, bijahu duboko pale: franačko kraljevstvo bijaše razkomadano, a grčko carstvo priestolnim borbama veoma oslabljeno. Velika kneževina Moravska, koju je Svatopluk u srcu Evrope osnovao, izginula je netom s obzorja evropskoga. Na ruševinama moravske države banio se narod nov, dosele u Evropi nevidjen, kojega se je cieli kulturni sviet živo bojao. Bijaše to narod magjarski.

Ovaj čas evropske nemoći dobro dodje Slavenima na Balkanskom poluotoku. Upotrebiše ga Bugari i Hrvati. Bugarsku podiže veliki car Simeon, a Hrvatsku knez Tomislav. Na zapadnoj i istočnoj strani Balkanskoga poluostrva niknuše dvie slavenske države. Samo se je bojati bilo, ne će li se obje jednom sukobiti, te medjusobnim trvenjem upropastiti?

Knez hrvatski Tomislav započe veoma srećno. Prva mu je briga bila, da zauzme posavsku Hrvatsku medju Dravom i Savom, koja je uvalom Magjara u Panoniju ostala bez gospodara. Stara kronika dukljanska pripovieda obširno, kako je Tomislav mnogo s Magjarima vojevao, te nakon dugotrajne borbe dobitnikom ostao. U ime nagrade za dugotrajni rat taj zadobi posavsku Hrvatsku, te je sjedini sa svojom kneževinom. Ovako izvede on ideju Ljudevita Posavskoga.

Hrvatski se je narod nastanio na zemlji carstva grčkoga, te dugo priznavao vrhovnu moć cara byzantskoga. Tomislav zamisli prvi, ne bi li narod hrvatski učinio podpuno nezavisnim i samostalnim. Tu mu i nehotice pomogne car bugarski Simeon. Simeon si naime stavi životnom zadaćom, da grčko carstvo uništi, te u samom Carigradu priestol bugarski zasjedne. Dok se je Simeon pred vratima Carigrada s Grcima borio, odkaza knez Tomislav Grcima svaku poslušnost, te učini državu svoju samostalnom i slobodnom.

Ovako osili Tomislav kneževinu hrvatsku. Ali to ne bijaše dosta. Na iztoku i jugu zemlji hrvatskoj sterahu se još druge krajine, kano Bosna i Hercegovina (Hum). U

Humu gospodovaše knez Mihajlo, Bosnom pak vladahu pojedini župani. Razširiv kneževinu svoju na sjeveru poželi Tomislav, da i ove strane pod svoju vlast skuči. Sreća mu posluži. Tako steče zapadnu Bosnu (županiju lievansku, glamočku i duvanjsku), a humskoga kneza Mihajla skloni, da mu je vrhovnu vlast priznao.

Svė osnove kneza Tomislava podjoše krasno za rukom. Oko god. 920. bijaše on negdje na vrhuncu moći i slave svoje. Dok su Grci sa Simeonom borbu za bitak vodili, osnova on na iztočnoj obali Jadranskoga mora snažnu državu, kojoj je samo vanjskoga sjaja nedostajalo. Trebalo je tu novu državu uglednom učiniti. Za to odluči, da će se kraljem ovjenčati i kneževinu svoju u kraljevinu preobraziti. Uzdajući se u se i u moćnu državu svoju ne htjede krune tražiti ni u pape rimskoga, ni u cara i patrijarke grčkoga, već postavi kraljevski vienac sam sebi na glavu. Nitko nam doduše ne spominje, kako se je krunio, ali u duhu ga vidimo usred Duvanjskoga polja u prastaroj crkvi, gdje ga je odabrana kita velmoža hrvatskih okružila, kako mu dvorski častnici pružaju žezlo i mač, te kako mu hrvatski biskup, Grgur ninski, kiti proslavljeno čelo zlatnom krunom, tim najdragocjenijim znakom svjetovne moći i slave. Bilo je to poslije godine 920., a prije god. 925.

Tako postade Hrvatska kraljevinom, i to moćnom kraljevinom. Tomislav, ojačav nasliedjenu si državu i podavši joj vanjski sjaj, mogaše sada o tom misliti, da u miru i zadovoljstvu novu kraljevinu uredi i uljudi.

Ratoborni se duh u njem smiri, te zadnjih godina svojega vladanja nastojaše jedino o nutarnjem uredjenju svoje države. Ponajprije ustroji si dvor poput ostalih evropskih vladara, zatim uvede feudalni ustav, te učini nasljedne župane svojim vasalima. Tim ukide za dugo mnoge pobune, s kojih su predšastnici njegovi pogibali, te postavi ujedno temelj nasljednoj kraljevini Držislavovića.

Oko god. 925. sazove on veliki sabor u grad Spljet. Poput zapadno-gotskih kraljeva sabere on na tom zboru ne samo svjetovne velmože, već i duhovne poglavare. Tu bijaše vasal njegov Mihajlo knez humski, svi bani i župani; zatim nadbiskup spljetski Ivan, hrvatski biskup Grgur ninski, biskupi rabski, krčki, osorski, dubrovački i kotorski; napokon poslanici pape Ivana X., i to Ivan Leon i Madalbert. Na zboru je trebalo mnogo toga popraviti. Za predjašnje nemirne dobe bijaše hrvatskom zemljom tolik nered zavladao, da je narod u barbarstvo pao. Škole se bijahu zanemarile i nauka, vjera božja, propadala, bune se radjale, svećenici, pače i knezovi se ubijali. Da, — i same svetinje braka bijaše ponestalo. Trebalo je dakle ovomu zboru težke rane izliečiti, te hrvatski narod od socijalne propasti sačuvati. Spljetski sabor učini svoju dužnost. Nakon dužega savjetovanja bude na saboru petnaest točaka ustanovljeno, kojima se je imalo doskočiti poglavitim neredima za sva vremena.

Teško bijaše Tomislavu pri duši, kad se je zapodjela borba izmedju hrvatskoga i latinskoga svećenstva radi bogoslužja i crkvenoga jezika. Već u prastaro vremena propoviedahu Hrvatima kršćansku vjeru svećenici nadbiskupije spljetske — te uvedoše u službu božju jezik latinski. Kad su poslije slavenski apostoli sv. Ćiril i Metodije uzeli naviеštati vjeru božju jezikom slavenskim, donesoše mnogi učenici njihovi službu i knjige slavenske u Hrvatsku. Tim se razdvoji narod hrvatski na dvoje. Jedan dio pristajaše uz hrvatske svećenike (glagolaše) i biskupa im u Ninu, a ostali ostadoše vjerni jeziku latinskomu i nadbiskupu spljetskomu. Doskora se porodiše razmirice medju svećenstvom crkve ninske i spljetske. Potonji uzeše biediti hrvatske glagolaše, da su krivovjerci, i ocrniše ih kod pape. Velik jaz nastade medju obima strankama, kad su za Tomislava vladala dva odlučna biskupa, i to hrvatski biskup Grgur u Ninu, a Ivan III. u Spljetu. Ivan ocrni hrvatske svećenike pred

papom Ivanom X., da su krivovjerci i da služe službu božju jezikom nedopuštenim. Papa povjerova tim glasovima, te naloži Tomislavu, da ukine slavensko bogoslužje. Junak Tomislav, nepobjediv na oružju, popusti rieči papinskoj. Odrekav se za uviek grčkoga cara i njegove vlasti mišljaše Tomislav, da će popuštanjem u crkvenim stvarima steći revna prijatelja u rimskom papi, koji će ga u svjetskim stvarima svojim ugledom i moći pomagati. I ako se je hrvatski biskup Grgur svom snagom svojom za Hrvatstvo borio, morade ipak podleći silnoj volji svojih gospodara. Jezik hrvatski bude iz službe božje izključen — a vlast hrvatskoga biskupa znatno stegnuta.

Premda je Tomislav u kasnije doba svojega vladanja o miru nastojao, morade se ipak još jednom na bojnom polju ogledati. Suparnikom bijaše mu moćni car bugarski Simeon.

Skršiv Simeon silu grčkoga carstva okrenu oružje svoje prema zapadu. Tu življahu medju državom bugarskom i hrvatskom Srbi pod svojim domaćim županima. Ove naumi car Simeon svojoj vlasti podvrći, ne bi li kasnije preko Srbije i hrvatsku kraljevinu stekao. Srbski knez Zaharija morade pred bugarskom silom uzmaći, te ne znajući, komu bi se utekao, pohrli u Hrvatsku kralju Tomislavu, ne bi li ga ovaj pred bugarskom silom obranio. Tako nastade hrvatsko-bugarski rat

Simeon jedva dočeka tu liepu zgodu, da u jedan mah Srbiju i Hrvatsku smrvi. I onako je dobro znao, da bi do sukoba medju Hrvatskom i Bugarskom doći moralo. Zato sakupi god. 927. golemu vojsku, dade joj za vodju Alogobotura, te ju posla put Hrvatske. Tomislav ne bijaše takodjer lien. Sakupiv vjerne svoje dočeka bugarske čete u neprohodnim gorama hrvatskim, te potuče do nogu vojsku bugarsku. Poraz Bugara bijaše tako silan, da nam svi grčki ljetopisi, dapače i mnogo kasniji ljetopis ruskoga kalugjera Nestora, o njem pripoviedaju.

Malo zatim umrie g. 927. car Simeon. Smrću njegovom nestade svake pogibli po kraljevinu hrvatsku.

I Tomislav podje za Simeonom u grob. Kad i gdje je umro, ne znamo; dapače ne znamo ni to, gdje nam počiva „prvi kralj hrvatski.“

Dukljanski ljetopis spominje jedino, da je Tomislav vladao trinaest godina.

Hrvatska straža u Španiji.

Od kada je Hrvat zauzeo zapadno primorje Balkanskoga poluotoka, dolazio je mnogo u doticaj sa susjednom Italijom, pače sve do danas uzdržala se je hrvatska naseobina u južnom kraju Italije. Ali da se je Hrvat taknuo i Španije, te u onoj djedovini Cida na obalama Guadalquivira štitio priestolje tudjega gospodara: o tome, mislim, ne zna se u nas mnogo, pa zato ću da pripoviedam.

Malo poslie bitke kod Xeres de la Frontera, uslied koje su Arapi prevladali Španijom, utemelji oko g. 750. posljednji Omejević Abderrahman I. samostalni kalifat u Kordovi. Tu na rieci Guadalquiviru razvijaše se bujni duh Arapa: znanje i umjetnost uspievahu tako, da se je Španija domala pretvorila u evropski raj. Oko kalifa kordovskoga, koji se u krasnoj palači u Alkazaru nastanio, skupi se brojna kita umjetnika i umnika, te proslavi svoga gospodara divnim zgradama, uznositim pjesmama i učenim djelima. Kordova postade drugim Bagdadom.

No sred te slave i moći strepio je kalif za svoj život. Prirodjenim azijatskim despotizmom tlačio je svoj narod, pa zato nije ni časak bio siguran od osvete podanika svojih. Pače ni u svojoj palači ne bijaše silni kalif miran; svagdje nazrievaše ubojiti mač nezadovoljnoga Arapina. Zato bijaše potrebito, da si ustroji vjernu stražu, koja će mu život čuvati i priestolje štititi. Kao što su nekad rimski despoti u

svoju tjelesnu stražu (pretorijance) vrstali bjeloputnu mladež germansku, jer se u svoje zemljake nisu uzdavali, tako su i kordovski kalifi u svoju četu redali po izbor Hrvate. Poznato je, da su za rimskoga carstva upravo pretorijanci osobitu moć stekli, te da su rimskomu svietu careve nametali i skidali. I hrvatska straža, izprva malena i neznatna, steče s vremenom toliku vlast, da je njezin glavar koji put ravnao udesom kalifa, te vladao Spanijom.

Ali kako su Hrvati u Španiju došli, i kada? Hrvati su od vajkad imali veliku mornaricu, tako ratnu, kako trgovačku, te po dalekom moru u sviet putovali. Često bi se sukobili s neprijateljima, bilo s Mletčanom, bilo Arapinom. K tomu su i gusari naše primorje često plienili. Za tih neprestanih borba i s neprijateljima i s gusarima dopanuli su mnogi Hrvati sužanjstva. Po tadanjem običaju prodavahu se ratni sužnji u roblje, i to za skupe novce. Glavno tržište robova bijaše grad Aleksandrija, a najbezdušniji trgovci Mletčani.

Kad je dakle treći kalif u Kordovi, po imenu Hakem I., (796—822.) prvi uzeo stalnu tjelesnu stražu ustrojavati, nije mu drugo trebalo, nego da si što više robova u Aleksandriji kupi. I zaista on ustroji stražu od 5000 momaka, sve samih robova, medju kojima je osim Afrikanaca bilo do 2000 pravih Hrvata. Hrvatsku četu odieli on od drugih, te im dade zasebnoga vodju. Ta je tjelesna straža obitavala u kasarnama kraj kraljevske palače Alkazara, te ju čuvala, i poput redovite vojske plaću dobivala. Budući da Hrvati nisu znali arapski govoriti, nazivali su ih Arapi „Niemci.“ No upravo radi toga bijahu kalifu osobito u volji, jer se nisu mogli sporazumjeti ni rotiti s urodjenicima. Tako postade oko g. 800. „hrvatska straža“ u Španiji.

Moć i upliv hrvatske straže bijaše u prvi kraj malen, no već prvi kalifi pomogoše joj do ugleda. U vrieme od god. 822—976., kad su moćni i čestiti kalifi vladali, bijaše ona krepka podpora pri njihovim poduzećima. Zato je Abder-

rahman III., o kojem kroničari pripoviedaju, da se je s evropskim vladarima, pak i s hrvatskim kraljem (the King of the Slavonians) liepo pazio, uvidjev, kako su mu potrebiti Hrvati, povećao njihovu četu na 6000 momaka, te im je dao vodju od hrvatskoga roda. Za Alhakema II., sina njegova, stekoše Hrvati toliko povjerenje, da su tik pred njegovim priestoljem stražili. Kada je taj veliki kalif umro, te za njim slabi kalifi sliedili, umjela je hrvatska straža veliku važnost steći.

Alhakema naime nasliedi nedorasli i slabi sin Hešam II., najnesrećniji od svih vladara kordovskih. Namah se tu dočepa kormila neki Almanzor od porodice Alamerida, kojega je novi kalif svojim hadžibom (prvim savjetnikom) imenovao. Tašti i za vladanjem pohlepni Almanzor zamisli, da zakonitomu kalifu iz ruku otme svu vlast, te svojoj porodici kalifat osigura. Najviše ga je u tome podhvatu smetala tjelesna straža, koja je Hešamu posve odana bila. Ipak mu uspije afrikansku četu na svoju stranu predobiti; ali hrvatske straže ne mogaše nagovoriti, da vjerom krene. Ne preostade mu, nego da vjerne Hrvate uništi. I zaista g. 980. udari sa svojim četama na njih, te ih do jednoga sve poubije. Ugrabivši poslie svu vlast kraj slaboga Hešama uvidje, da bi mu potrebita bila hrvatska četa, odana njemu i njegovim nasljednicima. Zato ustroji naskoro novu četu Hrvatâ na svoje ime, te im dade svoje obiteljsko ime „Alameris.“ Od toga vremena dolaze Hrvati pod tim imenom. Kad je zatim g. 1102. Almanzor umro, ostavi dva svoja sina: Abdelmelika i Abderrahmana, da ga u časti hadžiba nasliede, te kalifatom upravljaju.

Ali se za čas diže na njih rodjak kalifa, po imenu Muhamed. On dade živa još hadžiba Abderahmana smaknuti, te primi kormilo u svoje ruke. Hešam II. ne mogaše toga zapriečiti, ali zato se podiže pleme Alamerida sa svojim privrženicima, da osveti smrt svoga rodjaka.

Za tih gradjanskih borba uzvine se do osobite premoći vodja hrvatske straže Wadha el Ameri, rodjen Hrvat, koji je pet godina (1009—1013.) bio najznamenitija ličnost u Kordovi. Još prije umio se je Almanzoru, bivšemu hadžibu, tako ulaskati, da ga je imenovao dvorjanikom kalifa Hešama. Premda pun harnosti prema svomu gospodaru i prema svojim dobročiniteljima Alameridima, uvidje, da se za sada Muhamedu za počinjena ubojstva ne može osvetiti, te odgodivši osvetu za bolju zgodu, približi se nametniku. Taj nadvlada svoje protivnike i sreća njegova probudi u njem želju, da se sam kalifom proglasi. Nesrećni ga je Hešam još u tome bolje podkriepio imenovavši ga svojim hadžibom. Sada odluči Muhamed, da Hešama po što po to smakne, ali ga od toga odvrati lukavi Wadha el Ameri savjetovavši mu, da kalifa u duboku tamnicu zatvori. Sutradan bude neki kršćanin, veoma nalik na kalifa, ubijen, te svietu u Kordovi proglašeno, da je kalif umro. S velikom slavom bude tobožnji kalif sahranjen, a na to Muhamed vladarom proglašen.

Čim je Muhamed sio na kalifsku stolicu u Kordovi, bijaše mu prva briga, da Hrvata Wadhu el Ameri predobije. Imenova ga zato svojim hadžibom. Tim probudi veliko nezadovoljstvo kod drugih četa tjelesne straže, naročito kod Afrikanaca, koje je vodio Hešam ben Soliman, biesan, što je Hrvata zapalo tako važno mjesto. Na to zapovjedi Muhamed, da se Afrikanci udalje iz Kordove; no ti se pobune te počnu podsjedati samu palaču Alkazar. Težko podje Wadhi el Ameriju za rukom, te je s hrvatskom četom Afrikance iz grada protjerao. Tom prigodom uhvati on vodju Hešama ben Solimana, te ga dade smaknuti. Ali protjerani Afrikanci ne htjedoše se smiriti, već izabravši Solimana ben Hakema za svoga poglavicu zapodješe gradjanski rat.

U tom se je ratu Wadha veoma lukavo ponio, pristajući vazda uz jačega, a ostavljajući slabijega. Vjeran Alameridima i zakonitomu kalifu, koji je u tamnici čamio i kojemu

je život spasao, nastojaše, da oba takmaca: Muhameda i Solimana oslabi i uništi, te Hešama na priestolje uzpostavi. Kad je Soliman Muhameda pobiedio, te ovaj iz Kordove pobjegao, savjetovaše Wadha stanovničtvo, da pobjeditelja bez odpora liepo primi. Soliman unidje zaista u grad, dade se proglasiti kalifom, te zadrži Wadhu za svoga savjetnika. Taj je medjutim znao za čas stanovničtvo proti Solimanu uzrujati, a da ga još bolje u rog natjera, odkrio mu je tajnu, da pravi kalif Hešam živi. Zahtjevao je takodjer, da nesrećnoga Omejevića na priestolje posadi i time si zahvalnost naroda steče. No Soliman ne htjede na to pristati.

Naskoro skupi Muhamed veliku vojsku, potuče Solimana, te ga iz Kordove protjera. Wadha se opet prilikama pokori, te ga dočeka velikim slavljem. Na to mu Muhamed povjeri upravu nad Kordovom, a sam podje, da pobiedjenoga neprijatelja progoni. Ali ga loša sreća snadje: on bude potučen i uteče jedva živ s nekoliko momaka u Kordovu.

Sada mišljaše Wadha, da je kucnuo čas osvete. Soliman podsjedaše grad, a Muhamed ne imadjaše nikakve vojske. Čitava se Kordova uzbunila, nitko nije znao, što da čini.

Jedini Wadha ne izgubi nade, već dade na brzu ruku gradske zidine popraviti, te sve za obranu prirediti. On bijaše sada jamačno sa svojom četom jedini gospodar u Kordovi. Sve časti popuni on sa svojim zemljacima Hrvatima, privrženicima kuće Alamerida. Sva vlast bijaše u njegovim rukama, tako da se je Muhamed više bojao njega, nego samoga Solimana, osobito kad je spazio, da mu radi o glavi. I zaista gledaše Wadha, da nametnika sasvim uništi. On izvadi biednoga Hešama II. iz tamnice, te ga javno u najvećoj mošeji puku predstavi. Narod, koji je mislio, da je pravi kalif davno već preminuo, bijaše uzhićen, te klicaše od veselja. Hešam II. zasjedne opet priestolje, a Wadhu imenuje svojim hadžibom.

Tako podje Wadhi lukavošću za rukom, da si gospodara izbavi, koji je od sad bio pravo orudje njegove volje. Naj-

prije bude Muhamed smrću kažnjen. Odrubljena mu glava bude Solimanu u tabor poslana, da vidi, što i njega čeka, ako dulje tako uztraje. Soliman se strašno razjari, te posla glavu sinu mu Obeidalahu i pozove ga, da zajedno s njime otca osveti. Tako se dvie prvobitno protivne stranke združiše, da Wadhu i kalifa zbace i unište.

Wadha uvidje, kako je stanje opasno, pošto se je veliki dio kalifata na njega podigao. Najprije mu bijaše do toga stalo, da se oba neprijatelja ne sjedine. Povjeriv zato obranu grada svojim vjernim drugovima, Hrvatima Zaboru i Hambaru, podje sam s vojskom iz grada, da neprijatelje raztjera, prije nego se uzmognu sjediniti. Najprije krene proti Obeidalahu i potuče mu vojsku; zatim se vrati k Solimanu, te i njemu vojsku razbije.

Vrativši se Wadha u grad bijaše najsilniji čovjek u kalifatu, te vladaše u ime Hešama II. sasvim neograničeno nad arapskom Španijom. Najveće časti dopadoše Hrvate; svi veći i znamenitiji gradovi zadobiše hrvatske upravitelje. Pravi Muhamedovci gledali su to uzvišenje Hrvatâ s velikim nezadovoljstvom. Osobito kad je Soliman drugi put došao pred grad Kordovu, te počeo na nju udarati, čuli se glasovi proti Wadhi i njegovim ljudima. Kad je za to Hešam II. doznao, nakani svoga vjernoga slugu izdati, te se s Kordovancima nagoditi. Wadha, videći, da je propao, da je sam kalif počeo raditi mu o glavi, pokuša sreću sa svojim protivnicima, te zače sa Solimanom ugovarati, ne bi li nezahvalnoga kalifa pretekao. Ali zalud mu nastojanje: slabi i nezahvalni Hešam dade ga uhvatiti, kuću mu pretražiti i budući da se u njega našlo pisama, s kojih su ga rad nevjere obiedili, odsude ga na smrt. Tako pade Wadha, vješt, lukav i hrabar muž, pade od ruke onoga, kojemu je spasao život i sačuvao priestolje.

Smrću Wadhe el Ameri nadje i kordovanski kalifat Omejevića svoj grob. Zalud je Hešam II. drugoga Hrvata, plemenitoga i hrabroga Hairama, uzvisio na čast hadžiba:

uza sav napor ne mogaše grada više obraniti. Kordova pade Solimanu u ruke. Po ulicama se zametnu krvavo kreševo. Svagdje stajaše Hairam na čelu svojih Hrvata; više puta ranjen ipak ne uzmicaše, dok se krvlju obliven s crnom zemljicom ne sastavi. S njim pade posljednji stup Omejevića.

Čim se je Soliman grada dočepao, odsudi Hešama II. na smrt. Uzalud molbe gradjana, u taman prošnje Hrvata — kalif morade glavu izgubiti. Poslie smrti njegove propade za nekih dvadeset godina kuća Omejevića, a s njima i svaki trag hrvatskoj straži.

Za gradjanskih ratova, koji su poslie Hešama II. po čitavoj arapskoj Španiji grozno bješnjeli, umio se je podići Hrvat Zohair Alameri. God. 1018. dade mu neki Ali ben Hamud namjestničtvo Denia, a sam si prisvoji grad Almeriju. Malo zatim zavlada čitavim iztočnim primorjem počev od Murcije do Almerije zajedno s Balearskim otocima. On preživje pad Omejevića i umrie g. 1041. nakon dugotrajna, srećna vladanja. Priča se, da nije umro naravnom smrću.

Hrvatski kraljević u Mletcima.

Hrvatski kralj Krešimir Stariji, nasljednik kralja Tomislava, ostavio je iza sebe četiri sina: Svetoslava (Surinju), Držislava, Krešimira i Gojslava. Kako je slavni otac u samrtni čas veliku svoju kraljevinu medju svoje sinove razdielio, ne znamo; ali stoji, da je prvorodjenca svoga Svetoslava odredio, da sjedne na kraljevsko priestolje.

Svetoslav postade kralj hrvatski. No u njega ne bijaše one silne snage i krieposti, koje je upravo u taj tren hrvatskomu kralju trebalo. Tamo na iztoku osililo se byzantsko carstvo za cara Vasilija II. Bugarobijca, kako nikad prije; ovdje na zapadu podigao se novi takmac državi hrvatskoj, republika mletačka. Obje te države uhvatile se u zajedničko kolo, da Hrvatsku, tu kraljicu Jadranskoga mora, smrve i na njezinim ruševinama svoju vlast razšire.

Slabi je kralj Svetoslav vidio jasno, da se nad obzorjem njegove domovine sprema silna oluja. Ne uzdajući se u se, ni u hrabrost svoga naroda, tražijaše on prijateljstvo Mletčana, da bi ih dobrim odvratio od pogubnoga nauma. Toga ne mogaše podnositi mladji brat Držislav. Njemu lebdijaše pred očima stara slava hrvatska, on se spominjaše otčevih vremena, kad se je mletački lav hrvatskomu žezlu poklonio i vječnu mu vjeru prisegao. Zašto da se starodavna država boji novorodjene sile zapadnoga susjeda, zar ne živi više drevni, junački narod hrvatski?

Hrabri i ponositi Držislav opro se slabomu Svetoslavu. Hrvatski narod pristao uz smiona kraljevića: Svetoslav izgubio priestolje i krunu, a Držislav postao kraljem hrvatskim. Skinutome i osramoćenome Svetoslavu bijaše od sada jedina misao — osveta. Da, osvetiti mu se valjalo, makar propao sav hrvatski narod i domovina, gdje mu počivaju svete kosti slavnih praotaca!

Čas osvete kucnuo. U Mletcima postao duždom Petar II. Orseoli, muž vele podhvatljiv i smion. Prva mu je briga bila, kako bi Mletke hrvatskoga vrhovničtva oslobodio, te sam zavladao Jadranskim morem. Odkaže zato hrvatskomu kralju danak, što su ga do sada Mletci Hrvatima plaćali. Malo zatim odluči povesti vojnu na Dalmaciju, ne bi li Držislavu netom osvojene gradove Latinaca oteo. Nukalo ga na to nezadovoljstvo Latinaca, zatim nada, da će ga pri tome pomagati i Svetoslav. I nije se prevario. Osvetoljubivi Svetoslav pridružio se Mletčaninu proti vlastitomu bratu, na štetu i propast naroda i domovine svoje!

Bijaše to godine 998., u svibnju. Iza tajnih priprema, a u dogovoru sa skinutim Svetoslavom i njegovom strankom, navali Petar II. Orseoli iznenada na Dalmaciju. Latinci ga dočekaše s velikim slavljem, dok mu se hrvatski kralj Držislav ne mogaše oprieti. Bijaše u jednu ruku zatečen, a u drugu priedjoše mnogi Hrvati na stranu skinutoga Svetoslava. U tinji čas predobi mletački dužd kvarnerske otoke, zatim primorske gradove Zadar, Biograd, Trogir i Spljet.

Kad je dužd Petar stigao u Trogir, dodjoše preda nj gradjani i biskup trogirski, pokloniše se, te mu se zavjeriše za sve vieke. Ali eto čuda! Iza ovih bane pred njega skinuti kralj hrvatski Svetoslav Surinja, zahvaljuje mu, što ga je došao osvetiti, te mu prisegom obriče, da će mu vazda biti vjerni pristaša i prijatelj. A da vez prijateljstva bude trajniji i uži, predaje mu nestašno čedo svoje, malenoga sinka Stjepana, neka ga vodi u Mletke za taoca, neka ga

nadahne i odgoji duhom latinskim, da i on bude jednom kao kralj hrvatski gorljiv i stalan prijatelj Mletaka. Eto, što učini hrvatski jal, — kako nastrada domovina od osvete slavohlepnoga i nevriednoga Svetoslava!

Ovjenčan slavom vrati se mletački dužd Petar u svoju postojbinu. I malenoga kraljevića Stjepana povede sa sobom u Mletke, da ga uzgoji po želji i namisli svojoj. Sin hrvatske majke, čedo kršnih gora dalmatinskih zaboravit će jezik materinji, zaboravit će običaje naroda svoga, taj krasnik majke prirode postat će tudjinac, ovejani i razmaženi Latinac.

Stjepan dodje medju nove ljude, u novi sviet. Kako krasan, kako zamaman bijaše taj sjajni, razkošni život u Mletcima! I kako napredan prema priprostomu životu hrvatskoga dvora! U državnim dvorima u Mletcima bijaše prekrasno. Tamo su sobe vonjale najugodnijim mirisavkama, tamo se nije kupalo u običnoj vodi, već u biser-rosi, tamo se blagovalo zlatnim vilicama. U sjajnim dvoranama kočile se liepe i zamamne žene, pune divotnoga čara, da im odoljeti ne možeš. Tu je vesela Grkinja Marija, tu četiri mlade kćeri dužda Petra.

Kraljević Stjepan ne mogaše se sasvim oteti zavodljivome sjaju. Došao kao diete od nekih deset godina na mletački dvor, bijaše premlad, da bi se mogao oprieti tamošnjim dojmovima. Malo po malo priuči se udobnomu i liepomu životu, da, još više, u njem se rodila ljubav prema duždovoj kćeri, — prema liepoj Hiceli. Nije pravo prošlo ni deset godina, a mladi Stjepan prosi liepu Hicelu za ženu. Dužd mu je rado daje, veseli se u duši, kako će budući hrvatski kralj i rodbinstvom svojim biti prinudjen, da bude vazda gorljiv prijatelj Mletaka i porodice Orseola. Godine 1008. postade Hicela ženom hrvatskoga kraljevića Stjepana.

Da li je kraljević Stjepan još dulje u Mletcima boravio, što je ondje radio, da li se je zaista odmetnuo od svoga roda,

nije nam povjestnica zabilježila. Ali oko god. 1035. vidimo ga na hrvatskomu priestolju, vidimo ga snažna, gdje brani pravo i probitke svoje zemlje.

A nije se od roda svoga odmetnuo. Ta on je rodio i odhranio Petra Krešimira Velikoga, najslavnijega kralja hrvatskoga.

Oporuka posljednjega Držislavovića.

Za potomaka kralja Držislava procvate hrvatska zemlja; na najveći stepen moći i slave podiže ju Krešimir IV. Veliki. Liepo ga se povjest sjeća, kada za nj veli, da je prezaslužan tako za svoju kraljevinu, kao za crkvu: da ju je mnogim zadušbinama obogatio, a kraljevinu „po kopnu i po moru“ na daleko razširio. Jedna ga samo briga kidala, što nije imao od srca poroda. Ne bi druge, nego da sinovca svoga Stjepana posini, te tako narodu glavara ostavi. Postade Stjepan hercegom hrvatske zemlje, baštinikom svoga strica, te božjom milosti „budućim nasljednikom hrvatskoga priestola.“

Mirno je Krešimir usnuo znajući, da je zemlja srećna pod žezlom kralja iz roda svoga. No jedva da je preminuo, eto bune i graje proti novomu kralju.

Boljar Slavić dočepao se krune, a Stjepan, zakoniti kralj, ode u zabit, ne bi li svietu zamro, te nepravdu zaboravio. Gorko raztužene duše boravio je dane, dokle ga i tjelesna nemoć ne prevlada.

Slavića stiže bič osvete. Kako je došao, tako je i prošao: za dvie godine nestalo mu traga. Hrvatski priestô bijaše prazan, ali nesrećni Stjepan ne mogaše ga zasjesti. Bijaše se svieta već odrekao, jer ga je uz ljutu duševnu tugu nadjačala tjelesna bol.

Hrvatska se gospoda na sabor skupila, čine vieće te izabiru Zvonimira, hrvatskoga bana, za svoga kralja.

Bijaše to god. 1076. netom poslie krunitbe Zvonimirove; — Stjepan, posljednji ogranak stare hrvatske loze, traži pokoj sred zidina hladnoga samostana.

U Spljetu se, u manastiru sv. Stjepana, svojega imenjaka, nastanio, te dozivlje kralja gospodara Zvonimira, kraljicu Liepu i kraljeva sina Radovana. Nadošao kralj s dvorom, biskupima i županima, a Stjepan čini oporuku:

„Eto me“ — uze on — „nekadašnjega svjetloga hercega Hrvatâ, eto me od težke boli smrvljena! Pitao sam častne duhovnike kraljevstva hrvatskoga, ne bi me od grdnih rana duše moje izliečili? I na savjet njihov svratio sam se pod krov ovoga manastira.“

„Svečano se zato odričem naslova „hercega“ i svih časti svojih, zatim prava na kraljevski priestô. Odričem se svega svieta i slave njegove. Tražim si samo vječno spokojište, ne bi li mi jednom za viek odlanulo. Zaklinjem vas zato sve, izmolite mi molitvom svojom u Boga proštenje grieha mojih.“

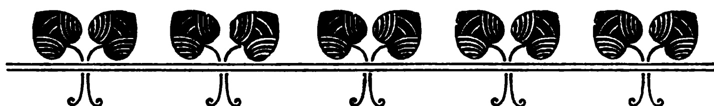
Činio zatim zadušbine; manastiru, u kojem se je nastanio, poklonio na uzdarje nekoliko zemljišta. Sve darovnice potvrdi sam kralj Zvonimir.

Još jednom bijaše mu medjutim sudjeno u sviet koračiti. God. naime 1088. umrie Zvonimir, te sada navale nekoji župani i biskupi na Stjepana, da primi krunu. No u njega ne bijaše snažne ruke, k tomu leže već za dvie godine u grob.

Tako utrnu posljednji tračak loze Držislavovića, s njim i samostalnost hrvatskoga naroda.

Kletva, koju ljetopisac hrvatski XII. vieka izriče na usta Zvonimirova, kano da se je izpunila, jer Hrvati više „gospodina od svoga jezika“ imali nisu.

Smrt kralja Zvonimira.

(Po narodnoj priči.)

Kraljevanje Dimitra Zvonimira ostade živo u pameti Hrvatima: još kasno u dvanaestom vieku pričao je narod o njem. Imademo staru hrvatsku knjigu, staru kroniku, sastavljenu negdje na domak trinaestomu stoljeću, u kojoj nam ljetopisac bilježi narodnu hrvatsku pjesmu o smrti kralja Zvonimira. O toj hrvatskoj kronici prozborio je nezaboravni profesor Jagić u svojoj povjesti hrvatske knjige, te pokazao, da se ciela ta kronika sastoji iz samih narodnih priča i pjesama, ujedno je iztaknuo sadržaj liepoj priči o „Radosalj kamenu". Premda je ljetopisac predaju o smrti Zvonimirovoj na svoju preinačio, drugi joj oblik dao, a najpače u neki kronologični sklad doveo, ne oduze joj ipak karakterističnih biljega.

Na iztoku preko dalekoga mora zauzela je nevjera svetu zemlju, u kojoj se je Spas svietu rodio i umro. Vas kršćanski sviet kliče za osvetom. Papa i rimski cesar odlučili se boriti za svetu zemlju, zato pišu knjige biele na sve strane svieta, na sve okrunjene glave. I Zvonimir dobi dva pisma, gdje ga zaklinju i prose car i papa, neka pozove i skupi k sebi svu gospodu sebi podložnu. Kada bude skupština, neka pročita gospodi vitezovima i barunima svoga kraljevstva drugo pismo, što mu ga šalju, te neka im onda dade na znanje volju i odluku, što su je učinili vitezi i baruni hrvatski s dozvolom gospodstva njegova.

Kad je Zvonimir knjigu razumio, zapovjedi po svem kraljevstvu svojem, da se skupština sastane u Kosovu,* i to na dvadeset i peti dan. Nadodje vrieme. Vojska polegla, te naredili straže. Dodje i kralj Zvonimir, te dade otvoriti listove pape i cesara velikoga grada Rima:

„Molimo brata našega Zvonimira s vlastnicima i pukom zemlje i kraljevstva njegova, da nam dadu na znanje, jesu li voljni uz nas pristati. Odlučili smo naime osloboditi sveta ona mjesta, gdje nam se Spasitelj rodio, gdje je muku trpio i krv na križu prolio“.

Kada su to čuli Hrvati, ne dadoše listove ni dočitati, te ne samo da ne pristadoše uz molbu papinu, da sveta mjesta iz poganskih ruku oslobode, već uzeše vikati na kralja tužeći i vapijući jednim glasom: „da ih ište izvesti iz domova njihovih, ter s carem i papom otimati mjesta, za koja ih briga ne tare“. — Pa sad zasnovaše zlobnu misao, te učiniv medju sobom vieće, začeše vapiti: „Bolje, da on (Zvonimir) sam pogine, nego da nas izvede iz naše djedine, te da idemo uzimati tako daleko tudje gradove i mjesta za druge ljude.“

Svinimiru tada ne dadoše ni progovoriti, nego s bukom i vikom počeše ga sjeći i ranjati. Ogreznuv u svojoj krvi pun težke boljezni prokle tada Zvonimir Bogom nevjerne Hrvate, da nikada više gospodina od svoga jezika ne imali, nego vazda tudju jeziku podložni bili. Izranjen i Hrvate proklinjući izdahnu Zvonimir, pošto je trideset i pet godina hrvatskom zemljom vladao.

Tako narodna pjesma o smrti kralja Zvonimira. Mnogo kraće, ali skroz isto pripovieda nam drugo latinsko pismo, što se je sačuvalo uz povjest poznatoga Tome arcidjakona. I tu se sve spominje na vlas, te bi čovjek pomislio, da je pisac toga pisamca ovu viest izvadio iz spomenute hrvatske kronike.

Sve do šestnaestoga vieka sačuvala se ova predaja u hrvatskom narodu, te nam jasno pokazuje, kako se ista priča

* Kosovo je selo i polje blizu Knina u današnjoj Dalmaciji.

može tečajem viekova promieniti. U ljetopisu Ivana Tomašića iz 16. vieka pripovieda se ovo:

Kralj hrvatski Zvonimir, želeći sveta mjesta nevjernicima oteti, zapovjedi, da se svatko stavi oružan na Petrovo polje. Kada su Slovinci (pisac razlikuje Slovince od Hrvata) razumjeli rieči kralja svoga, uzkliknuše: „Što radi taj kralj, nikada više ne vidjesmo djece, ženâ ni domovine svoje. Pa čemu da se prtimo preko dalekoga mora?“ Razljućeni Slovinci nagovoriše kraljevskoga tajnika, i peharnika imenom Tadiju, da kralja iz osvete noću ubiju. Bijaše to noću dne tridesetoga ožujka, kad su ta dvojica pod kraljevski šator unišla, te kralja smrtno ranila. — U zadnji čas dozove Zvonimir sve podložnike k sebi, te uzme pred svima govoriti: „Oj, nevjerni vi Slovinci, tko vas je uputio, da me ubijete? Vazda ste bili nezadovoljni pod žezlom mojim“. — Zatim reče Hrvatima: „Oj, vjerna braćo moja Hrvati i Dalmatinci, iz svega srca vas žalim, što sam vam posljednji bio kraljem. Od sad ćete vazda biti podložni tudjemu gospodaru“.

Pusti dušu i bude sahranjen u Kninu u hramu svetoga Bartola. Oj, nesrećna Hrvatska, kolika si i kakova kralja izgubila!

Koliko je u toj priči istine, nije mi svrha pokazati. Dovoljno je, ako čitaoca sjetim, da je Zvonimir živio za vrieme velikoga pape Grgura VII., kojino je prvi zasnovao ideju borbe kršćanskoga zapada proti iztoku, te u istinu svom silom nastojao, da pokrene križarsku vojnu. O tom svjedoče i pisma, što ih je na kraljeve upravio. Ali da li je i Zvonimira pozvao, da li je ovaj uza nj pristao i ovako zaglavio, o tom kritička povjest nije do sad ništa saznala.

Bog Svetovit i proročište njegovo u Arkoni.

Sladka je utjeha razcviljenomu Slavenu zaroniti u prošle viekove, te sabirati skupocjene ostatke veličine i slave pradjedova svojih. Daleki krajevi, cvatući gradovi bijahu nekad svojinom Slavena, pače i ondje, gdje danas tudji živalj gospoduje. Tri mora: Crno, Jadransko i ono na sjeveru, izmedju Švedske, Ruske i Pruske, služila su smionim Slavenima, da u strane krajeve putuju, strane zemlje proučavaju, i stranu robu u svoju domovinu dovažaju.

Tako nalazimo još u 12. stoljeću Slavena na Baltičkome (iztočnom) moru. Pod domaćim svojim knezovima boravljahu oni život miran i slobodan. Krajevi, što ih danas zovemo Meklenburg i Pomorje, bijahu domovina slavenskih plemena: Bodrica i Ljutica. No i dalje protezala se je domovina slavenska. Plodni i za brodare veoma zgodni otočić Rujana (Rügen) bijaše predstraža slavenskoga svieta; visoke mu hridi na sjeveru i sjevero-zapadu odbijale su talase morske i štitile ravno kopno od bjesnila burnoga mora.

Otočić dakle Rujana, koji zaprema po prilici 11·3 četvornih miriam., bijaše jednom napučen Slavenima, i kako islandska priča „Knytlinga Saga“ kaže: „silna i moćna slavenska država.“

Knez i narod slavenski na tome otoku bijahu najmoćniji medju baltičkim Slavenima; otok Rujana bijaše sre-

dište političkoga života u sjevernih (baltičkih ili polabskih) Slavena.

Davno već bili su Ljutici i Bodrici pokorni njemačkomu gospodaru; u Karenzu pak, tome glavnome mjestu otoku Rujane u ono vrieme, vladao je još domaći knez. Odasvud od neprijatelja okružen odbijao je hrabri Teclav sa 9000 drugova krepko navale dušmana svojih. I bio bi se održao, narod i vjeru spasao, da nije Slavenin tudjincu pomogao. Bratoubojstvom i neslogom nestade traga baltičkim Slavenima.

U vjeri i štovanju starih slavenskih bogova prednjačio je takodjer otok Rujana svim sjevernim Slavenima. Uz gromovnika Peruna štovali su Rujanci i Triglava. Imena kao Živa, Radgost, Gerovit ili Jarovit, i Svarožić sjećaju nas na stare slavenske bogove, o kojima osim imena jako malo znademo. No najglasovitiji i jamačno najglavniji bog bijaše im Svetovit.

Na sjevero-zapadu otoka Rujane u tvrdji Arkoni bio je kip i hram Boga Svetovita. O bogu Svetovitu znademo više toga pripoviedati, nego o svim ostalim slavenskim bogovima, a za to zahvaliti nam se je dvojici njemačkih ljetopisaca. Helmold, ljetopisac saski, i Saxo Grammaticus, povjestničar danski, poznavali su otok Rujanu, te su nam ostavili u svojim ljetopisima doduše nešto pristran, ali ipak dragocjen opis života ondašnjih Slavena; ujedno nas izvješćuju o bogu Svetovitu i njegovu hramu u Arkoni.

Svetovit je pobjedonosni Bog svjetla. A čim pokazuje on svoj karakter? Oživljujućim svojim tracima ogrieva on crnu zemljicu; čini, da usjev uzraste, da plod uzrije i podaje tako hranu i čovjeku i životinji. Zato je vrieme žetve najveći blagdan za njegove štovatelje; žetva je bila starim Slavenima, što nama danas Božić. Svetovit je u slavenskom bajoslovlju, što u ostalim mitologijama bog sunca i svjetla. Dok se bog Perun odlikuje time, što hara, pali i pustoši,

što gromovima trese i strielama baca; Bog je Svetovit ono blago, ljubko sunašce, što se iza strašne bure na nebu pomalja, da opustošenu prirodu toplim svojim zrakama oživi i rane joj izcieli. Bog je Svetovit najviši bog: on uzdržaje sve, što se miče i što niče. Perun traži čovječjih žrtava; dušmanina, kojega si u boju zarobio, daj mu prikaži, ako pak je kivan na te, ne štedi ni prvorodjenca svoga. Svetovit ne traži toga. Daj mu polu ovna svoga, ili mu donesi suha hljeba, bit će i time zadovoljan. Ali jednoga kršćanina ne zaboravi mu ipak u godini žrtvovati, inače ćeš smetnuti s uma, da ti je onaj najljući dušmanin, koji te bratimi krstom, a živo ti srce ubija.

Svetovit daje jedino svojim štovateljima blagoslova i svega izobilja, — neprijateljima poganstva i Slavena on je silni, grozni bog rata i poraza. Za Slavene drži on u desnici dragocjeni rog pun sladkoga pića, za neprijatelja Slavena pripravio je bridki mač. Kako je narod po Rujani pričao, uzjašio bi često Svetovit noću svoga čilaša (bieli konj, koji je bio njemu posvećen), da progoni dušmane Slavena. Kad se je jutrom čilaš u staji pjenio i umoren na tla svalio, znalo se, da je Svetovit svu noć na njem jahao.

Blagi bog svjetla i obilja, za neprijatelje Slavena strašni Svetovit, najveći je bog, a svi ostali bogovi, bili što ih volja, i zvali se, kako im drago, treba da se njegovoj vlasti i sili pokore. Cieli vasioni sviet zrije on svojim čistim i svietlim okom; četiri lica, što ih njegov kip imade, pokazuju četiri strane svieta. Um njegov nadmašuje sva vremena; on poznaje prošlost, sadašnjost i budućnost; on je pravi p r o r o k. Upitaš li ga, neka ti gata, neće lje pogriešiti. U tome obziru može se Svetovit sporediti s grčkim Apollonom. Kao što je Pythia, sjedeći na tronogu stolcu iznad proloma, sredstvo božje volje, te nadahnuta duhom božjim izgovara nesuvisle rieči, koje samo sluga gospodnji razumjeti i tumačiti može: tako je i sveti čilaš ono biće, po kojem Svetovit budućnost proriče, a svećenik tumači.

*

Lik Svetovitov, kakav je u Arkoni bio, opisuje očevidac Saxo. Pomisli si čovjeka, no krupna uzrasta, da je više nalik na diva. Golemi taj kip nije od kamena ni od kova izdjelan, već od drva. Na truplu koče mu se četiri glave, kako to i kod drugih bogova nalazimo, koji tri do sedam glava imadu. Koliko glava, toliko i vratova: dvie glave kao da su iz prsa izrasle, a dvie kao da su iz ramena nikle.

Glave bijahu okrenute prema raznim stranama svieta. Lievom se rukom podbočio, a u desnici je držao veliki i od raznoga kova umjetno izradjeni rog. Taj bi rog veliki svećenik u vrieme velikih praznika izvadio, kako ćemo kasnije još potanje čuti.

Domaći umjetnik zaodio je svoga boga narodnim odielom; duge haljine sezale mu do koljena. Kratko ostriženu kosu i podrezanu bradu imao je Svetovit po ondašnjem običaju. U koljena bile su mu dvie noge od druge vrsti drva uglavljene, i to tako umjetno, da se nije, kako nam pričaju, ni spaziti moglo. Noge su mu se ticale tla, te se činilo, da on poput živa čovjeka bez podpore stoji na nogama.

Uz Svetovitov kip nalazio se mač i korice od kovana srebra, oboje vješto izradjeno, zatim uzde i sedlo za njegova konja bielca. Bilo je tu i inih znakova Svetovitove vlasti, no mi za njih posebice ne znademo.

Kip je Svetovitov bio smješten u glasovitom hramu Arkonskom, koji je takodjer bio od drva. Hram bijaše na dvoje razdieljen; mala izbica iznutra, a naokolo izbe predvorje. Izba je počivala na četiri stupa i smatrala se kao svetište. Sagovi i zastori dielili su je od predvorja. U tome se svetištu nalazio dakle kip Svetovitov s mačem, sedlom i uzdama. I predvorje bilo je stienama ogradjeno.

Nutarnja strana tih stiena bila je naličena grimiznom bojom, a na vanjskoj strani nalazilo se nekoliko nepravilnih slika. U svetište hrama nije mogao unići nitko osim velikoga

svećenika; sveti bo zrak u hramu nije smio griešni stvor okužiti. Pače i sam veliki svećenik izašao bi svaki put iz svetišta, kad je dahnuti morao.

Usred tvrdje, a na liepoj tratini, stajao je hram. Na zapadnom kraju tvrdje uzdizao se visok nasip, koji je tvrdjavu s one strane štitio. Nad nasipom vijugao se alaj-barjak (stanica). Ogromni orao, simbol moći i jakosti, resio je taj barjak. Kad bi se u boju alaj-barjak pred vojskom razvio, ponosito bi tada i Slaveni na junačko polje hrlili, te grom ni pakao ne bi ih s mjesta makao.

Hram Svetovitov u Arkoni bijaše tako središte života baltičkih Slavena; on bijaše Slavenima, što su bile Grcima Delfi, Arapima Meka, kršćanima srednjega vieka Jeruzolim.

Osobito je bio taj hram kao proročište na glasu, te se može u tome pogledu sporediti s delfijskim gatalištem. U Arkoni bio je sveti čilaš ono sredstvo, koje je božju volju javljalo. Pred hramom samim na čistom prostoru zasadili bi dvoranici božji na tri naporedna mjesta po dva koplja, a treće bi položili poprieko tako, da je to bilo nalik na tri mosta ili prielaza. Veliki je svećenik zatim za uzde vodio čilaša do tih mostića. Ako je konj desnom nogom preko mosta koračio, znalo se, da će posao srećno poći za rukom; ako je pak konj lievom nogom koračio, značilo je gotovu nesreću, te se odustalo od podhvata. Kadgod se je u ime cieloga naroda što započinjalo, uviek bi prije tim načinom u Svetovita savjeta tražili. Ako je konj u tri puta samo jedan put lievom nogom most prekoračio, valjalo se okaniti podhvata. Privatni ljudi, kao trgovci, obrtnici i radnici, tražili su takodjer u svem odluku božju. Samo kad im je konj srećan uspjeh prorekao, prihvatili bi se naumljena posla.

Iz dalekih krajeva hrlili bi ljudi u Arkonu, i svatko je dobio traženi odgovor. Takovih odgovora doduše ne imamo, no po svoj prilici je veliki svećenik poput onih u Delfima

svoje odgovore znao onako udesiti, da ih je mogao svatko na svoju tumačiti.

Vrieme žetve u jeseni bijaše pravi praznik za štovatelje Svetovita. Sa svih strana otoka, a i s kopna, dolazilo je mnogo pobožnih ljudi u Arkonu, da svome bogu darove i žetve prinesu. Veliki je svećenik već dan prije cio hram očistio, te sve za svečanost priredio. Na sam praznik ušao bi svećenik u svetište, te bi Svetovitu iz ruke uzeo kovni rog. U taj je rog prošle godine ulio pivo, koje je kroz cielu godinu u rogu ostalo. Uzevši veliki svećenik rog promatrao bi sadržinu njegovu. Ako je što piva tečajem godine nestalo, značilo je, da će dojduće godine sve slabo, ili nikako uroditi. Tada bi svećenik opomenuo narod, da skupljenu ljetinu što bolje štedi. Ako je pak bilo onoliko piva, koliko se je lani natočilo, značilo je, da će dojduća godina biti rodna i da ljudi mogu svega u obilju trošiti. Staro pivo izlio bi veliki svećenik bogu pred noge i napunio rog novim pivom. Zatim se stao svečano moliti bogu Svetovitu, da očuva njega, premilu domovinu i savkoliki narod, da udieli svega blaga u izobilju, da se ime slavensko daleko razširi, a neprijatelja Slavenstva da nestane. Na to bi u jedan mah nagnuo rog ustima svojima, te ga izpraznio na dušak. Napuniv opet rog pivom stavio ga je Svetovitu u ruku, da opet do godine stoji.

Za ovime zaredala je druga žrtva. Okrugli kolač, velik u promjeru kao čovjek, bude od dvoranika donešen. Veliki ga svećenik osovio, te stao iza njega. Zatim pitao narod, da li ga vidi iza kolača. Ako se je velikomu svećeniku glava vidjela, značilo je, da je kolač malen, i onda je svećenik molio, da do godine bude žetva obilatija, ne bi li se i kolač povećao.

Na kraju tih obreda govorio bi svećenik prigodnu besjedu, u kojoj je narod u ime božje pozdravio, te ga opominjao, da se ne odmetne od vjere otaca svojih i da revno

žrtve prinosi; Svetovit će ga za to nagraditi sjajnim pobjedama na kopnu i na moru.

Ostali dio dana probavio je narod u bučnom veselju. Marljivo se jelo i pilo; a ni bez igara nije bilo. Triezan nije toga dana nitko ostao, inače bi značilo, da nije dosta pobožan. (Sravni Vuka, gdje kaže u Rječniku na str. 36.: O Božiću se opiti ili objesti nije nikakva sramota. Zato i narodna poslovica kaže: Ako sam se opila, Božić mi je došao.)

Odlično stanje hrama i proročišta Svetovitova u Arkoni doprinielo je k tomu, da je hram blagom i imetkom obilovao. Svi Slaveni na Baltičkome moru, dok su jošte bili pogani, donosili su Svetovitu obilate darove. Kad je tko Svetovita pitao za savjet, vazda ga je liepo nagradio. Pače ni susjedni kršćanski a neslavenski knezovi niesu se kratili, već su velikoga boga molili, da mu udju u volju. Tako je danski kralj Sven poklonio Svetovitu veoma krasan vrč. Osim tih dobrovoljnih darova punila se riznica hrama i plienom, što bi ga neprijateljima oteli. U tu svrhu imao je Svetovit tjelesnu stražu od tri sto momaka, koji su u boju samo za njegovu riznicu plienili. I stanovnici rujanski morali su trećinu pliena Svetovitu dati, osobito kad bi zlata ili srebra ugrabili. No ni s tim nije Svetovit bio zadovoljan. Svaki mu je stanovnik otoka Rujane morao osim toga plaćati svake godine po jedan dinar u ime glavarine; k tomu je Svetovit imao još liepih zemljišta, koja su rodila za nj i za njegove službenike.

Silno blago, što se je ovakim načinom u hramu nakupilo, strpaše svećenici u sanduke, te sakriše te tovare blaga usred zemlje na mjestu, za koje nije nitko znao. Jedino kad je nevolja cieloj zemlji prietila, ili kad je za vojnu novaca uztrebalo, smjelo se je dirati u to blago.

Veliki svećenik upravljao je hramom i proročištem Svetovitovim, i on je bio glava vjerskoga života. Naravno, da je on znatno i u političke prilike utjecao: od njegove bo volje zavisio je udes čitave zemlje. Radi toga nalazimo veli-

koga svećenika često u opreci i borbi sa svjetovnim poglavarom otoka, s knezom.

Svetovit i proročište njegovo cvjetahu tako kao paladij nezavisnosti i slobode rujanskih Slavena. No kratka im je bila slava.

Bilo je god. 1168. Danski kralj Valdemar navalio na otok Rujanu. Arkona dopanula njegovih šaka, a s njom i hram Svetovitov. Biskup Absalon, taj danski Ulis, uništio jedinu nadu rujanskih Slavena: kip boga Svetovita bude pred drkćućim Slavenima poput razbojnika s konopom o vratu iz hrama uklonjen. Slaveni mišljahu, da će skvrnitelje njihova boga ošinuti grom; ali na žalost njihovu ostade Absalon i družina mu čitava. Kip Svetovitov bude zatim u danski logor donesen i na stotine komada razciepan. Drvom od kipa naložiše Danci vatru, da si ručak skuhaju.

Propade paladij rujanskih Slavena — propade i njihova sloboda. Nestade hrama i Slavena na onome otoku. Pričaju, da je na početku 13. stoljeća umrla posljednja baka, koja je slavenski govorila.

Vladislava Nelipića, kneginja kninska.

(1344—1346.)

U lipnju 1344. nestade s pozorišta povjestnoga moćnoga kneza Nelipića, koji je iza pada bana Mladena Šubića (1322.) kroz dvadeset godina i više bio glava hrvatskih knezova, kad su se borili protiv neharnoga kralja svoga Karla Roberta. Prvi taj kralj iz porodice Anžuvina bijaše brzo smetnuo s uma, da se je upravo pomoću hrvatskih velikaša popeo na priestolje hrvatsko i ugarsko, pa im je vraćao čast u zajam time, što ih je redom nastojao skučiti i poništiti. Kod knezova Banića iz plemena Šubića pošlo mu je to donekle za rukom, ali kad se je zatim oborio na knezove Kurjakoviće iz plemena Gusića i na kneza Nelipića iz plemena Svačića, ej onda mu je snaga malaksala, i on je u oči smrti svoje (1342.) morao gledati, kako mu je golemi trud bio gotovo zaludan.

Karlo Robert dakle nije mogao da do kraja zatre moćne knezove hrvatske. No što nije postigao on, mogao je uraditi sin i nasljednik njegov Ljudevit (1342—1382.), koji je u svem stupao utrenikom otčevim. I upravo u taj nezgodni čas, kad se je sin Karla Roberta spremao, da nastavi i dovrši djelo svoga otca, u taj osudni momenat nestade s vidika onoga muža, koji je doslie bio štit i obrana knezova hrvatskih, koji se je braneći sloboštine svoje i svojih drugova borio podjedno protiv pogubne centralizacije Anžuvinaca, a za osebine hrvatskoga kraljestva.

U zao čas nestalo kneza Nelipića, ta nije za sobom ostavio ravna si zamjenika! Ostala iza njega udovica Vladislava i nedoraslo diete, sin Ivan. Kako bi slaba žena obranila baštinu svoga sina i roda njegova, a kako bi tek mogla zamieniti svoga vojna, te biti starješina kneževskoga staleža, a štit kraljestva hrvatskoga!

No obudovljela kneginja Vladislava nije bila slaba žena. Dvie moguće hrvatske kneževske porodice iz dva prastara hrvatska plemena ponosile se njome. Gotovo svi kneževski rodovi u Hrvatskoj bili su joj u rodu, ili bar u svojti. Ona je sama proizlazila iz porodice knezova Kurjakovića od plemena Gusića: tadanji silni knezovi Kurjakovići u Krbavi, po imenu Budislav i Gregorije, bili su joj rodjena braća. Nije izvjestno, ali se može nagadjati, da je Vladislava, udavajući se za kneza Nelipića od plemena Svačića, svome mužu ne samo privela svoju braću, da mu budu druzi i pomagači, nego da mu je doniela i bogati miraz: gradove Unac i Srb u Krbavi, a Osik i Počitelj u Lici. Tako je knez Nelipić po ženi svojoj Vladislavi postao šurjak krbavskih knezova Budislava i Gregorija Kurjakovića, a po njima je došao u svojtu bribirskim knezovima od plemena Šubića. No kneginju Vladislavu spajale su rodbinske veze i s krčkim knezovima Frankapanima. Još god. 1344. govorahu Mletčani knezu Bartolu Frankapanu, da bi morao kneginju Vladislavu štovati „kao svoju majku“ poradi ljubavi i srodstva, koje ga veže s njome, jer je ona bila nekad „njegovo pleme“, te bi s toga morao njezin sin Ivan biti njemu drag „kao rodjeni sin.“

Kneginja dakle Vladislava ustavši na obranu baštine svoje i sina svoga Ivana nije morala duhom klonuti. Ona je mogla očekivati, da će uz nju stajati ne samo braća joj Kurjakovići, nego i knezovi bribirski i knezovi krčki. Njih je na to gonila ne samo nježna veza rodbinstva, nego i živa briga za vlastitu kožu. Ako padne moćni rod Nelipića, pasti će i rod Kurjakovića, i razasut će se do kraja vladanje bri-

birskih knezova. No najveći interes, da se održi kneginja Vladislava, imali su Mletčani. Oni su nakon pada bana Mladena Šubića (1322.) redom obladali dalmatinskim gradovima, pa su sada strepili, da ne izgube, što bijahu nedavno dobili. Osobito ih je trla briga za Zadar, poradi kojega su doslie toliko krvi prolili. Ako dakle hoće, da održe svoje tečevine u Dalmaciji, moraju objeručke podupirati hrvatske knezove, jer samo dotle mogu mirno vladati u Dalmaciji, dok je u Hrvatskoj vlast kneževskih porodica jača od kraljevske.

I zaista su Mletčani sve radili, da se održi kneginja Vladislava, a uz nju i ostali knezovi hrvatski. Dokle ti drže znamenite gradove Knin, Bribir, Ostrovicu, Skradin, Ključ, Klis i Omiš, nije se bojati sile kralja Ljudevita. No kako su bili negdje i Mletčani i hrvatski knezovi nemilo iznenadjeni, kad se je u polovici g. 1344. pročulo, da se kralj Ljudevit sprema u Hrvatsku, da pokori moguće knezove i da im pootme tvrde gradove! Već 30. kolovoza znalo se je u Mletcima za izvjestno, da će naskoro kraljeva vojska doći u Hrvatsku; pak zato zapovjedi mletačka obćina svojim providurima u dalmatinskim gradovima, neka gledaju hrvatsku gospodu skloniti, da budu složna i da se brane, da im gradovi ne zapanu kralja Ljudevita.

Bojazan Mletčana i hrvatskih knezova zaista se je izpunila. Već u rujnu 1344. skupio kralj Ljudevit jaku vojsku, povjerio ju slovinskomu banu Nikoli, te ju poslao u Hrvatsku, da tamo kraljevskoj vlasti pokori sve tvrde gradove. Ban Nikola iz slovinske zemlje provalio medju Hrvate, pak stao osvajati i nalietati župe i gradove. Napokon čitav i zdrav stiže u župu Kninsku pred grad Knin, u kojem je stolovala udova Vladislava s nejakim sinom Ivanom.

Ban Nikola utaborio se pred Kninom, tim „ključem Hrvatske“, i pozvao Vladislavu, da mu predade kraljevski nekad grad, i da se zajedno sa svojim sinom pokori kralju. Ali Vladislava ne htjede za to ni da čuje, ta snaga roda Nelipićeva

osnivaše se na gradu Kninu. Sad bi bilo red, da ban Nikola jurišem udari na grad. No grad i pod njim varoš bila je tako utvrdjena, da se na to nije moglo ni pomišljati, to manje, što je Vladislava bila spremna sa svojom izabranom četom braniti grad do zadnjega daha. Ban Nikola našao se u nemaloj neprilici, ne znajući, što da radi. Sa svojih 4000 ljudi stao harati Kninsko polje: palio usjeve, tamanio vinograde, rušio kuće i sela po pitomom polju. Najzad se ipak riešio, da će jurišati na strmo brdo Spas, na kojem se je kočila ponosita tvrdja. Opasao brdo sa svih strana, a onda navalio jurišati na nj. Ali loša mu sreća bila: hrabra posada odbijala hrabre junake. Činilo se banu, da grad ne brane obični, slabi ljudi, nego „biesni lavovi", a na čelu im lavica Vladislava. Tako se borba pod Kninom otegla: nitko nije mogao ni nagadjati, kad će se i kako svršiti.

U to se kneginja predomislila. Ban ne može uzeti Knina jurišem, ali vojska njegova od 4000 momaka može ga tako opasati, da ga na posljedku prisili na predaju. To je Vladislavu i sklonilo, te se je počela s banom pogadjati. Ona će poslati ravno pred kralja svoga zasebnoga poslanika, koji će se u ime njezino i sina joj Ivana kralju pokloniti i obećati, da će ona vazda biti vjerna kletvenica svete krune, a po tome će kralju predati Knin i druge gradove, kojih mu treba, da osigura svoju vlast medju Hrvatima. Ban na to privoli, i srećan, što se je sve tako zgodno udesilo, ode s vojskom svojom izpod nesrećnoga Knina.

Ban Nikola digao podsadu Knina, a kneginja Vladislava šalje na to svoga poslanika pred kralja. Taj je doduše nešto kivan na rod Nelipićev poradi trajne nevjere pokojnoga kneza; ali na posljedku ne htjede se oglušiti molbi one, koja se je utekla priestolju njegovu, pak milostivo prima njezina poslanika. I tako stade poslanik u nazočnosti mnoge gospode govoriti kralju ovako: „Preblagi gospodine i kralju! Vladislava i čedo joj Ivan, koji me pred Vas poslaše, sklopljenih

ruku i klečeći na obima koljenima, predaju Vašemu Veličanstvu sasvim sebe i sva svoja imanja. Oni Vam predaju svoja polja, svoje varoši i sve svoje tvrdinje, a i na zapovied Vašega Veličanstva sve, što bi kraljevska milost htjela primiti.“ Kralju, koji je i onako težio, da sve čvrste gradove u Hrvatskoj spravi pod svoju vlast, dobro dodje ta ponuda, i on sve prihvati, čime ga bijaše poslanik u ime Vladislave ponudio.

Poslanik se vratio u Hrvatsku, a ban na to s vojskom otišao na sjever u slovinsku zemlju. Činilo se, da je čitava stvar izravnana, da je poslanstvom kralj umiren. Ali kneginja Vladislava prevarila se bolna, misleći, da će se kralj zadovoljiti pustim obećanjima i formalnim pokorenjem. Kralj je Ljudevit zaista želio sve gradove, a naročito Knin, primiti u svoje ruke, pa namjestiti u njima svoje pouzdane gradščike, koji će u kraljevo ime vršiti vlast u župama i županijama. Time će slomiti silu svemoćnih knezova, koji su doslie poput dinasta vladali župama i kotarima, i koji su često puta malo plemstvo iz starodavnih plemena tlačili i u svoje ih kmetove (sebre) pretvarali.

S gotovim užasom gledali su sada hrvatski knezovi, što to kralj čini. I Vladislava je vidjela, da joj prieti gotova propast, ako sasvim prepusti kralju svoje gradove. Braća je Kurjakovići salietahu, a i mletačka republika je zaklinjaše, da se ne da posve skučiti. Pa tako se Vladislava, potaknuta naročito bratom Gregorijem Kurjakovićem, a i mletačkom republikom, iznova opre kralju Ljudevitu, te ne htjede njegovim pouzdanicima predati svojih tvrdih gradova, najmanje pak nepristupnoga Knina. Ona se je mogla nadati, da će ovaj put lakše odoljeti, pošto su 11. studenoga 1344. Mletčani zapovjedili svojim providurima u Dalmaciji, neka nastoje hrvatsku gospodu združiti u savez protiv kralja Ljudevita, i neka im u to ime obreku i mletačku pomoć.

I tako se zgodi, da je Knin zajedno s čitavom baštinom kneza Nelipića ostao u vlasti udove Vladislave. Još 23. ožujka

1345. stolovaše ona u gradu Kninu, gdje se je u glavnoj dvorani njezine palače skupilo sjajno družtvo (in castro Tenini, in sala palacii domine comitisse). No u isti je mah strašnim gnjevom bjesnio kralj Ljudevit. Začuvši naime za ponovni odpor hrvatskih knezova, a naročito kneginje Vladislave, odlučio je on žrtvovati, bilo i polovicu svoga kraljevstva, samo da dodje do svoga cilja. On sam skupi veliku vojsku od 20.000 momaka, a podjedno pozove i svoga rodjaka, bosanskoga bana Stjepana Kotromanića, da mu se pridruži sa svojim četama. Već 7. lipnja 1345. znalo se je u Mletcima, da se kralj sprema na Hrvate, a 17. lipnja šiljahu Mletčani svoje ljude u Hrvatsku, neka sokole i bodre na uztrajnost knezove Kurjakoviće i sestru njihovu Vladislavu; 5. srpnja pak dadoše bribirskomu knezu Mladenu od plemena Šubića nešto oružja, poslavši preko mora i svoju vojsku na obranu dalmatinskih gradova.

Već u lipnju 1345. stajahu pred Kninom bosanski ban Stjepan Kotromanić i slovinski ban Nikola. Oni bijahu sa svojim četama došli kao prednja straža kraljeve velike vojske, da joj utru i osiguraju prolaz kroz hrvatske župe i oblasti. No još s jednom zadaćom bijahu oba bana došla pod Knin. Imali su pokušati još jednom, da sklone Vladislavu i sina joj Ivana, ne bi li se dobre volje kralju pokorili. Ali Vladislava ne htjede se više onako naprečac pokloniti. Ona bijaše sklona, da kralju predade Knin i još neke gradove, što ih bijaše pokojni Nelipić oteo izpod kraljevske vlasti, ali za to zahtievaše, da se sinu njezinu zajamči njegova baština po djedovima, i da mu se dade odšteta za Knin. Bani videći, da bi i ovaj put slabo silom išta postigli, privolješe na posljedku na zahtjeve odvažne kneginje Vladislave, i utanačiše s njom 23. lipnja u oči sv. Ivana Krstitelja svečan ugovor, kojim obećaše i ona i sin joj Ivan, da će kralju povratiti četiri tvrda grada i povrh njih još dva, ako se Ivanu povrate neki gradovi u župi Cetini i u župi Kliškoj.

Tek što su bani utanačili taj ugovor, dodje kralj Ljudevit 13. srpnja 1345. u Bihać na Uni, gdje mu se pridružiše oba bana i neki drugi knezovi. Nedaleko od Bihaća kod izvora potoka Klokota, pritoka Unina, utaborio se kralj Ljudevit s čitavom vojskom svojom od 30.000 momaka, te je tu ostao osamnaest dana. Ovamo je došla i kneginja Vladislava sa sinom Ivanom, a i brat njezin Gregorij Kurjaković, da se konačno pogode s kraljem prema ugovoru s banima. Kralj dočeka junačku ženu i ljubeću majku veoma prijazno, te prihvati gotovo sve — što bijahu bani utanačili. Ljudevit primi iz ruku kneginje Vladislave i sina joj Ivana tvrdi grad Knin. koji je i onako starinom bio kraljevski grad, a osim Knina neke druge gradove u Lici i Krbavi. No za to kralj povrati Ivanu Nelipiću sve zemlje i gradove njegove porodice (tutte le terre e castelli di sua casa), naime grad Sinj u Cetini, Brezovo polje, a napose plemenštinu porodice Nelipića, baštinski grad Kamičac (castrum suum hereditarium Chanoshaz). Nekoliko mjeseci iza svoga pohoda u Hrvatsku, dne 21. novembra 1347., izdade kralj Ljudevit posebnu povelju, kojom oprosti knezu Ivanu Nelipiću dugotrajnu njegovu nevjeru (perdona la lunga ribellione), te mu ponovno pismom potvrdi sve, kako bijaše u taboru na Klokotu s njim i s majkom mu Vladislavom utanačio.

Tako je odvažna žena i ljubeća majka nakon dvogodišnje borbe obranila čast roda Nelipića i spasila djedovinu svoga sina Ivana. Ona je morala doduše ostaviti kralju Knin, koji je i onako bio od starine kraljevski grad, ali je za to sinu osigurala njegovu baštinu u župi Cetini i grad Kamičac. Sada je mirno mogla prepustiti svome sinu, da sam knezuje u Cetini, pak se povući u zabit, da živi u uspomenama na srećnije dane svoje.

Pokojni joj vojno imao ne samo prostranih imanja i gradova u Hrvatskoj, nego i gotova blaga, što ga bijaše sahranio za crne dane u Mletcima. Osim toga imao je Nelipić

više kula i kuća u dalmatinskim gradovima, naročito u Spljetu i Trogiru. U Spljetu osobito držao je više kula blizu gradskih vrata (de turribus, quos habet in Spalato comes Nelipcius, que sunt iuxta portas), koje su još god. 1343. nastojali Mletčani dobiti u svoje ruke.

Kneginja Vladislava dakle, predavši svome sinu Ivanu čitavo vładanje Nelipića, sklonila se god. 1346. u grad Spljet, gdje je u jednoj kuli svojoj boravila miran i tih život, uredjujući imovinske prilike iza svoga muža. Dne 29. studenoga 1346. potvrdjuje pred bilježnikom grada Spljeta i drugim svjedocima, da je od Gregorija Petrića Splječanina podpuno primila onih $312^1/_2$ dukata, što ih je pomenuti Gregorije dobio iz njezinoga poklada u Mletcima. Isti dan uzajmljuje ona Madiju Albertiju za samu ljubav (pro puro amore) 63 dukata čistoga zlata. Jednake poslove obavlja ona i u prosincu, pri čem joj je prokuratorom Splječanin Franjo Damjanić. Posljednji put spominje se Vladislava (domina Vellistlava) u jednome ugovoru od 8. decembra 1346. Tom prigodom iznajmila je ona Margariti, udovi Trogiranina Mihajla Stepčića, na pet godina svoju veliku kuću u Trogiru, i to za dvadeset mletačkih libara na godinu.

Poslie god. 1346. nema više Vladislavi Nelipića spomena u poznatim spomenicima. Što se je s njom dogodilo, ne možemo ni nagadjati; no to znamo, da je njezin sin Ivan Nelipić iznova podigao sjaj porodice Nelipića i pripravio sjajnu budućnost svome nasljedniku, Ivanišu Ivanoviću, kasnije banu hrvatskomu (1424—1430.) i posljednjemu mužkomu potomku kneževske porodice Nelipića od plemena Svačića.

Jadvigina žrtva.

Crtica iz poljske povjesti.

Godine 1382. umro je ugarski i hrvatski kralj Ljudevit I., koji je iza smrti Pijastovića Kažimira Velikoga (1370.) kroz dvanaest godina kraljevao u Poljskoj. Nasliedila ga je mlada kći Marija, zaručnica češkoga kraljevića Sigismunda, za koju je prostranom državom stala upravljati majka joj Jelisava, kći bosanskoga bana Stjepana Kotromanića. Ali Mariju zavrgoše ne samo Ugri i Hrvati, nego i Poljaci. Hrvati i Ugri ne htjedoše je poradi vlastohlepne majke njezine; Poljaci opet proglasiše, da će je samo tada priznati, ako bude stolovala u Krakovu, u priestolnici poljskoga kraljevstva.

Tako planuše ljute borbe i smutnje u svim zemljama Ljudevitovim. Tek iza dvie godine sporazumješe se Poljaci s njegovom udovom Jelisavom. Ona se odreče u ime svoje kćeri Marije prava na poljsko priestolje, a na to poljski velikaši proglasiše mladju kćer njezinu Jadvigu za svoju kraljicu. Jadviga dodje u Krakov, gdje je 15. listopada 1384. nadbiskup gniezdanski Bodzanta i biskup krakovski Ivan Radłicki u stolnoj crkvi ovjenčaše starom krunom poljskih kraljeva iz porodice Pijastovića.

Na priestolju poljskom usred Krakova, a u kraljevskom gradu Wawelu, stolovala je sada mlada kraljica Jadviga, djevojka od trinaest godina. A bila je kraljica Jadviga ne samo mlada, nego i ljepota na glasu. Poljski ljetopisac Długosz

novana i vjenčana, pa ipak zahtievaše, da se ona razstavi s drugom svoje mladosti! No kako da ona podje za čovjeka strana, poganina, kad joj srce bije jedino za Vilima? I vlastela su poljska znala za težku muku svoje mile kraljice, pa se onda sporazumjeli s njome, da se poslanicima litavskoga kneza ne kaže ni bielo ni crno, već neka podju u Ugarsku do kraljice Jelisave. Što s njom utanače, neka bude, pa puklo, kud puklo. I tako poslanici pošli u Ugarsku, da u prevejane Jelisave izrade, što u Krakovu ne mogoše dokončati. Lukava Jelisava dočekala ih kraljevski, pa stala onda na sve strane mesti i plesti, ne mareći tako za nježne srčane rane kćeri svoje, kako za slavu i moć roda svoga. Pohrlio u Budim i Leopold, otac vjerenika Jadvigina, da obrani pravo svoga sina, ali lukava Jelisava nadmudrila ga pustim obećanjima, a uza to se objeručke prihvatila, da sveže diete svoje s poganinom Jagiełłom. Iza nekoliko mjeseci dogovora tajnih i javnih pukao sud Jadvigi: poljska se vlastela sporazumjela s kraljicom Jelisavom, te onda Włodek Krakowski i Nikola Ossolinski u kolovozu 1385. pohitali u Litvu. U Krevi zatekoše kneza Jagiełła i donieše mu u ime Jelisave i poljskoga plemstva dobre glase.

Dok se tako sudba krojila nebogoj Jadvigi, ona malo da ne poludi za svojim Vilimom. Žarka ljubav njezina prometnula se u neodoljivu strast, te ona požali, što nije strana prosca prieko odbila. Ne mogući zatomiti žudnje srca svoga, ona tajno posla svoga pouzdanika Gniewosza Dalewicza k Vilimu, te ga pozove, da što prije dodje u Krakov, pa da bude jednom kraj svima osnovama i spletkama. Vilim to jedva dočekao. Skupio kićenu družinu, nagomilao blaga i zlata, te osvanuo pred Krakovom upravo u onaj čas, kad su se poljski poslanici ročili s Jagiełłom u Litvi. Vilim ušao već u varoš, pa će da pohita u kraljevski grad, da zagrli vjenčanu drugu; ali eto zla: pred nosom zatvorio mu vrata kraljevskoga grada Dobiesław Kurozwęki, kastelan grada Krakova. Dobiesław bio

sklon Litavcu, pa svojom vlašću kao kastelan stao na put Vilimu, i ne dade mu ući u kraljevski grad, da zagrli ženu svoju. Zaludo molbe, zaludo prietnje: Dobiesłav ostao tvrd kao stanac kamen.

Ali ni ljubavnici ne klonuše duhom. Nebogi Vilim morao se nastaniti u varoši izpod kraljevskoga grada, a Jadviga dolazila svome vojnu u pohode. Sastajali se u blagovalištu franjevačkoga manastira dolje u varoši. Gotovo svaki dan izlazila mlada kraljica iz grada, a pratila je krasna kita djevica i dvorskih gospodjica. I Vilim vodio u manastir svoje vitezove i drugove, pa tako se skromna trpezarija fratarska prometnula u sjajnu kraljevsku palaču, gdje je mlada Jadviga uz pjesmu i igru provodila sladke dane sreće svoje. I što su se poljska vlastela brojnije skupljala oko Litvanca, to je kraljica jače pogibala za habsburžkim vojvodom.

Tako je brzo prošlo nekoliko srećnih mjeseci. Mladi se par zavjerio, da se ne da razstaviti. Vilim se pače kradom ušuljao u kraljevski grad, da tamo uz svoju ženu — i ostane, a Litvinac neka se ogleda za drugom nevjestom. Ali najednom dočuo strogi kastelan Dobiesłav, da se Vilim desi u kraljevskom gradu. Biesan pohita, da ga traži, — ali ga ne nadje. Lukava Jadviga pustila ga konopom iz grada, pa tako se biedni Vilim spasao od ljutoga dušmanina svoga. Sad Dobiesłav stao još budnije paziti na kraljicu. Zavjerio se, da se ne će više sastati s Vilimom, pa ga i glave stalo. Vilim se opet nastanio u varoši, a Jadviga pohitala, da ga pohodi. Hoće ona da s družbom svojom izadje iz kraljevskoga grada — ali gradska vrata zasunuta. Dobiesłav zapovjedio straži, da ih ne otvara ni samoj kraljici. Planula Jadviga, ali je straža ne sluša. Skupilo se gospode dvoranika. Kraljica se tuži, što joj ne dadu, ni da se razstane s vojnom svojim; ali Dobiesłav ostaje tvrd i gluh. Mlada kraljica, zastidjena i osramoćena, planula silnim gnjevom. Skočila k stražaru, silom mu iztrgla iz ruku sjekiru, pa poletjela, da razsieče zasovnicu.

Ali u to navališe na nju gospoda, pa je stadoše odvraćati od te nakane. Molili je, zaklinjali je, a najviše Dimitrije Gorajski. Na posljedku je ipak sklonili, te je poslušala molbe i zaklinjanje njihovo . . .

Nebogi Vilim morade pobjeći iz Krakova, ni ne oprostivši se sa ženom svojom, a tužna Jadviga vratila se slomljena srca u odaje kraljevskoga dvora. Boljela ju duša, što joj ne dadu za čovjeka, za kojim pogiba, što je tako prieko razstaviše s njim, da mu ne reče ni s Bogom! A kako je tek osramotiše, kad joj ne dadoše ni izaći iz grada, kao da je mrki Dobiesław slutio, da je namjerila pobjeći s nesudjenim svojim. Mladu kraljicu mučile strašne boli, a najviše ljubavna muka, kako je samo šestnaestgodišnja djevojka osjećati može. Ali je našla i tješiteljâ. Nadbiskup gniezdanski, biskup krakovski, kastelani, vojvode i sva sila poljske vlastele zgrnu se oko nevoljne žene, pa je tješili i hrabrili, da zaboravi na Vilima. Neka pregori svoju ljubav, da učini srećnim i kraljevstvo poljsko i kneževinu Litvu, neka podje za Jagiełła, pa će spasiti milijune poganskih duša i osnovati moćnu dinastiju, koja će sjajno vladati najvećom i najmoćnijom državom na evropskom iztoku. Mlada se Jadviga branila, ali na posljedku se plemenita duša njezina smekšala, i ona se riešila prinieti najveću žrtvu: žrtvovati ljubav svoga srca za domovinu . . . Ona je izčupala iz svoga srca sliku Vilimovu i posadila na njezino mjesto lik majke domovine! Velika žrtva za ljubeću ženu!

Već 12. siečnja 1386. desilo se novo poslanstvo poljsko u Wołkowysku u Litvi. Jagiełło vjenčat će Jadvigu, a brak njezin s Vilimom razriešit će sveta rimska stolica. Suprug Jadvigin bit će kralj poljski i veliki knez litavsko-ruski. Kad bi sve to utanačeno, knez Jagiełło s poljskim poslanicima i s dvorom svojim krene u Poljsku, da se vjenča s najljepšom ženom na svietu!

U to se strašne borbe zgadjahu u duši mlade Jadvige. Odrekla se liepa mladića, — a sad će poći za divljaka, poganina, koji je možda i strašilo u ljudskoj podobi! Da se bar kako tako umiri, posla ona svoga dvoranika Zaviša od Olešnice u susret Jagiełłu. Zaviš se brzo vrati i kraljicu utješi. No još se ugodnije Jadviga iznenadi, kada Jagiełło 12. veljače 1386. svečano udje u Krakov, te ona ugleda muža krasna, u najljepšim godinama, pravoga kneza i viteza. I Jagiełło ostade sav začaran, kada mu knez mazovski i kujavski dovedoše bajnu kraljicu svoju pred oči. Braća Jagiełłova, Skirgiełło i Boris, obasuše mladu Jadvigu draguljima, zlatom i srebrom, pa i drugim darovima srećnoga zaručnika.

Tri dana zatim (15. veljače) primi Jagiełło s čitavim nekrštenim rodom svojim sv. krst po obredu rimske crkve, a 18. veljače privede k žrtveniku liepu Jadvigu, pošto bijaše brak njezin s Vilimom razvrgnut. Jagiełło dobi na krstu ime Vladislav, te bi na to 4. ožujka ovjenčan kraljem poljskim. Upravo onoga dana, kad je gniezdanski nadbiskup Bodzanta uresio Vladislava Jagiełła krunom poljskoga kraljevstva, vratio se nesrećni Vilim otcu svome u Beč.

* * *

Velika bijaše žrtva, što je prinese mladjahna Jadviga na žrtvenik domovine. No ona postade tim pramajka dinastije Jagelovića, koja je poljskom državom do dva stoljeća srećno i slavno vladala. A i poljski narod štuje Jadvigu do danas gotovo kao narodnu sveticu, te blagosliva uspomenu njezinu.

No još i za života ljubio je i štovao poljski narod Jadvigu u velike. Kasnije se jednom kraljica zamjerila svomu nekadanjemu pouzdaniku Gniewoszu Dalewiczu, a on znajući, kako je kralj Vladislav Jagiełło ljubomoran, obiedi god. 1388. Jadvigu, da je dozvala Vilima u Krakov i da se tajno s njim sastaje. Kralj planu, i bilo bi zla, da se ne

umiešaše poljska gospoda. Oni pozvaše opadnika preda se na sud. Kad su svjedoke saslušali, priseže kastelan Jasko Tenczinski u ime kraljice, da je sasvim nedužna. Na to se prijavi dvanaest krakovskih gradjana, da biju s Gniewoszem dvoboj, te da tako osvete kraljicu. No dvoboj nije bio po zemaljskim zakonima dopušten, zato zahtievahu sudci od Gniewosza, neka naprosto dokaže istinu svoje potvore. Iza duga mûka probugari Gniewosz: „Molim za milost i oproštenje.“ Osudiše ga na to, da svoju potvoru „o d l a j e“, naime javno opozove. Osuda izvršena bi u senatu. Gniewosz legne pod priestolje kraljičino na zemlju i izpovjedi jasno i glasno, da je lagao poput pseta, kad je kraljicu tako sramotno ocrnio. Izpovjedivši grieh svoj zalaja još tri puta kao pseto . . .

Kosovo.

Kosovo, koje se u latinskim pismima od godine 1389. zove Campus turdorum i Campus merularum, a u njemačkim putopisima Amselfeld (Ampschfeld), ne spominje se u starijim spomenicima srbskim prije 14. stoljeća. No zato nema dvojbe, da je to ime već odavna živjelo u narodu i i da je slavenskoga koriena. I hrvatska povjest ima svoje Kosovo polje kod Knina u današnjoj Dalmaciji („u petih crikvah u Kosovi"); pa kako je na srbskom Kosovu izgubio glavu posljednji srbski car, tako i hrvatska priča tvrdi, da je na hrvatskom Kosovu tužno poginuo posljednji kralj „od hrvatskoga jezika". U Češkoj u taborskom okružju stoji i danas zamak i selo Kosova hora (Amschelberg); Poljaci opet imadu trgovište Kossów u iztočnom Haliču, koje je 53 km udaljeno od Kolomeje. A bit će nedvojbeno još i drugih Kosova u prostranom slavenskom svietu.

Na Kosovom polju, pa i u drugim oblastima današnjega kosovskoga vilajeta, življahu u prastaro doba predji sadanjih Arnauta, stari naime Illyri. Najznatnija plemena illyrska u tim krajevima bijahu Dardanci i Autariate. Za Dardance kaže grčki zemljopisac Strabon († g. 24. p. Is.), da su bili divlji i da su stanovali u zemunicama, ali da su ljubili glazbu. Dardanci i Autariate borili su se mnogo medju sobom; ali je bilo i ljutih okršaja s Macedoncima na jugu, zatim s keltskim Skordiscima i germanskim Bastarnima na sjeveru. Bojištem

bijaše mnogo puta današnje Kosovo polje, koje je u staro rimsko doba poznato pod imenom „Campi Dardanici“. Od svih naroda, koji su se sukobili s Dardancima, mora da su keltski Skordisci najljući bili. Na njih opominje ime Šareplanine (Scodrus mons u Latinâ, „Skardon“ u Grkâ).

Oko g. 35. pr. Is. pokoriše Rimljani Dardance i sva susjedna plemena illyrska. Zemlja Dardanaca pridružena bi rimskoj državi, te sastavljaše južni dio pokrajine Moesia superior. Tek car Dukljan (Diocletianus, 284—305 po Is.) uzvisi Dardaniju na samostalnu pokrajinu i podredi je prefektu iztočnoga Illyrika, koji se pokoravaše iztočno-rimskomu caru.

Rimska Dardanija zapremaše po prilici današnji kosovski vilajet. Najznatniji gradovi bijahu u njoj S c u p i, sadanje Skoplje, i U l p i a n a tik današnjega Lipljana na Kosovu. Ulpiana zvaše se i U l c i a n u m po grčko-illyrskom izgovoru; kasnije dobi još treće ime, naime J u s t i n i a n a S e c u n d a. Ulpiana na Kosovu polju bijaše znamenito kulturno središte rimsko: tu su se križale kasnije rimske ceste: jedna je vodila na jug u S c u p i (Skoplje), druga na jugozapad u T h e r a n d u (Prizren) i dalje k moru, treća na sjeverozapad u C h a r m a e n i s (Novi pazar), četvrta na sjeveroiztok u Niš. U 6. stoljeću po Is. bijaše Ulpiana pozorištem vjerskih razpra. Tadanji byzantski car Justinijan I. razvali trošne zidine gradske i obnovi čitav grad, kojemu onda dade ime Justiniana Secunda. No to ime brzo bi opet zaboravljeno.

Vriedno bi bilo znati stara imena gorâ i riekâ u rimskoj Dardaniji. Rieka L a b na Kosovu sjeća nas kakove latinske rieke A l b i s (kano Laba u Češkoj na Albis); i zaista spominje Herodot (IV. 49.) neku rieku A l p i s, koja bi mogla biti današnji Lab. U šestom stoljeću spominje grčki historičar Prokopije (de aedificiis IV. p. 281) medju dardanskim kaštelima i neki kašteo A r s a.

Kad su 5. i 6. stoljeća Hrvati i Srbi provaljivali na Balkanski poluotok, naseljena bi stara Dardanija najvećim

dielom Srbima. Tada bi i Kosovo napučeno Srbima. Srbi ne stvoriše ni u nekadanjoj Dardaniji namah države, već bijahu razpršeni po župama. Na današnjem Kosovu osnovaše više župa: župa oko slavnoga rimskoga grada Ulpiane prozvana bi Lipljan, župa naoko rieke Albis (Alpis) prozvana bi po rieci Lab; druge župe na današnjem Kosovu dobiše slavenska imena, što su ih Srbi iz svoje pradomovine ponieli, a to su bila Drenica i Sitnica.

Lipljan, Lab, Sitnica i Drenica najstarije su župe srbske na potonjem Kosovu. Ovim župama na sjeverozapadu osnovana bi oko dardanskoga kaštela Arse, koji su Srbi prozvali Ras (kako i Hrvati zovu rieku Arsia u Istri Raša, otok Arbe prozvaše Rab, itd.), župa raška ili Rasa. Za neko doba dobaviše se župani te raške župe tolike vlasti, da su im se pokorili župani kosovskih župa, pa i onih srbskih župa, što se od Rasa sterahu na zapad do Drine. Raški župani prozvaše se onda veliki župani, te bijahu vrhovni poglavari svim srbskim županima od Drine do Lipljana i Laba na Kosovu. Tako postade srbska oblast Rasa.

Najstariji hrvatski i srbski domaći ljetopisac, po imenu pop Dukljanin, naročito spominje, da se je negdje u 9. stoljeću, ili još prije, srbska oblast Rasa prostirala od Drine do župe Laba i Lipljana (usque ad Lapiam et Lab, quam Rassam vocavit). Po tome znademo, da je i tada još čitavo Kosovo pripadalo Srbima, ali i to, da su upravo kosovske župe Lab i Lipljan bile na najiztočnijoj medji srbske oblasti Rase.

Na koncu 9. stoljeća i na početku 10. planuše krvave borbe medju Srbima i Bugarima. Pozorištem ratnim bijaše oblast Rasa, a glavnim razbojištem Kosovo polje. Posljedica tih ratova bijaše, da su Bugari, kojima je tada vladao car Simeon Veliki, srbske zemlje strašno opustošili i raškoga župana Zahariju iz oblasti njegove protjerali (924). Dok je Zaharija s mnogo svoga puka u Hrvatskoj kao uskok živio,

dotle je najveći dio njegove Rase, opustošen i razseljen, bio u bugarskoj vlasti. Tako dodje i Kosovo polje pod Bugare.

Odslije ostade Kosovo politički i crkveno pod Bugarima gotovo sto godina (924—1018). Istina, po smrti cara Simeona (927) vrati se jedan potomak srbskih velikih župana, po imenu Česlav, iz bugarskoga robstva i obnovi svoju vlast u razasutoj Rasi, ali Kosova, poimence pak župe Lipljan i Lab, ne mogaše oteti bugarskoj vlasti. Potisnuta tako Rasa s Kosova ne mogaše više da bude središtem srbskoga naroda; njezinu ulogu preuzeše primorske oblasti, poimence Duklja ili Zeta, koje su starinom bile hrvatske (Crvena Hrvatska ili Croatia rubea), ali su upravo poradi izpričanih prilika odpale od ostale hrvatske zemlje.

Vladari dukljanske kraljevine branili su oslabljenu Rasu i od Bugara i od Grkâ. No na posljedku moradoše se i sami pokoriti Bugarima. Ali za par godina podlegne i čitava Bugarska byzantskomu caru Vasiliju II. Bugarobijcu (1018). Tako dodje ne samo Kosovo polje, nego i čitava Rasa, pa i Bosna i Duklja ravno pod grčku vlast.

U byzantskoj vlasti ostade sada Kosovo polje sve do Stjepana Nemanje, naime od god. 1019. do 1184. Slavodobitni car Vasilije potvrdi god. 1020. autokefalnoj crkvi bugarskoj stare njezine pravice i obseg, što ga je donle imala. Iz njegovih povelja razabiremo, da su od god. 924. do 1018. pripadale bugarskoj crkvi (a i državi) ove biskupije u srbskim oblastima: prizrenska, koja obuhvataše Prizren i Hvostno (Metohiju), lipljanska, srbska (kaže izvor, a to je raška), niška i braničevska.

Kad je oko 1040. Stjepan Vojslav, potomak dukljanskih kraljeva, oslobodio svoju djedovinu izpod grčke vlasti, nastojao je on, a i njegovi nasljednici, da i Rasu, maticu srbskih zemalja, pridruže svojoj državi. To podje medjutim tek kralju Bodinu za rukom. Otevši on oko g. 1085. Rasu Grcima, namjesti ondje dva župana od svoga dvora, po imenu Vukana

i Marka. Odslie vladaše Rasom Vukan i njegov rod. Ali on ne imadjaše u svojoj ruci čitave Rase, nego samo zapadni dio njezin medju Drinom i gradom Rasom, dapače i taj grad bio je često u vlasti Grkâ. Čitavo Kosovo, poimence pak župe Lipljan i Lab, ostadoše i dalje pod grčkom vladom. Župan Vukan radio je svima silama, da predobije Kosovo. Poradi toga zaplete se on u dugotrajne ratove s byzantskim carem Aleksijem I. Komnenom, koji su trajali 1093—1105. Vukan prvi provali iz svoje oblasti, te poče udarati na susjedne byzantske kotare i gradove, pače spali sam Lipljan. Na to car diže vojsku i krene ravno na Lipljan, da suzbije Srbe, pa da taj grad i ostala mjesta na Kosovu povrati byzantskoj vlasti. Saznavši Vukan za carev dolazak uzmakne natrag i utvrdi se u planinskom gradiću Zvečanu. Kasnije pošlje car na Vukana svoga vojvodu Ivana. Taj nedaleko od Lipljana priedje preko rieke (Sitnice) i utabori se nasuprot gradu Zvečanu, u koji se bijaše Vukan sklonio. No Vukan noću napadne na grčki tabor i prisili byzantsku vojsku na uzmak. Ona priedje rieku (Sitnicu) i vrati se u Lipljan, koji je bio (od Zvečana) gotovo 12 stadija udaljen. Pobjeda nad byzantskom vojskom ohrabri Vukana, te on sa svih strana zače napadati i robiti byzantske gradove i sela. To prisili cara Aleksija, te on sliedeće godine 1094. s novom silom podje na Vukana. Došavši do Lipljana, ne opre mu se Vukan, već mu podje s nekim županima u susret, izmiri se s njim i dade dva svoja rodjaka, Uroša i Stjepana Vukana, za taoce. Kasnije se Vukan još više puta dizao na byzantsko carstvo, ali na posljedku morade god. 1105. zatražiti mir u cara i dati mu na novo talaca.

Vukanu dakle ne podje za rukom, da bi Rasi pridružio Kosovo polje (Lipljan, Lab i Sitnicu). Ni njegov nasljednik Bela Uroš ne bijaše bolje sreće; njemu pače ote byzantski car stolicu njegovu, grad Ras, i namjesti tamo za zapovjednika vojvodu Kritopla. Srbi nastojahu sada svima

silama, da oslobode Rasu. God. 1123. navališe na grad Ras, te ga razore. Byzantski car Ivan Komnen planu gnjevom na kukavicu Kritopla, obuče ga za kaznu u ženske haljine, posadi ga magarca i dade ga voditi po trgu, da mu se sviet naruga.

Ras ostade Srbima do godine 1149. Tada se diže slavni byzantski car Emanuel Komnen, da Srbe iznova pokori. On razori Ras i pokori svu rašku zemlju, te spali dvore velikoga župana. Srbi u Rasi pridružiše se u to ugarsko-hrvatskim kraljevima, da bi se zajedno obranili od sile careve; ali na to udari Emanuel god. 1150. opet na Rašu. Prije nego će provaliti u Rašu, utabori se car na Kosovu u župi Sitnici, pa odanle prodre u Rašu sve do rieke Tare, gdjeno razbije velikoga župana.

Od god. 1159. bijaše raškim velikim županom Stjepan Nemanja. On stolovaše u gradu Rasu, te priznavaše vrhovnu vlast cara Emanuela, koji bijaše zavrgao stariju mu braću i uzvisio na stolicu velikoga župana njega najmladjega. Upravo poradi toga digoše se na Nemanju starija braća njegova i provališe Kosovim poljem niz Sitnicu sve do mjesta Pantina (6 km više Mitrovice). Nemanja ih dočeka nedaleko u okolini Zvečana, pa ih tako razbije, da ih je više Sitnica potopila, nego što ih je od oružja izginulo, tako da se je moglo preko mrtvih tjelesa kao po suhu tamo amo preko Sitnice prelaziti. Najstariji brat Nemanjin, po imenu Zavid, zadavi se tom prigodom u Sitnici.

Godine 1180. umre byzantski car Emanuel, a Stjepan Nemanja stade o tom snovati, kako bi povratio Rasi one oblasti, koje su još od god. 924. bile u rukama bugarskim i grčkim. To mu podje za rukom. U ratu g. 1184. do 1185. otme on byzantskomu carstvu uz druge brojne priedjele takodjer čitavo Kosovo, poimence pak župe Sitnicu, Lab i Lipljan. Tako se Kosovo opet združi sa Srbijom, pošto je preko dva stoljeća i pô stenjalo pod tudjim gospodstvom.

Za Stjepana Nemanje dakle postade Kosovo sastavnim dielom srbske države. Nasljednici njegovi, Nemanjići, mnogo su se negdje trudili, da ga održe u svojoj vlasti. Župe Lab i Sitnica, čini se, da su im i ostale; ali poradi Lipljana mora da je bilo još više okršaja s Grcima. Na posljedku Lipljan opet spade pod Grke, te ostade njima do kralja Stjepana Uroša II. Milutina (1282—1320.). Još za prvu godinu njegova vladanja govori arhiepiskop Danilo: „Deržava carstva grečeskago bê prilažašći do mêsta glagolemago Lipljana"; no malo zatim osvoji Milutin Lipljan iznova i pridruži lipljansku župu definitivno srbskoj državi. Tom prigodom razvaljen bi valjda i grad Lipljan, koji je za stoljetnih borba i onako silno stradao.

Čim je kralj Stjepan Uroš II. Milutin konačno utjelovio Lipljan srbskoj državi, postade Kosovo polje središtem srbskoga kraljevstva, koje je tako zadobilo ključ k čitavomu Balkanskomu poluotoku. U to doba procvate takodjer Kosovo polje. Političkim središtem njegovim bijaše mjesto razvaljenoga Lipljana varoš Priština; stolica pak drevne biskupije lipljanske prenesena bi u manastir Gračanicu, koju je kralj Milutin oko g. 1320. na temelju starije zgrade podigao i upravo kraljevski nadario. Vriedno je, da zakladnu povelju Milutinovu pobliže ogledamo, jer će nam ona bolje od bilo kakva opisa prikazati tadanje prilike na Kosovu.

Umah u uvodu veli kralj, da je vidio „razrušenije i padenije hrama svete bogorodice gradčanskije, jepiskopije lipljanskije", pa to ga je sklonilo, da je taj hram sazidao „od osnovanija", te ga ukrasio iznutra i izvana. Spominje nadalje, kako su njegovi praroditelji i roditelji nadarili taj hram selima i zaseljima, pašama, „ljetišći i zimišći", pa on sve to iznova potvrdjuje. Poimence pak potvrdjuje hramu (i manastiru) sela: Gračanicu, Sušicu i Selce sa „zaselijami i medjami njihovimi." Opisujući medje tih darovanih sela, spominje „spasovu crkvu" kod Brêstija, zatim „oranu poljanu",

„brod“, „put velij po polju“, „put, koji grede iz grada u Prištinu“, „župan studen'c“ itd.

Govori se nadalje o ljudima, koje je (kao podanike-kmetove toga hrama) priveo jepiskop Ignjatije, dobivši ih parbom od „vlastel' u Slivovoj“, zatim o ljudima, koje je hramu darovao sam kralj, napokon o ljudima, koje je crkva parbom dobila od nekoga Olivera (vlastelina, velmože). Zatim nastavlja kralj svoja darovanja: „I dâ kraljestvo mi crkvi jepiskopiji lipljanskoj ribnike (ribnjake) sve do izvoda (kanal) Rodimskago dori (donle), kako uteče u Sitnicu; svi ribolovi . . . i što se nahode vodênice (mlinovi) po tom izvodu (kanalu) na Pauni (Paun-polje) od gornjega ribnika do Sitnice . . . I crkvi, koja jest na Pauni, podložih v oblast jepiskopije lipljanskije s popom Dobromirom i z dêtiju (djecom) i što je u te crkve, dva člověka Hrana i Radosav, oba z dêtiju. I sênokos, što je kosilo kraljevstvo mi, niže sokalnika (kmet, koji plaća „soč“) i s zemljeju od toga sênokosa pravo dolom gorê s temizi njivami na arhijepiskupovo stanišće (mansio) i od tu gorê, u polje. I vodênica, koja jest niže ribnika dolnjega, da je crkvi gradčanskoj, i jepiskop da stavi kalugjera ili popa, kojega mu htênije . . . . . . U Rodimli vodênica s namestijem i s ovošćijem (voćnjakom); na Sitnici Sinijak, Tišina, Višegrad, od mosta do širokoga broda, i dah jej ulijare (pčelare) . . s ulmi (pčelami) . . . da su crkvi vêk amin.“

Već ovaj kratki izvadak iz povelje prikazuje nam Kosovo polje u doba Milutinovo kao pitom, bogat kraj. Tu ima njiva, kraljevskih sjenokoša, voćnjaka, tu ima ribnjaka, mlinova, mostova i skela, tu ima napokon i pčelinjaka (ulijanik) s pčelama i pčelarima. Na posljedku spominje se još i kanal (izvod Rodimski); od toga kanala sigurno je postao onaj krak Nerodimke, koji danas spaja Nerodimku sa Sitnicom.

Iza Uroša II. Milutina stolovahu posljednja tri Nemanjića mnogo na Kosovu. Već sin njegov Stjepan Uroš III.

Dečanski (1320.—1331.) boravio je mnogo u Prištini (u jednoj povelji kaže on, da je bolovao u tom gradu: jegda bêh nemošt'n u Prištinê); on je takodjer posvetio hram svete bogorodice u Gračanici. Posljednjih godina živio je Uroš III. u južnom dielu Kosova, poimence u Porodimlju; tamo („v dvoru kraljevstva mi u Porodimli") je takodjer izdao g. 1330. znamenitu povelju, kojom je nadario manastir Dečane, što ga bijaše sam osnovao iza slavne pobjede nad Bugarima kod Velbužda. I slavni kralj i car Stjepan Dušan Silni mnogo je boravio na Kosovu. Namah na početku svoga vladanja godine 1331. skupio je u kraljevskom dvoru u Svrčinu na Kosovu krunitbeni sabor, te bi od Danila, arhiepiskopa čitave Srbije, u crkvi sv. Jovana ovjenčan za kralja. Nešto poslije izdade on na Kosovu zadušbini Nemanjića, manastiru Hilandaru u Svetoj gori, povelju, kojom darova tome manastiru „crkvu sv. Bogorodice u Lipljanu i trg u Lipljanu", zatim selo Slovinje „s ljudmi i livadami i ulijanikom." U toj se povelji spominju i „kraljeve livade" kod sela Slovinja. Deseći se u Nerodimlju dozvoli Dušan Dubrovčanima, „da si kupuju žito po zemlji i gradovêh kraljevstva" njegova. Kad je g. 1351. Dušan Silni već kao car boravio u Prištini, pokloniše mu se ondje vlastela i gradjani grada Kotora („dodjoše k našemu carstvu u Prištinu"), te on tom prigodom potvrdi gradu Kotoru zapise i darovanja svojih predšastnika. Dušanov sin, Stjepan Uroš IV., desio se je 1365. u Prištini, pa je tamo manastiru Hilandaru izdao povelju. Kad ga je na to 1366. zbacio s priestolja Vukašin, Uroš IV. probavio je posljednje godine svoga života u Nerodimlju na Kosovu, gdje su ga štitili Vuk Branković i Lazar Hrebeljanović.

U prosincu 1371. umrie spomenuti Stjepan IV. Uroš, posljednji potomak slavnoga roda Nemanjića, a carem (knezom) srbskim postade Lazar Hrebeljanović. Kosovim poljem vladaše tada njegov zet Vuk Branković, kojega

je porodica* već odavna živjela u župi Drenici na Kosovu. Vuk Branković upravljao je gotovo samostalno Kosovim poljem i njegovom okolinom, ali je zato svedjer radio u slozi i ljubavi sa svojim tastom Lazarom, priznavajući ga za svoga vrhovnoga gospodara. U vlasti Vukovoj bile su tada kosovske varoši Priština i Vučitrn, zatim gradovi Zvečan i Petrić (Petrč) kod Nerodimlja. God. 1371. darovao je Vuk manastiru Hilandaru više sela na Kosovu, poimence oba Gadimlja, zatim Robovce; god. 1387. potvrdio je Vuk, stolujući u Prištini, Dubrovčanima stare povlastice. Dvie godine iza toga bijaše Kosovo krvavim razbojištem medju Turcima i Srbima. Upravo poradi te velike bitke izadje Kosovo na glas u čitavom svietu.

Suviše je poznato, kako je narodna tradicija, a po njoj i pisana povjest okitila znamenitu bitku kosovsku od 15. lipnja 1389. Nedvojbeno je, da su tom prigodom poginula dva cara: srbski car (knez) Lazar i turski car Murat; nedvojbeno je nadalje, da je srbski junak Miloš Obilić (Kobilić) razporio turskoga cara Murata; no nipošto ne stoji, da je Vuk Branković izdao cara Lazara, i da je on kriv porazu Srba. Čini se pače, da ni poraz srbske vojske nije bio tako silan, kako ga priča narodna tradicija i mnogi kasniji izvori turski i kršćanski. Najstariji barem izvori kršćanski ili kažu, da je bitka ostala neodlučna, ili ća pobjedu pripisuju Srbima. Tako je u dubrovačkim ljetopisima, pisanim na kraju 15. stoljeća, zabilježeno o kosovskom boju ovo: „1389. 15. lipnja, na Vidov dan, u utorak, bila je bitka izmedju Srba i cara turskoga. Od Srba su bili: Lazar, srbski kralj, Vuk Branković i Vlatko Vuković, vojvoda. I bi velika pogibija i turska i srbska, i malo ih se vratilo natrag. Car Murat ubijen je, a i srbski kralj. P o b j e d u n i s u d o b i l i n i

* Ljub. Kovačević, Vuk Branković (1372.—1398.), Beograd 1888. Vukov djed bijaše vojvoda Mladen (1323.—1327.), a otac sebastokrator Branko, kojega je car Dušan postavio poglavarom grada Ohrida.

Turci, ni Srbi, jer je bila velika pogibija. Boj je bio na Kosovu polju.“

Da bitka od 15. lipnja 1389. nije za Srbe bila onako osudna, kako tvrdi narodna tradicija i po njoj sastavljene povjestnice, svjedoči još i to, što je Vuk Branković i poslie bitke ostao gospodar Kosova i čitave države svoje. Razsulu srbske države nije toliko dopriniela sama bitka na Kosovu, koliko anarkija i zabuna, koja je zavladala u Srbiji iza smrti Lazareve. Njegov sin Stjepan Lazarević sa svojom majkom Milicom i bratom Vukom priznade u toj zabuni vrhovnu vlast novoga turskoga cara Bajazita (sina Muratova), pače mu dade svoju sestru Oliveru za ženu. „I od tada“, piše Konstantin filozof, „bi poraboćena srbska zemlja, jer Stjepan s Vukom (bratom), vlastelom i ostalima moraše svake godine ići na službu caru (turskomu).“

Dok je tako Stjepan Lazarević, gospodar (despot) srbskih zemalja u Podunavlju, sa svojom porodicom prignuo vrat pod tursko gospodstvo, njegov je šurjak Vuk Branković na Kosovu nastojao, da se obrani od turske sile. God. 1390. izdade on Dubrovčanima povelju, kojom im potvrdi stare povlastice; a Dubrovčani se na to Vuku, ženi mu Mari i njegovim sinovima (Gregoriju, Gjorgju i Lazaru) ovako zavjeriše: „Ako bi došlo vrieme, što ne daj Bože, te ne uzmogne gospodin Vuk držati zemlju srbsku, nego ga izagnaju Ugri, ili Turci, ili drugi tko; mi da primimo gospodina Vuka i gospodju Maru i njihovu djecu i njihovu riznicu u naš grad ...“; — zatim: „Ako bi zaiskali njih i njihovo imanje Ugri, Turci, ili drugi tko, da ih ne damo nikomu na svietu, pa ma dobili za njih cio sviet; no ako bismo bili tako pritiešnjeni, da ne bismo mogli učiniti, da smo slobodni mi i oni s nama, a mi da odpratimo gospodina Vuka i gospodju Maru i njihovu djecu i njihovo imanje, i tko s njima bude, kuda reče gospodin Vuk.“

zatim Hunjadi sa svojom vojskom od 50.000 momaka išao na Kosovo polje, da bije boj s Turcima, pohara uzput grozno despotovu državu. Bitka na Kosovu polju (magj. Rigómezö) zametnula se 17. listopada 1448., te trajaše čitava tri dana. Pošto je Turaka bilo preko 150.000 momaka, svrši se porazom ugarske vojske. Na bojnom polju ostade 40.000 Turaka i 17.000 kršćana, medju njima i Hrvat Franjo Talovac. Ostatcima Hunjadove vojske osvećivaše se nemilo stari despot Gjorgje; pače i sam Hunjadi dopane njegovih šaka, kad je htio da iz Biograda priedje u Sriem. Despot zatvori Hunjada u Smederevo, i tek na koncu godine pusti ga na slobodu, pošto mu bješe svoga sina Ladislava ostavio za taoca i uza to obećao, da će platiti 100.000 dukata odkupa i da ratujući s Turcima ne će nikad više voditi svoje vojske kroz Srbiju.

Nevjeru svoju skupo plati despot Gjorgje. Već sedam godina iza krvava poraza Hunjadova na Kosovu osvoji sultan Muhamed II. Prizren, Novo brdo i čitavu južnu Srbiju. Tom prigodom (1455.) dodje Kosovo polje u turske ruke. God. 1459. pak postade Srbija turskim pašalukom.

Sedamdeset i pet godina bijaše Kosovo polje već u vlasti turskoj, kad je (1530.) kroza nj putovao Slovenac Benedikt Kuripešić zajedno s Hrvatom Nikolom Jurišićem i Niemcem Lambergom. Čestiti Slovenac opisuje u svom putopisu Kosovo polje, i što je na njem vidio, poimence pak varoši Mitrovicu, Vučitrn i Prištinu. Spominje i tulbe Muratovo. No najviše ga zanielo narodno pričanje o slavnom junaku Milošu Obiliću (Kobiloviću); on je potanko zabilježio sve, što je o njem čuo, pa ga sporedjuje sa staro-rimskim junacima, s Mucijom Scevolom, koji si je sam ruku spalio, da zastraši krvnika svoje domovine, i s Markom Kurcijem, koji je skočio u dubok ponor i poginuo, samo da spase svoju domovinu! Kuripešić još tvrdi, da je Miloševo junačtvo Turke tako zbunilo, te su uzmakli s Kosova, i da se je tako onaj put oslobodila srbska zemlja Turaka.

Kosovo je polje ostalo u turskoj vlasti od god. 1455. sve do današnjega dana. Dva puta se je pokušalo, da im se otme, ali zaludu. Prvi put borila se na Kosovu austrijska vojska. Bijaše to za cara i kralja Leopolda I., kad se je iza srećne obrane Beča (1683.) slavno vojevalo s Turcima, pa se je nadalo, da će svim južnim Slavenima svanuti dani slobode. O tadanjim bojevima na Kosovu pripovieda njemački historičar Arneth po prilici ovo: Iza sjajne pobjede carske vojske kod Niša (23. rujna 1689.) krene jezgra vojske na Vidin i Vlašku, grof Piccolomini pak pohita s četama, što su zaostale u Srbiji, brzo na jug, zauzme Prištinu i Kosovo polje zajedno s klancem Kačanikom, pače posla predstraže i kroz taj klanac sve do Skoplja, koje bi takodjer zaposjednuto. Kršćanski žitelji onih krajeva pozdraviše hrabroga čovjekoljuba Piccolominija kao svoga spasitelja, pa izjaviše, da će se rado vratiti pod žezlo kršćanskoga vladara, samo ako ih valjano podupre. Turci pak bijahu poradi tolike sreće carskoga oružja silno pokunjeni, te je to bio sada najzgodniji čas za ugovaranje o miru. Ali taj čas bi zanemaren, a na to zaredaše udarci, s kojih većinom propadoše plodovi uspješne borbe. Prva nesreća bijaše, što je Piccolomini 9. studenoga 1689. naglom smrću u Prištini umro. Njega zamieni vojvoda od Holsteina, koji je svojom strogošću, zatim samovoljnim nametanjem danka i popustljivošću prema razuzdanim vojnicima svojima odvratio od sebe Arnaute, te su opet stali uz Turke. No ipak mu podje za rukom, te do nogu razbije 27. studenoga kod mjesta Stippo pašu skopaljskoga i sofijskoga i njihovih 6000 Turaka. Medjutim još one zime osvane na Kosovu druga turska vojska. Ona zauzme tvrdju Kačanik, pa onda nedaleko od nje do nogu razbije pukovnika Strassera. Taj pukovnik bijaše dao jednoga Arnautina pogubiti rad neke sitnice, pa s toga zamrziše na nj Arnauti još ljuće. Sve preko volje ostalih vojvoda razmjesti on svoju četu od 2.800 ljudi usred ravnice bez ikakova zaklona, dok je turska

vojska brojila 12.000 momaka. Jedan arnautski vodja upozori ga na nezgodan položaj carskih četa, ali se pukovnik tako razsrdi na njega, da mu je kuburom prostrielio rame. Gorko uvriedjeni Arnauti ostaviše ga poradi toga usred bitke na cjedilu, te priedjoše na tursku stranu. Carske čete borile su se vitežki, ali na posljedku podlegoše jačoj sili. Hrabri no nerazložni Strasser okaja svoje pogreške glavom. S njim izgibe hrabri princ od Hanovera, koji je prije ubio devet neprijatelja, zatim grofovi Styrum, Gronsfeld i Auersperg, sve nadobudni mladići. Samo s malo vojnika skloni se podpukovnik grof Solar noću u susjednu šumu. Čuvši za taj poraz vojvoda od Holsteina, ostavi Prištinu i uzmakne do Niša. Tamo primi zapovjedničtvo nad carskom vojskom Veterani, nasljednik Piccolominijev. On ohrabri klonulu vojsku, prodre na novo na Kosovo, te zauze Prištinu i zatim sam Prizren. Ali kako mu bijaše vojska malobrojna, morade i on malo zatim otići s Kosova . . .

Drugi put činilo se, da će se Kosovo osloboditi od Turaka, kad se na početku našega stoljeća diže na noge srbski narod u kraljevini Srbiji. Slavni Karagjorgje g. 1809. priedje preko planina kod Sjenice, da oslobadja maticu srbskih zemalja. Kod Suvodola razbije Turke, uze jurišem Sjenicu, pa pohita u Vasojeviće i Drobnjake, gdje se sastane s prvim četama crnogorskim. Odanle krene na Novi pazar i začne ga podsjedati. Ali u to mu stigoše tužni glasi iz krajeva srbskih prema bugarskoj strani, te se morade vratiti u svoj zavičaj. Za daljih borba u Srbiji sve do g. 1815. bjesnio je na Kosovu zloglasni beglerbeg Jašar-paša Džinić, rušeći i paleći sela i varoši, razoravajući svetinje srbske, — a sve samo za to, da zastraši kosovske Srbe. Kad bi ga tužna raja molila, da ne raža, on bi joj ovako govorio: „Ne moli mene, bre rajetino pogana, i ne miti me, ne ćeš me umititi; no moli svoga pogana boga i vjeru, pa ako je baš prava, neka se

održi, ako je pak lažna, kako jeste, neka propadne, da vas ne truje, kao one u Moravi (Srbiji) . . ."

Dva puta izjalovila se je nada kosovskih kršćana, da će biti svoji na svojem. No kako su se u najnovije doba oslobodile gotovo sve slavenske zemlje carstva turskoga, nadamo se, da će i Kosovu naskoro svanuti čas slobode. A bit će možda još i krvavih ratova radi toga znamenitoga pedlja zemlje. Jer tko bude imao Kosovo, onaj će biti gospodar Balkanskoga poluotoka.

Pred Novim dvorom.

(1530.)

Još od god. 1527. bjesnio je u tužnoj Hrvatskoj grozan gradjanski rat. Osobito je slovinska zemlja (Slavonija) medju Savom i Dravom ljuto stradala. Tu je jaka stranka prianjala uz kralja Ivana Zapolju, svoga zemljaka, ne htijući nipošto da se pokloni Ferdinandu, koga bijaše priznala sva južna Hrvatska.

Najsilniji rodovi slovinski (slavonski) ponosili se kraljem Ivanom. Šimun Erdedi, biskup zagrebački, i rodjak mu Petar, Ivan Tahi, upravitelj priorije Vranske, Ivan Banović, gospodar Virovitice i mnogih drugih gradova, svi ti priznavali su kralja Ivana, a njima svima na čelu bio je slavni Krsto Frankapan, koga bijaše Ivan Zapolja imenovao svojim banom u Hrvatskoj. I uz Ferdinanda prianjaše liepa kita slovinske gospode: Ljudevit Pekri od Pakraca i Petrovine, i brat mu Nikola, Petar Keglević Bužimski, vlastelin Blinje i Biele Stiene, Ivan Kastelanović, Franjo Sekelj, Ivan Golec, pleme Zempče, ali nijedan od njih ne bijaše dorastao umnome i slavnomu Krstu Frankapanu.

Krsto pogibe tužno pod zidinama grada Varaždina (27. rujna 1527.). Iza njegove smrti razbjegla se u prvi mah stranka Zapoljina; no već prema koncu godine 1528. ohrabrila i sabrala se na novo, a vodjom joj postao biskup Šimun Erdedi, kojega je zapala i banska čast. Rat planu još žešće,

te godine 1529. osta poharana gotovo čitava slovinska zemlja. Osobito nastrada biskupov grad Zagreb sa stolnom crkvom, a i slobodni grad Gradac (Greč). U ime Ferdinandovo harali su njemački i španjolski vojnici, dok se Zapoljevci niesu žacali dozivati i Turke u pomoć, samo da se izbave šaka Ferdinandovih. Još u lipnju 1530. tužio se je biskup i ban Simun Erdedi Ferdinandovu vojvodi Kacijaneru ovako: „Odkad se je prejasni kralj Ferdinand podigao, da pod svoje žezlo spravi Ugarsku, tako se je po Ugarskoj i Slavoniji nemilo pustošilo i haralo, da je tek nešto manje, nego što je prošle godine činio silni turski car. Toliki su ljudi i vitezovi poginuli, kojih su predji krvlju svojom kraljevinu Ugarsku i čitavo kršćanstvo hrabro branili. Kako su bezdušno prošle godine haračile španjolske čete kralja Ferdinanda u glasovitom kaptolu naše stolne crkve zagrebačke, o tome neka i sad još svjedoče ruševine. Koliko su sela i imanja crkve zagrebačke i gospodina Petra Erdeda, brata našega, spalili ovih prošlih dana Ljudevit Pekri iz Varaždina i Niemci iz Zagreba, možete doznati iz usta vjerodostojnih svjedoka. Svega toga ne smije činiti kršćanin; ali to dokazuje, da vam je više stalo, da se ovo kraljevstvo opustoši, nego da se oslobodi. Jerbo koji se god vladar nada za stalno, da će koju kraljevinu sigurno zadobiti, on će htjeti da to kraljevstvo ostane čitavo i neoštećeno. I mi smo prošle godine, kad smo se za boljak i mir ovoga kraljevstva podigli na noge s gospodom i prijateljima, mogli sva imanja Ferdinandovih pristaša opustošiti i spaliti. No budući da je to za kršćanina griešno, a za vladara pobjednika štetno, nismo toga htjeli činiti, pače nismo na to ni pomislili. Promotrite dakle svojom pameti i razumom, tko je više plienio imanja i taj nedužni puk, i tko to još udilj ne prestaje činiti . . .?"

S početka god. 1530. radilo se je uporno, da se krvareće stranke izmire. No nasilja pristaše Ferdinandova Lju-

devita Pekrija u jednu ruku, a nepouzdanje Zapoljevaca u Ferdinandova punomoćnika Kacijanera u drugu ruku osujetiše pomirenje. Već 5. lipnja javlja kninski biskup Andrija Tuškanić Kacijaneru: „Biskup zagrebački već je dva puta poslao svoje ljude u Tursku, da mole za pomoć, koju mu Turci ipak svaki put uzkratiše; i sada je poslao dva poslanika k paši i sultanu turskomu, mislim, kopilana kneza Bernardina i Matiju Matkašića, da traži pomoć i zaštitu. Isti biskup skuplja novu vojsku i utvrdjuje sve svoje gradove. Baš ovih dana unio je u svoj grad u Zagreb hrane i svim se obskrbljuje, čim samo može. On hoće da se opre velemožnosti vašoj. No uzdajmo se u Boga, da će se prevariti. To znamo izvjestno: čim vaša velemožnost dodje, svi će se žitelji slovinske zemlje vama pokloniti.“

Zatoran rat planuo je ljeti godine 1530. Ferdinandov kapetan lakih konjanika, zloglasni Ljudevit Pekri, poharao grozno imanja crkve zagrebačke, a i privatni posjed plemića Erdeda, a na to se složio s Ladislavom Moreom, da zajedno udaraju na najodličnijega prijatelja Ivana Zapolje, na virovitičkoga vlastelina Ivana Banovića, koji je još godine 1527. izjavio, da će stajati uz kralja Ivana, makar izgubio sve blago, što ga ima na ovoj zemlji. Nasilja Pekrijeva skloniše Zapoljevce na zajedničku obranu. Erdedi javljaju 22. srpnja Kacijaneru, da ne mogu više podnositi zuluma Pekrijeva, pa će iznova ustati s gospodom i prijateljima, da ga kazne za nedjela njegova.

Borba je bješnjela najžešće u kolovozu i rujnu, kako razabiramo iz pisama bana Karlovića. Sad bi pretegli Ferdinandovci, sad Zapoljevci; nesrećna pak zemlja slovinska pretvarala se u pravu pustinju. Ni jedna stranka medjutim nije mogla održati podpune pobjede, zato su i Ferdinandovci uzdisali za Kacijanerom, da dodje sa svojim topovima i da smrvi protivnike. Ali Kacijanera ne bi: on je ostavio hrvatsku gospodu, da se sami medju sobom kolju i zatiru.

Na početku listopada sastadoše se obje protivničke vojske negdje u današnjoj bjelovarsko-križevačkoj županiji. Jedna se i druga vojska utaborila medju Dišnikom i Novim dvorom, valjda, da biju osudni boj. U taboru Zapoljevaca bijaše Šimun Erdedi s rodjakom Petrom, zatim Ivan Tahi i drugi; Ferdinandovce vodio je kapetan Ljudevit Pekri, a uza nj bijahu brat mu Nikola, Petar Keglević, Ivan Kastelanović, braća Zempče, Franjo Sekelj i Ivan Golec. Ferdinandovci izčekivahu Ladislava Morea, a Zapoljevci Ivana Banovića i Urbana Baćana.

U oči osudne bitke, koja će riešiti sudbinu slovinske zemlje, kao da se je u oba tabora prenula sviest, da su svi borioci sinovi jedne majke, i da od njihova razdora pati jedino težko izkušana domovina. Jedni i drugi izčekivahu pomoć od svoga kralja, pa kad ona ne dodje, počeše se domišljati, zašto da se bore za vladare, koji za njih ne mare, već samo iz daleka motre, kako se cviet hrvatskoga plemstva medju sobom zatira. Ove i slične misli razblažiše razigrane duhove, te se u oba tabora javi želja, da bude jednom „mir“. Izabraše jedni i drugi izmedju sebe „dobre ljude“, koji će ugovarati o miru i povratiti zemlji slovinskoj žudjenu slogu.

Pred Novim dvorom, na očigled obiju vojska, ugovovoriše dobri ljudi 8. listopada 1530. mir i slogu. Sva dobra, razgrabljena za gradjanskoga rata, vratit će se gospodarima; plemić, gradjanin i seljak neka se vrati k svome poslu, neka svatko slobodno putuje, trguje i prodaje, gdje ga volja, jer će prestati pogubna borba, te ne će nitko više smetati drugoga ni pod kojom izlikom. Obći mir, sloboda i sigurnost neka zavlada kraljestvom; pa i oni, kojih nema ovdje, neka štuju ovaj ugovor i neka mirno uživaju slobodu i sigurnost u svojoj djedovini. Naročito se uključuju u taj mir slobodni gradjani Gradca kraj Zagreba, zatim plemići Stjepan Deszhazy, Ivan Banović i Urban Baćani, napokon još literat Gjorgje i kaptol zagrebački.

Mir bijaše sklopljen, a vojska se razišla. I tako se svrši gradjanski rat, koji je četiri godine slovinsku zemlju zatirao. Zapoljevci ostavljahu kasnije redom svoga kralja, da se sklone pod okrilje Ferdinandovo. Jedini Ivan Banović ostade do zadnjega daha vjeran svome kralju Ivanu, spominjući se svojih vlastitih rieči: „Ako jednom kreneš vjerom, tad se ne možeš više smatrati čovjekom, već samo krinkom od čovjeka“.

Lubelska unija.

Mnogi od naših čitatelja sjećat će se prekrasne slike Ivana Matejka, štono je god. 1873. na svjetskoj izložbi u Beču izložena bila, te nekih 40.000 forinti stajala. Bijaše to: Lubelska unija medju Poljacima i Litavcima za kralja Sigismunda II. Augusta god. 1569.

Poljska i Litva, dvie moćne države srodnih plemena, bijahu dugo vremena odieljene, dapače često u očitom neprijateljstvu. Kad je u Litvi zavladao knez Gedimin iz kuće Lutuvera, poče on prvi o tom snovati, kako bi se susjednim Poljacima približio i stupio u svezu prijateljstva s njima. U to ime sastade se on g. 1325. u gradu Vilnu s poljskim kraljem, vitežkim Vladislavom Lokietkom, te ugovori s njime savez i prijateljstvo. Da prijateljstvo bude trajnije, dade Gedimin svoju kćer Anku Aldonu poljskomu kraljeviću Kažimiru, zatim pusti na slobodu 20.000 Poljaka, što ih je u predjašnjim ratovima zarobio bio.

Iza smrti Ljudevita Velikoga (1370.—1382.), koji je bio kraljem Ugrinu i Poljaku, ostade priestol poljski kćeri mu Jadvigi. Ne mogavši ona sama vladati velikom zemljom, pobrinuše se njoj za vojna. Bijaše doduše zavoljela austrijskoga vojvodu, ali ljubav prema domovini prevlada u njoj želju za vlastitom srećom, te privolje, da uzme za supruga čovjeka, koji joj obećavaše, da će Poljsku osiliti. Bijaše to litavski veliki knez Jagelo. Ovaj naumi svoju nasljednu kneževinu

sjediniti s poljskom kraljevinom, te tako utemeljiti silnu i veliku državu. I zbilja sazove Jagelo državni sabor u Horodło g. 1413., da se oba naroda i države za sve vieke sjedine. Ali težnja njegova ostade neizpunjena, rodbina bo njegova, a napose knez Vitovd, opiraše se naumu njegovu.

Živa želja svih sliedećih Jagelovića bijaše, da se ideja vitežkoga Jagela jednom ostvari. Kralji poljski vladahu doduše i nadalje nad Litvom, ali vazda im se bijaše boriti proti nezadovoljnim plemićima litavskim i poljskim. Prijaše li kralj Litavcima, — kakono Kažimir IV., — to se dizalo poljsko plemstvo proti njemu; bijaše li kralj skloniji Poljacima, nego li Litavcima, eto bune u Litvi.

Posljednjemu Jageloviću — Sigismundu II. Augustu — bijaše dosudjeno, da Litvu s Poljskom jednom stalno sjedini. Sigismund August bijaše odgojen majkom svojom, nevriednom i razkalašenom Talijankom Bonom. Žena ova uputi diete svoje u svako zlo; učini ga mekoputnim, pütenim, strastvenim. Činilo se, da će taj mladac kraljevinu Jagelovića gotovo upropastiti. Ali dorastav muževnoj dobi postade Sigismund August sasvim drugim čovjekom. Okani se svakoga zla, te uze svom snagom nastojati oko boljka svojih zemalja. Najviše mu bijaše na srcu, da ostvari ideju praotca svoga: podpuno sjedinjenje Litve s Poljskom.

Još godine 1560. poče on o tom snovati i državljane svoje nukati, ali niti poljsko niti litavsko plemstvo ne dade se skloniti. Poljaci ne htjedoše u Litvu, niti Litavci u Poljsku. Tekar god. 1569., iza smrti Nikole Radzivila Crnoga, najvećega protivnika unije, skloni kralj velikaše svoje na odlučni korak.

Sabor se sastade u Lublinu. Silesija senatora i zemaljskih poslanika obiju zemalja, zatim mnogo naroda sabra se na tom saboru. Većina Litavaca pristade uz uniju; te vojvoda kraljevački Alberto II. položi tom svečanom zgodom zakletvu vjernosti i odanosti. Glavna ustanova unije bijaše,

da će kraljevina Poljska i velika vojvodina Litva ostati za sve vieke jednom, nerazdruživom republikom pod jednim vladarom. Sabor će se sastojati u buduće od litavskih i poljskih velikaša; a sielom sabora bit će grad Varšava.

Slika Matejkova predočuje prizor iz sabora lubelskoga, kako Alberto II. polaže pred Poljacima i Litavcima zakletvu vjernosti.

Babinska republika.

(Crtica iz kulturne povjesti poljske.)

Sigismund August (1548.—1572.) bijaše posljednji vladar poljski iz slavne porodice Jagelovića. U svojoj mladosti, dok je još stolovao u Litvi, bijaše pustopašan i razkalašen, no odkad je sio na kraljevsko priestolje, a naročito po smrti svoje ljubljene žene Barbare, stupi u stope očeve, te se posveti jedino državnim poslovima, nastojeći, da neprekidnim radom zatomi težke bolove svoje. Njegovo vladanje bijaše srećno i blagoslovno za poljsku državu. Dok je ostala Evropa krvarila, u Poljskoj se i u Litvi udomio trajni mir i zadovoljstvo. Kraj takih prilika postade „republika (rzeczpospolita) Poljska“ ne samo sielom slobode, nego i ognjištem prosvjete, umjetnosti i znanosti. Poljsko plemstvo, i ako je bilo premoćno, umjelo je svoju veliku vlast i slobodu mudro obuzdati; muževi, koji su u drugim zemljama poradi svojih vjerskih nazora stradali i pogibali, svraćali su se u Poljsku i Litvu, da tamo žive u miru i slobodi. U samoj Poljskoj pojavi se čitavo kolo umnih i prosvietljenih učenjaka, koji su s najglasovitijim muževima ostale Evrope drugovali, dopisivali i tako slavu svoje domovine pronosili. Pa i narodna poljska knjiga oživje: pjesnici i prozaičari uzeše dotjerivati pučki govor do sve veće savršenosti.

Uz kulturu pojaviše se medjutim i mnoga zla, kojima *radja* veća uljudba. Dokrala se gizda i razkoš, te preotele mah

požuda i želja za udobnošću i užitkom. Pa i u samom državnom životu zaredaše nepodobštine: nevriednici i spletkari otimahu se za časti, koje mnogo puta i dobijahu. Mimo sve to poče se još baniti laž i himba, koje niesu poštedjele ni posvećene kraljevske porodice. U to doba velike duševne kulture, ali i moralnoga nazadka osnovana bi „Babinska republika“.

Nedaleko od Lublina, na cesti, koja vodi u Krakov, stoji raštrkano selo Babin. Danas ima više gospodara; no u XVI. stoljeću čitavo je selo pripadalo Stanislavu Pszonki, mužu odličnu, prosvietljenu, duhovitu i dosjetljivu. On osnuje na svojoj djedovini godine 1548 republiku Babinsku, naime družtvo odabranih i uglednih muževa, koji su ljubili šalu i satiru. U čitavoj družini izticao se uz domaćina najviše Petar Kassovius ili Kaszovski, prisni pobratim Pszonkin. Ta dva muža bila su tako na glasu sa svojih vrlina i predusretljivosti, da ih je upravo čitavo plemstvo zavoljelo. Ako njih nije bilo na kojem piru ili godovnu, sve je bilo tužno i dreselo. Najodličniji velikaši u kraljestvu dočekivali su ih u svojim domovina razkriljenih ruku, te bi ponosno spominjali, da su se u njih desila ta dva slavna gosta.

U Babinu sastajali su se prijatelji i pjestovatelji pravoga i zdravoga humora na neprisiljene zabave. Družba je bila uredjena sasvim po uzoru države poljske; ona je naime takodjer bila „republika“, te je poput prave republike imala svoj senat, vojvode, kastelane, staroste, hetmane, kancelare, biskupe i druge dostojanstvenike. U prvi kraj razdieliše si sami prijatelji Pszonkini neke časti i službe, nuždne za osnutak republike; Pszonka postade dvorskim županom, Kaszovski pak kancelarom.

Sabori Babinske republike sastajahu se često, ali trajahu kratko vrieme, jer je obično bila samo jedna sjednica. Nije bilo zakonom ustanovljeno, da se saboruje uviek na jednome te istome mjestu; no redovito se zbirahu u nekom selu,

koje se po tom prozove Gielda, što znači „družina"; no ta rieč znači još i halabuku, kad se sila ljudi nadje na okupu na bučnoj zabavi. Na tom saboru nisu tratili vrieme nastojeći oko obćega suglasja, kao na državnom saboru; o svim sporovima odlučivala je većina glasova, pa zato ne bijaše nikad neplodnih kavga ni zamjere.

Na saborima ili sastancima razdavala je Babinska republika dostojanstva i časti, kojih bijaše sva sila, gotovo bezbroj. Ako nije bilo dosta domaćih časti, segnulo se i za stranima, pa su ih pune pregršti dielili. Svaki član republike morao je primiti neku čast; no kad bi kome podjeljivali koje dostojanstvo ili službu, pomno bi pretresli njegov značaj, njegove vrline, a još više mahne, pa bi mu onda namienili onaku čast, koja je što manje dolikovala njegovim moralnim sposobnostima, te za koju se u ozbiljnom životu traži čovjek skroz protivnoga karaktera. Imenovani častnik dobio bi uz velike formalnosti patent, privilegij ili diplomu s voštenim pečatom.

Da razaberemo, kako je Babinska republika časti i dostojanstva dielila, evo nekoliko primjera: Tko bi mnogo govorio o višim, nedokučivim stvarima, a uza to je bio častohlepan i mekoputan, namah bi ga imenovali biskupom. Kad bi se drugi opet vazda gordio svojim junačtvom, a nije se znalo za junačka djela njegova, postao bi hetmanom, ili vitezom, ili generalom. Neki postadoše iznenada ministrima poradi političkih govora ili čudnih osnova svojih, kojima dokazaše, da se nimalo ne razumiju u državne poslove. Mnogi opet, koji su nedostojno govorili o svetim stvarima, budi u družtvu, budi gdje drugdje, morali bi primiti čast inkvizitora babinskoga. Svaka sjednica završila bi se veselom zabavom, gdje se je pilo i pjevalo u slavu novih dostojanstvenika.

Šale i doskočice babinske družine razširiše se tako, da je malo koga bilo u senatu, svećenstvu, ili na kraljevskom dvoru, da ga nisu imenovali častnikom babinskim. Družina

je imala mnogo vojvoda, kapetana, infanta španjolskih, maršala, pa i agenata, buntovnika i vjetrogonja. Iz njezinih zapisnika od g. 1613. razbiramo, da je Toma Zamojski, starosta knyszynjski, iza slavnoga otca svoga, hetmana i krunskoga kancelara, postao totumfakom babinskim, kako mu je i otac bio totumfakom te republike. U tim zapisnicima spominje se sve do kraja još i šarlatan babinski.

Babinjani poznavali su izvrstno ljude svoga vieka. Nijedan psiholog ne bi znao tako temeljito razbirati ćud i strasti ljudske, nijedan moralista ne bi umio tako jasno izložiti navade i običaje njihove, nijedan fisiognomik ne bi mogao prikazati značaj čovjeka po njegovu govoru, obliku, kretnji, hodu i drugim vanjskim znacima onako vjerno, kako su to umjeli i znali ugledni članovi republike Babinske. Kad je koji manje poznati čovjek tražio, da ga prime u svoje kolo, dostojanstvenici bi se družtveni posavjetovali, razpitkivali se za nj, a na posljedku bi još zahtievali, neka kandidat jasno dokaže, da je vriedan i podoban primiti onu čast, koja mu se kani podieliti. Rugaoce, opadnike i klevetnike, koji su dirali u tudje poštenje, ili krnjili zasluženu slavu, nisu primali. Najmiliji bili su im onaki kandidati, koji se izticahu svojom veselom ćudi, prostodušnom dosjetljivošću i nedužnim šalama. Kad bi se podjeljivale časti neprisutnim ljudima, ili onakim, koji su od njih zazirali, birala bi družina iz svoga kola odlične muževe, koji su ozbiljno i s počitanjem primali ulogu, da uz svečane obrede izdadu izabranim članovima diplome za dokaz, da su zaista imenovani za dostojanstvenike Babinske republike. Ljudi lukavi i razboriti primali su namienjeni im časti hineći, kako su tobož srećni, što mogu biti članovi te družine. Kad bi se pak koji novoizabrani častnik ljutio, ne htijući primiti namienjeno mu dostojanstvo, družina je o njem pronosila po zemlji toliko anekdota i doskočica, da se je na posljedku volio pokoriti vladi babinskoj, nego da mu se još dulje smiju.

Kralj Sigismund August, kako je i sam bio plemenita i blaga srca, rado je slušao, kad su mu pričali o republici Babinskoj. Jednom se desilo uza nj više članova družine, pa ih on zapita, imadu li u Babinu i kralja? Dvorski župan Pszonka, najdosjetljiviji od njih, odgovori mu s mjesta: „Bože sačuvaj, da bi mi za tvoga života, prejasni kralju, pomišljali na izbor drugoga kralja za nas. Vladaj, gospodaru, srećno u Poljskoj i u republici Babinskoj.“ Kralja ne uvriedi taj odgovor, on se pače od srca nasmija.

Babinjani ponosili su se u šali, da imadu privilegija potvrdjena od kraljeva, careva, pa i od papa rimskih. Na svojim saborima zabavljali su se doduše ugodnom šalom, oštreći si duh; ali njihove šale i doskočice, obično veoma dosjetljive, živo su se doimale suvremenika, te su mnogo dopriniele, da se je tadanje družtvo otreslo smiešnih i pogubnih navika. Šale babinske družine bile su naperene protiv poroka, mahna i ludorija ljudskih, te su se zaista mnogi velikaši i plemići izliečili od mahna i poroka, poradi kojih ih je zapala odredjena služba u Babinskoj republici. No i na mladje koljeno djelovala je koristno ta družina, šireći medju njim umjerenost, skromnost, uljudnost i srčanost, u obće kriepostí, bez kojih ne ima pravoga, ugodnoga družtvenoga života.

Stanislav Pszonka, osnovalac družine babinske, umrie na koncu vladanja Sigismunda Augusta (medju g. 1560. i 1570.). No potomci njegovi upravljahu njom sasvim u duhu i smjeru njegovu. Jedan od njih, po imenu Adam Pszonka, proslavi se ne samo svojom učenosti, nego i junačkim djelima na bojnom polju. U republici Babinskoj bijaše takodjer dvorskim županom; kad pak ne bi mogao vršiti dužnosti toga zvanja svoga, zamjenjivaše ga njegova supruga Eva, rodjena Lasorka.

Po smrti Sigismunda Augusta (1572.) promieniše se znatno prilike u Poljskoj. Bezvladje i zatim izborno kraljevstvo dadoše povoda razdoru i smutnjama. Nije zato čudo, što se je taj duh javio i u republici Babinskoj. Članovi nje-

zini htjeli su da budu dosjetljivi, ali malo kada bile su im šale valjane i zgodne, kako se razbira iz družtvenih zapisnika od god. 1601.—1677. U tom rukopisu, koji je pisan u prozi i stihovima, imade većinom samo još kratkih viesti, kad je tko imenovan častnikom, i s kojih je razloga dobio odredjenu službu.

Evo nekoliko primjera iz zapisnika babinskih:

„Ljeta Gospodnjega 1604., dne 24. maja. Gospodin Valerijan Trepka postao je liečnikom babinskim s toga razloga, što svjetuje, neka čovjek u najvećoj vrućici izpije nekoliko mjera (oka) malvazije; on tvrdi, da je tako izliečio svoga otca.

Ljeta Gospodnjega 1606. Gospodin Stanislav Korcinski postao je častnikom babinskim ovim povodom. On je tvrdio, da u Rimu jedna doslie nedogradjena crkva stoji više od pedeset puta sto tisuća milijuna, a da ne će biti dogradjena ni do sudnjega dana. Jednako je tvrdio, da se u Italiji ne kolje telad, ako nije četiri godine stara. Uvaživši to babinska vlada, podielila mu je službu blagajnika i izvjestitelja za inozemske poslove.

Ljeta Gospodnjega 1617., 4. novembra. Gospodin Nikola Stradomski tvrdio je, da se grabrovo drvo, ako se dugo moči, prometne u kremen, i da se onda može iz njega vatra izkresati, kolikogod koga volja. Budući da je vatra vazda potrebita, osobito pak u alkemiji, imenovan bi taj gospodin kemikom babinskim.

Ljeta Gospodnjega 1664., dne 24. juna. Gospodin Stanisłav Ciołek, stolnik i poslanik vojvodstva lubelskoga, deseći se u Babinu poslie ranoga zajutarka, kad je gospodin dvorski župan babinski naložio, da se priredi objed za taj dan pred sv. Ivanom Krstiteljem, uztvrdio je (Ciołek), da ne treba u Babinu ribe loviti, nego da se naprosto zapale spremnice za ribe na dvorištu. Radi toga imenovala je republika Ciołka za svoga kuhara.

Zanimljivo je još spomenuti, da u zapisnicima babinskim imade vlastoručnih podpisa od najslavnijih muževa iz najodličnijih porodica poljskih, kao što su Zamojski, Tarnowski, Potocki, Ossolinski i drugi. Osim tih nalazimo medju Babinjanima imena pjesnika Jana Kochanowskoga („miodopynnego pisoryma“), Reja iz Nagłowica, Andrije Trzecieskoga, Paprockoga, Sepa ili Starzynskoga i mnogih drugih slavnih spisatelja poljskih.

Republika babinska obstojala je još dugo za vlade kraljeva Stjepana Batora, Sigismunda III., Jana Kažimira i Mihajla Wiszniowieckoga. Za kasnije burne dobe nestade je; ali narod poljski pamti i spominje ju još danas. Kada tko nešto priča, što nije istini podobno, pa mu se ne vjeruje, onda se kaže: „Mora da je to čuo u Babinu“ (Musiał to w Babinie słyszeć).

Neznana junakinja.

(1566.)

I hrvatska povjestnica spominje liepo čislo znamenitih žena, koje su znatno utjecale u sudbinu hrvatskoga naroda. I mi se možemo ponositi ženama krasnim i umnim, ženama junačkim i požrtvovnim, ženama svetim i pobožnim, a i ženama nesrećnim. Tko da ih sve redom izbroji? Od Tuge i Buge, što no su s braćom svojom hrvatski narod dovele s hladnih Karpata na topli jug do sinjega mora, pak sve do umne krasotice Cviete Zuzerić i tragične junakinje Katarine Zrinske niže nam se pred očima bujna, šarena vreva hrvatskih žena, tako te nema gotovo znatnijega dogadjaja u našoj prošlosti, gdje ne bi barem po jedna žena stajala u prvom redu radećih lica. Eno vam banice Marije, eno ponosite Jelene Liepe, žene Zvonimirove, eno pobožne Većenege i Čike, sve u doba kraljeva hrvatske krvi. A kasnije? Stanislava Šubić, pobožna predstojnica manastira, Vladislava Nelepić, hrabra junakinja i braniteljica Knina, — plemenita i vlastohlepna Bosanka Jelisava, koja kao kraljica ugarska i hrvatska brani nasljedno pravo svoje kćeri Marije, Jelena Nelipić, žena hercega Hrvoja i bosanskoga kralja Ostoje; — Katarina, kraljica bosanska, koja daleko od svoga zavičaja traži zaklona u Rimu: sve su to znamenite žene, koje su zavriedile, da im vješto pero oživi uspomenu. A plemenite, nesrećne žene? Eno uboge Dore Karlović, tužne majke zadnjega Karlovića, eno pleme-

nite, požrtvovne Apolonije Frankapan, koja od žive želje, da se ne razdruži s vojnom svojom, moli i zaklinje mletačku gospodu, da joj puste doći u tamnicu, pa da tamo s junakom Krstom boravi srećne dane, tješeći ga i tetošeći oko njega u velikoj biedi njegovoj. A tko je još onako, kako treba, opisao tužnu sudbinu zagorske plemkinje Veronike iz Desinića, koja bijaše nevina žrtva hrvatskih krvnika, grofova Celjskih?

I prostome puku, koji ne čita knjiga starostavnih, duboko se usjekla u pamet uspomena na neke plemenite i znamenite žene hrvatske, pak on pjeva o nesrećnoj kraljici Mari, kojoj odnese krunu vjetar od Levanta, i opet priča o tužnoj „Crnoj kraljici", tražeći joj zaklete dvore, što ih je sagradila.

Da, hrvatska pisana povjestnica i pučka predaja svašta umiju pričati o slavnim i nesrećnim kćerima naroda hrvatskoga; — ali jedna je gotovo zaboravljena, n e z n a n a j u n a k i n j a, kojoj se ni za ime ne znade. Pa ipak bila je ona velika junakinja, plemenita i požrtvovna žena, kakve i povjesti velikih naroda malo poznaju.

Posljednji boj hrvatskoga Leonide, junačine Nikole Zrinskoga i slavna smrt njegova pred Sigetom gradom 7. rujna 1566. zaniela je pjesnike strane i domaće, te okitila aureolom mučeničtva ne samo njega sama, nego i ženu mu Evu i kćer Jelenu. Ali ni Eve ni Jelene ne bijaše u osudnom času u kobnome Sigetu. Eva je boravila u Medjumurju u gradu Čakovcu, a kći joj Jelena bila udata za Krištofa Országha, pa nije ni slutila, da imade junaka Juranića na svietu. Pjesnička je sloboda proslavila ženu i kćer najvećega junaka hrvatskoga, a nije se sjetila plemkinje hrvatske, neznane junakinje, koja je pred Sigetom prolila krv svoju. I da ne bude kroničara Niemca, koji je svaku sitnicu o padu Sigeta savjestno zabilježio, mi Hrvati ne bismo znali za junačku smrt neznane junakinje, kako ne znamo niti ćemo ikada doznati za ime njezino.

Bijaše to u oči 7. rujna, dan dva prije pada Sigeta. Junačka četa sokolova hrvatskih, što je uz Nikolu Zrinskoga branila ostatak Sigeta, naime sam grad, spremala se na posljednji boj. Jedan od tih hrabrih vitezova, videći, kako je grad od preogromne sile turske sa svih strana opasan, uvjeri se bolan, da družba njegova ne će moći tolikoj sili odoljeti, nego da će ih Turci, čim samo provale iz grada, poubijati i na sablje raznieti. U toga viteza bijaše liepa, plemenita žena, kći stare glasovite porodice hrvatske. Groza ga hvatala, kad je samo na to i pomišljao, da bi nakon smrti njegove i pada Sigeta ljubljena njegova žena mogla dopasti turskih ruku, pa da onda tim neljudima robuje i da ugadja zvierskim pohotama njihovim. Smišljao on svašta, kako da spase svoju jedinu ljubav, svoju milu suprugu od tolike nesreće i sramote; no ne dosjetivši se nikojemu načinu, kako da to izvede, odluči na posljedku, da će je potajno zadaviti. Ali budna i ljubeća žena udje s Božjom pomoću u trag lukavoj, no zlosrećnoj osnovi muža svoga, pak ga preteče, prije nego što mogaše okrutno djelo izvesti. Ona ga iznenadi pohodom svojim, baci mu se pred noge, pak ljubeći i roseći ih svojim suzama stade jadikovati i zaklinjati ga, da toga ne čini. Ona mu govoraše: „Za volju Božju i za volju naše bračne ljubavi molim te, ne izvedi ono, što si nakanio. Ja sam te kao vjerna žena vazda i svaki čas ljubila poput duše svoje, a ti si ne manje ljubio mene vazda kao samoga sebe. Odkad se upoznasmo, pa do ovoga časa, nikad nam se nije bračna sreća pomutila, nikad se nije u našem životu mrzka rieč čula, nikad nije bilo omraze ni nesklada medju nama. Nemoj zato okaljati ruke svoje krvlju svoje nedužne ljubljene žene, nemoj duše svoje ogriešiti umorstvom u oči gotove, neizbježive smrti naše. Ja sam voljna svako zlo podnositi, kojim će tebe Bog kušati, ja ću uza te stajati svaki čas, ja ću s tobom u smrt. Ja se dobro spominjem, moj premili druže, moje najmilije na svietu, kako sam se tebi pred Božjim žrtvenikom zaklela, da te ni-

kada i nigdje ostaviti ne ću, pa ni u najvećoj pogibli. I u ovom osudnom času pripravna sam, pače od srca žudim, veselo s tobom umrieti. Kako nas je naša ljubav u životu sjedinila, neka nas združi ta ljubav i u smrti, da ostanemo za sve vieke nerazstavljeni".

Žena se namolila. Vitez se predomislio i okanio grozne odluke svoje. U to se već i sigetska posada spremala na zadnji boj. Srećna žena, kojoj je vojno dozvolio, da s njim zajedno pogine na bojnom polju, obukla brzo mužke haljine, a muž ju opasao mačem i oboružao drugim ubojitim oružjem. Osvanuo čas, da Zrinski sa svojom četom iz grada provali. Junakinja stala uz vojna svoga, pa se zajedno s njim oborila na Turke. Borila se hrabro i oduševljeno, kao da je od rane mladosti sabljom mahala. Pade napokon Zrinski, pade njezin vojno, — a pokraj njih pala napokon i hrabra žena. Poginula junačkom smrti, te sačuvala tako muža svoga od težka grieha. Liepo završuje naš kroničar svoje pričanje: „Alwo diese heroische Amazontin und beherzte Heldin sammt mehrgedachten ihrem Ehegenossen nicht weit von des Herrn Grafen von Serin Seiten wider die Türken tapfer gefochten und folgends fast in einer Weile neben izt wohlgedachten Herrn Grafen und ihrem Ehewürthe eines ritterlichen Todes gestorben, durch welche Tapferkeit sie sich zugleich von ihres eigenen Ehemannes Ermordung und gräulicher barbarischer Schande und Dienstbarkeit nicht allein erledigt, sondern auch zu einem schönen Spiegel ehelicher Treue und Liebe allen Matronen auf zukünftige ewige Zeiten mit unsterblichen ihrem Lob und Ruhm fürgestellet".

Vječna šteta, što se nije upamtilo ime naše neznane junakinje, kojoj nema ravne ni medju slavnim Rimljankama. Za germanske žene pričaju doduše, da su išle sa svojim muževima u rat, — ali one Germanke bile su tada još poludivlje žene, dok se je naša plemenita Hrvatica njihala djetetom u svili i kadifi. Germanske su žene srtale u boj, jer

su bile vikle ratu i oružju, Hrvatica je pohitila na bojno polje, da sačuva svoga muža od težka grieha . . .

Ime hrvatske junakinje nije nam poznato. No zar su najveći junaci uviek upravo oni, kojih se imena u povjestnici spominju? Koliko je tisućâ žrtvovalo krv i sve svoje za domovinu, pa se ne zna ni za imena, ni za djela njihova!

Život za cara.

Crtica iz ruske povjesti.

Do trideset i pet vrsta od velikoruskoga grada Kostrome (na gornjoj Volgi) stoji maleno selo Kórobovo. U njem žive više od sto slobodnih seljaka, koji ne plaćaju nikakve daće, a ne vrše ni drugih dužnosti: ne grade ceste, ne daju novaka; u jednu rieč: ne podnose ni koje tegobe državnoga i družtvenoga života, već se koristuju svima pogodnostima u državi. Ti se slobodni seljaci zovu Bêlopašci, te su potomci Ivana Susánina, koji je žrtvovao svoj život, da spase svoga cara i gospodara Mihajla Fedorovića Romanova.

Kad je ono god. 1598. Fedorom I., sinom Ivana IV. Vasiljevića Groznoga, u Ruskoj izumrla mužka loza Rurikovića, bijaše ruska država kroz petnaest godina pozorištem tužnih smutnja i priestolnih borba. Najprije se pope na priestolje Boris Godunov, šurjak pokojnoga cara; njega zamieniše Lažni Dimitrija I., Vasilije Šujski i Lažni Dimitrija II. Lažne Dimitrije pomagaše poljski kralj Sigismund III. Kad je zatim poljska vojska osvanula pred Moskvom, prepade se bojarska duma, pa da ne propadne čitavo carstvo rusko, izabere za svoga cara poljskoga kraljevića Vladislava, sina Sigismundova. Zatim posla u Smolensk pred kralja Sigismunda svečano poslanstvo, da dade Ruskoj sina svoga Vladislava za cara, ali s pogodbom, da Vladislav prigrli pra-

voslavnu vjeru. U to isto doba otvoriše boljari u Moskvi vrata poljskoj vojsci, koja posjede grad i starodrevni Kreml.

Poljski kralj Sigismund snovaše medjutim, kako bi sam postao carem, te sjedinio Rusku sa svojom državom. Stoga ne dade Rusima sina Vladislava za cara, već zarobi rusko poslanstvo, koje bijaše u to ime k njemu u Smolensk došlo. Videći to Rusi prenuše se, te ustadoše, da obrane svoju domovinu od sile poljske. Skupiše vojsku, koju knez Požarski povede na Moskvu, da otjera Poljake. Poljaci se zatvoriše u Kreml, te junački odbijahu sve navale; na poljedku prinudi ih glad, te izadjoše iz Kremla.

Moskva, a s njom i Ruska bijaše spasena. Slavodobitne ruske vojvode sazvaše na to „zemsku dumu“, da bira novoga cara, bez kojega ne bijaše moguće povratiti reda u državi. Zemska duma jednodušno proglasi carem mladjahnoga, tek šestnaest-godišnjega bojarina Mihajla Fedorovića Romanova (1613.).

Novi car Mihajlo bijaše po tankoj krvi rodjak Rurikovića, budući da je Anastazija, žena Ivana IV. Groznoga, bila sestra njegova djeda Nikite Romanova. Otac Mihajlov, po imenu Fedor Nikitić, prinudjen bi još od Borisa Godunova, da zajedno sa svojom ženom Martom podje u kalugjere. U manastiru dobi Fedor kalugjersko ime Filaret. Kad su Rusi slali glasnike kralju Sigismundu, bijaše medju poslanicima i Filaret, pa je sada on poput svojih drugova čamio u poljskom sužanjstvu u Varšavi.

Tako rastavljen od otca i matere živio je mladi Mihajlo sam na svom imanju blizu grada Kostrome, kad ga je zemska duma proglasila carem ruskim. Saznavši Poljaci za njegov izbor, poslaše oni svoje čete prema Kostromi, da ubiju mladoga cara, prije nego podje u Moskvu. Poljske čete dodjoše već u selo Domnino, koje je pripadalo imanju Romanovih, te su bile samo jednu vrstu daleko od mjesta, gdjeno su bili dvori cara Mihajla. Ali ubojice ne znadoše puta

do toga mjesta. U to slučajno sretoše seljaka Ivana Susanina. Nestrpljivo navališe na nj, da im kaže boravište carevo; a da se ne odadu, rekoše Susaninu, da bi oni prvi od svih htjeli doći pred cara, da ga pozdrave s najvećom počasti. No mudri Susanin razpozna Poljake po odielu i namah se dosjeti jadu. Videći, da sad upravo od njega zavisi život mladoga cara, odluči žrtvovati svoj život, samo da spase cara. On lukavo zatomi svoje veselje, što je doznao, da mu je gospodar izabran za cara, pa onda sasvim prostodušno odgovori poljskim vojnicima, da dobro znade put do careva zamka, jer je još prije više puta vodio goste k svome vlastelinu. Tom hinjenom prostodušnosti prevari Susanin poljske vojnike, te mu oni povjerovaše i zapovjediše, da ih vodi do mladoga cara. Ivan privolje. No prije nego što će na put, dojavi on svomu gospodaru veliku pogibao, štono mu prieti. Zatim povede Poljake na skroz protivnu stranu, a ne u carevo selo. Zadjoše u gustu, gluhu šumu. Kad se Poljaci do nemila nalutali, zače se Ivan Susanin tužiti, da je sa staze sašao i da se ne može razabrati u tami. I opet ih vodi sve dalje u šumu. Na posljedku dodija Poljacima to lutanje. Posumnjaše na Susanina, te mu počeše spočitavati, da ih je prevario i navlastice zašao s pravoga puta. „Ne“, odgovori im na to neustrašivo Susanin, predvidjajući mučeničku smrt svoju, „nisam ja prevario vas, nego vi ste obmanuli sami sebe. Kako ste mogli i pomisliti, da bih ja vama izdao svoga gospodara? On se je već spasao, a vi ste daleko od njegova dvora.“ Poljaci vidješe, da im prieti gotova smrt u gluhoj šumi, gdjeno ne bijaše ma ni stazica utrta, a zemlja pokrivena visokim sniegom (bilo je to u zimi), pa se onako biesni oboriše na vjernoga slugu Romanovih, te ga u svojoj jarosti nakon groznih muka razstaviše sa životom.

Car Mihajlo Fedorović obilno nagradi Susaninove potomke. On im darova najprije zemlje naokolo sela Domnina, a kasnije zamieni te zemlje pustarom Korobovom; mimo to

udieli im sila sloboština. Potomci Ivanovi ne zovu se Susanini, nego Sabinini. On naime nije imao sinova, nego samo jeditu kćer Antonidu, koja se udade za Bogdana Sabinina, te mu rodi dva sina: Danila i Konstantina. Od tih sinova potječu Bêlopašci.

Neki ruski povjestničari niesu pravo vjerovali u pripoviest o Ivanu Susaninu. Ali se je našla povelja cara Mihajla od god. 1619., koju izdade Bogdanu Sabininu, zetu Susaninovu. U toj povelji pripovieda sam car ovako: „Kad mi, velikij gosudar, bili na Kostromê i v tê pori prihodili v Kostromskoj ujezd poljskie i litovskie ljudi, i testja jego Bogdaškova, Ivana Susanina, litovskie ljudi izimali i jego pitali velikimi nemêrnimi mukami, a pitali u njego, gdê v tê pori mi, velikij gosudar, bili, i on Ivan, vêdaja pro nas, gdê mi v tê pori bili, terpja od têh poljskih i litovskih ljudej nemêrnije pitki, pro nas velikago gosudarja têm poljskim i litovskim ljudem, gdê mi v tê pori bili, ne skazal i poljskie i litovskie ljudi zamučili jego do smerti.“ Ta povelja Mihajlova potvrdjena bi od samoga njega još dva puta (1633. i 1641.), zatim od Petra Velikoga godine 1691. i od Katarine II. god. 1767.

Smrt Ivana Susanina proslavio je slavni ruski glazbotvorac Mihajlo Ivanović Glinka krasnom operom svojom „Život za cara.“ Zanimljivo je, da prva narodna ruska opera imade taj sujet, koji je skroz prema mišljenju i čuvstvovanju ruskoga naroda.

Petar Veliki, car ruski.

(1689 1725.)

Kad gledamo današnju Rusku prostranu, kako se je razmakla i zapremila preko pol Evrope i čitavu sjevernu Aziju (ukupno do 22 milijuna □ km); kad gledamo moćnu tu carevinu slavensku, kako trese Turskom i zapovieda cieloj Evropi: nehotice se pitamo, odakle Rusiji ta sila, taj ugled, tko je položio temelj tomu sjevernomu orijašu?

Sve do početka novoga vieka bijaše Ruska robinjom tatarskih orda. Tek Ivanu III. Vasiljeviću podje god. 1483. za rukom, te oslobodi svoju domovinu od tatarskoga jarma. Njegovi nasljednici podjoše njegovim putem šireći i utvrdjujući svoju vlast na sve strane. Izmedju njih odlikuje se napose Ivan IV. Vasiljević Grozni, kojino svlada kanat Kazanjski i Astrahanski, te uništi samostalnost posljednjih kneževina ruskih. Za njegova vladanja zakorači Rus prvi put s oružjem i u Aziju, te kozački hetman Jermak Timofejev pokori Sibiriju vlasti ruskoj.

Tako rastijaše Ruska sve više tiekom XVI. stoljeća. No moderna Ruska oživje tek za vlade kuće Romanove, a velevlast evropska postade za ženijalnoga cara Petra Velikoga.

Car Petar rodio se god. 1672. od otca Aleksija Mihajlovića i majke Natalije Kirilovne Nariškin. Otac mu bijaše sin cara Mihajla Fedorovića Romanova, utemeljitelja Romanove dinastije u Ruskoj, a majka Natalija bijaše kći uboga *dvoranina* i gojenica vrloga Artamova Sergejevića Matvejeva.

Otac Petrov Aleksij vladaše Ruskom od godine 1645. do 1676. On bijaše dva puta oženjen. Prva žena Marija Miloslavska rodi mu dva sina: Fedora i Ivana, zatim nekoliko kćeri, izmedju kojih se odlikovaše osobito umna i častoljubiva Sofija. Druga žena bijaše spomenuta već Natalija Nariškin, koja mu rodi Petra. Iza smrti Aleksijeve nasliedi ga najstariji sin Fedor; no taj leže već iza šest godina u grob. Sada nastade pitanje, tko da bude car ruski? Po pravu išlo bi priestolje starijega sina Ivana, no taj bijaše slab duhom i tielom, te nesposoban za vladu. Da se nasljedstvo uredi, sastadoše se ruski boljari u carskim palačama u Kremlu, a ruski narod zgrnu se pred ulazom u palače. Kad se boljari svi skupiše, dodje medju narod patrijarka Joakim s križem u ruci, i obkoljen ruskim svećenstvom zapita: „Koga od dva kraljevića želite za cara: Ivanu je šestnaest godina, ali pogiba od boljezni; a Petru je deset godina, ali je cvatućega zdravlja?“ Narod klicaše Petra, a patrijarka ga na to proglasi ruskim carem.

Izbor Petra ugodi čitavoj Ruskoj, pače i polubrat mu Ivan ne pokazivaše nimalo, da mu nije pravo. Jedina polusestra Sofija bijaše kivna, to više, što je vrhovna državna uprava zapala maćehu joj Nataliju Nariškin. Sofija bijaše riedka žena. Otac je odgoji slobodno, ne zatvarajući je i ne sakrivajući, kakono ostali ruski boljari svoje žene i kćeri. On je valjano izobrazi, tako da joj knjiga i razgovor s umnim boljarima postade najugodnijom zabavom. Ali uza to poče se zanimati i za državne poslove, te snivaše i snovaše vazda o gospodstvu i vlasti. Nije za to ni čudo, što joj nije godio izbor Petrov; ona bi bila voljela, da su izabrali Ivana i da je po tom zapalo nju vladanje uz slaboumnoga brata. Nezadovoljna i slavohlepna odluči sve upotrebiti, da obori polubrata i majku mu Nataliju, te tada zavlada u ime brata svoga i svoje. U to ime poče raditi za brata Ivana, a u pomoć joj bijahu rodjaci njezine majke, Miloslavski i njihova družba.

Naskoro razdieliše se boljari u dva protivna tabora; jedni pristajahu uz Miloslavske, a drugi uz Nariškine. Pri dvoru bijaše medjutim stranka Nariškina mnogobrojnija i silnija. S toga se obrati Sofija na carsku vojsku, na „strielce“, koje je ustrojio još Ivan IV. Vasiljević, te ih poče buniti, pripoviedajući im, da je Ivan nezakonito uklonjen od priestolja i da mu Nariškini snuju ća i o glavi. Uza to su Miloslavski mitili strielce novcem, obećavali im nagrade, pače i napajali ih vinom.

Jednom dojavi Sofija strielcima, da su Nariškini zagušili Ivana. Strielci pograbiše oružje i pohitaše u Kreml u carski dvor. Glavna osoba medju Nariškinima bijaše tada Matvejev. On se bijaše vratio tek iz zatočja, kamo ga bijahu otjerali Miloslavski za carevanja Fedora Aleksijevića. Ostarjeli Matvejev odvede Ivana na dvorski balkon i poče ugovarati sa strielcima, ne bi li ih umirio. Sam carević Ivan govoraše nadošlim strielcima: „Ja ću vam biti car, ali dopustite, da mili moj brat Petar sa mnom caruje.“ No na to dodje načelnik strielaca, boljar Dolgoruki, uze na strielce vikati i kaznama im prietiti. Prietnje te razjariše strielce grozno. Oni provališe u carski dvor, ubiše Dolgorukoga i Matvejeva, a zatim bješnjahu četiri puna dana u prestravljenoj Moskvi. Tom zgodom pogibe (od 15.—18. svibnja 1682.) do 67 rodjaka i prijatelja carice Natalije Nariškin, medju njima i brat njezin Ivan Nariškin. Buna se svrši tako, da su strielci podigli oba carevića na priestolje, a carevni Sofiji povjerili, da vlada u ime malodobne braće svoje.

Sofija bijaše postigla svoj cilj, ona bijaše sada vladarica u Ruskoj kroz sedam godina. Brat Ivan bijaše slab, a Petar još diete. Ona si pače kasnije nadjenu i ponositi naslov: „Samovladarica Rusima.“ Na dvor svoj pozove prijatelje svoje Miloslavske. Prvi joj doglavnik bijaše knez Vasilije Galicin, muž duhovit i izobražen, kojemu je ona poklonila i srce svoje.

Dok je tako Sofija vladala u Moskvi, razvijaše se sve više mladi Petar. Još za Fedora Aleksijevića morade Natalija Nariškin ostaviti sa sinom si Petrom grad Moskvu. Ona ode tada i nastani se u selu Preobraženskom blizu Moskve. Poslie bune streljačke povrati se ona opet onamo, te Petar življaše ondje u liepom dvorcu kraj svoje majke. Udaljen od carskoga dvora sprovede Petar dane svoje u slobodnoj prirodi, na čistom seoskom zraku. Učitelj bijaše mu neki djak Zotov, no taj nije sam mnogo znao, a uza to je bio strastven pijanac. Petar medjutim nadje si sam kraj živahne ćudi i bistra uma svoga i učitelja i prijatelja.

Još u vremena Ivana III. dolažahu u Rusku razni stranci: trgovci, obrtnici, liečnici i ljekarnici. Kasnije za Mihajla Fedorovića prelazili bi u rusku službu i mnogi strani častnici. Svi ti nastaniše se u naseobini „njemačka sloboda ili Kokuj“ izmedju priestolnice Moskve i sela Preobraženskoga. Tu su inozemci imali svoje zasebne crkve, tu su živjeli po svojim običajima, te su bili svi složni i veseli. Boraveći Petar tako blizu, zalažaše rado u tu naseobinu, te bi ga najviše veselilo, kad bi što naučio od stranih častnika, ili zanatlija. Kako je bio veoma izvjedljiv, a uz to bistra uma i zdrave pameti, slušaše rado njihove pripoviesti o drugim narodima, te uvidje naskoro, kako je daleko zaostala njegova domovina za ostalom Evropom.

Medju inima zavolje Petar osobito tri tudjinca: Franju Timmermanna, Patricka Gordona i Franju Leforta. Franjo Timmermann, Niemac iz Strassburga, učaše ga matematiku, zatim vojničke znanosti; Patrick Gordon iz Škotske učaše ga takodjer koješta. No najmiliji bijaše Petru živahni Francuz Franjo Lefort. Taj se rodi god. 1656. u Ženevi u Švicarskoj od ugledne gradjanske obitelji, stupi god. 1674. u holandijsku vojsku, a kasnije dodje u Rusku, gdje vojevaše na Turke. Kasnije življaše on u „njemačkoj slobodi“, i tamo ga upozna mladi Petar. Kako je Lefort

mnogo toga vidio i znao, nije čudo, da su se rieči njegove doimale srca Petrova. Ta Lefort bijaše rodom iz slobodne Ženeve, toga siela izobraženosti i umieća, on je proživio neko vrieme u prometnoj Marsilji i u trgovačkom gradu Amsterdamu. Uz to je Lefort bio visoka i liepa stasa, jak i vješt oružju, dobar jahač, smion lovac, a k tomu i pismen čovjek, okretan govornik i ugodan drug. Petar mu se povjeri svom dušom svojom. On bijaše Petru vodja i savjetnik, pratilac i drug, prijatelj i ljubimac. On snovaše s njim osnove, on ga pratijaše, kad je kasnije po Evropi putovao. Mnogim te mnogim reformama u Ruskoj, koje je Petar uvadjao, pravi je začetnik Franjo Lefort. Petar ga ljubljaše kao brata. Kad je godine 1698. umro Lefort, uzkliknu Petar bolno: „Komu da se sada povjerim? Ta on mi je jedini bio vjeran!“

Jednom pripoviedaše Lefort mladomu Petru, kakvi su vojnici u drugim zemljama i kako se ti vojnici vježbaju. Petar zaželje to vidjeti, te pozva svoje drugove i prijatelje mladosti, da sastave četu. Naskoro se skupi četica od petdeset mladića. Obukoše je u njemačko odielo, Lefort pak i Gordon vježbahu mladiće, učeći ih ratovati, tvrdjave i šančeve graditi i rušiti. Petar sam služaše u četi kao prosti vojnik. Četa tih „potješnika“ rasla je sve više, jer je svaki mladić iz ruske boljarske porodice htio da bude uzet u potješnike. Naskoro umnoža se četa tako, da su jedan dio morali premjestiti u selo Semenovsk. Od tih četa nastadoše kasnije ruske pukovnije Preobraženska i Semenovska, koje obstoje još i danas. Mnogi od potješnika proslaviše se kasnije za Petrova carevanja. Najviše se iztaknu Menčikov, koji postade iza Leforta prvim doglavnikom caru Petru. Uz kopnenu vojsku dade Petar sagraditi nekoliko koraba i ustroji na Prieslavskom jezeru malo ratno brodovlje. Carevni Sofiji bijaše po volji, što se je Petar zabavljao s potješnicima. Ona to smatraše za dječiju igru, te se radovaše od srca, što se Petar ne zanima *za državnu upravu*. No naskoro uvidje, da bi ta četa, dušom

i srcem odana Petru, mogla postati veoma opasna njoj samoj. Zato odluči prvom zgodom maknuti s puta i Petra i svu družinu njegovu.

Petar doraste do sedamnaeste godine. Bijaše mladac krepak, jaka i silna tiela. Majka Natalija oženi ga ljubkom i duhovitom kneginjom Evdoksijom iz bogate i drevne porodice Lapuhin. Ona mišljaše, da će ta skromna žena ponešto ublažiti i ukrotiti goropadnu kadkad ćud njegovu. Baš u to vrieme spremaše se polusestra mu Sofija, da ga se rieši i da samu sebe proglasi i ovjenča za caricu rusku. Kad su jednom na blagdan Kazanjske Bogorodice oba carevića došla u Moskvu, da prisustvuju svečanomu obhodu, podjoše oni na obhod, a sestre ostadoše po običaju kod kuće. Jedina Sofija ode takodjer na obhod. Petar joj na to spočitnu, da joj se ne pristoji ići medju narod, i reče joj, neka se vrati kući. No Sofija ga ne posluša, a on ljut ode namah kući u selo Preobraženska. Time bijaše Sofija gorko uvriedjena. Ona uze ruske starovjerce i strielce buniti, govoreći im, da će Petar zametavati stare običaje i uredbe ruske. Premda ju je njezin ljubimac Vasilij Galicin svjetovao, neka miruje, pobuni ona ipak strielce i predobi za se pukovnika njihova Fedora Šaklovića. Taj skupi u Kremlu 6000 momaka i pročita im pismo od Sofije, gdje zapovieda, da se Petar sa svima pristašama pogubi, „jer uvodi njemačke običaje te zameće domaću vjeru i domaće sinove“.

No dva strielca, odana Petru, pohitaše noću u Preobražensk i doglasiše Petru, da će još onu noć doći Šaklović, te ubiti njega, majku mu i ženu. Petar skoči na konja i pobježe u susjednu šumu, a zatim uteče s majkom, ženom i pristašama svojima u tvrdi manastir T r o j i č k u l a v r u. U jednoj noći prevali on do 60 vrsta i dodje u jutro sav izmučen u to sigurno mjesto. Na to pozove sve svoje vjerne potješnike u pomoć. Sabravši vojsku i povjerivši je hrabrim svojim prijateljima Gordonu i Lefortu, posla u Moskvu strog ukaz,

kojim zaprieti smrću svakomu, koji bi se na nj podigao. Vodja strielaca Šaklović i mnogi drugi urotnici biše pogubljeni, a prestravljeni strielci ne usudiše se ni maknuti. Sofija pokuša sada, ne bi li je patrijarka i boljari s bratom izmirili, ali zalud joj trud. Ona morade u samostan, što ga bijaše sama sagradila blizu Moskve, te bude metnuta pod pazku, da ne uteče u Poljsku i da Ruskoj ne zadaje novih jada.

Dne 9. rujna 1689. udje Petar uz veliko slavlje naroda u starodavni Kreml. On postade sada samovladar i car, ostavivši bratu svojemu Ivanu (V.) samo carski naslov. Ali već god. 1697. umrie car Ivan.

Kad je Petar sio na rusko priestolje, započe novo doba u životu ruskoga naroda. Slušajući još mladićem pričanje svojih prijatelja o stranim zemljama i narodima, o zapadno-evropskim državama i njihovoj prosvjeti, uvidje jasno, da se je Rusima rastati s običajima i patrijarkalnim životom otaca svojih, pa krenuti stazom novom, da dostignu ostale narode evropske. Sve do Petra smatraše Evropa Rusku azijatskom zemljom, a bijaše to ona zaista. Ona zaostade pače i za ostalim zemljama slavenskima, jer stradaše dugo pod jarmom tatarskim. Uza to bijaše u Ruskoj još i silno boljarstvo, koje se protivljaše i opiraše svom snagom svakomu pokusu, da se ruska država osnuje na novom temelju. Da se u tinji čas Ruska preporodi, bilo i silom, trebaše muža odvažna i odlična. A to bijaše jamačno Petar Veliki.

Liepo karakteriše Petra Velikoga vrstan poznavalac ruske historije: „Petar veliki, veli on, bijaše čovjek vanredan, duha hitra i jaka, da ga nisi mogao ni kojom nevoljom slomiti. On je ljubio istinu, te ga nisi mogao vjerskim i političkim predsudama zasliepiti. On bijaše slavohlepan, ali nikada tašt; on bijaše željan znanja, ali ne izvjedljiv; on htjede stvoriti veliku monarhiju, ali ne bijaše nikad hladnokrvan osvajač. On bijaše neumoran i vazda radljiv, ali nikad nije promienio ni jedne osnove ni namjere svoje“. Prva zadaća bijaše Petru,

da preobrazi svoju zemlju u pravu državu, a zatim da je uredi i prosvieti na način ostalih evropskih država.

Petar Veliki znadjaše dobro, da nema ugledne države, ako nema bar nešto mora. Ruska monarkija bijaše medjutim sve do njega gotovo skroz kopnena država. Crno more i okolica njegova bijaše u vlasti turskoj, a Baltijskim morem i pokrajinama uz to more (Livonskom, Estojskom, Ingermanlandijom i Finskom) gospodovaše švedska država, koja bijaše od vremena Gustava Vaze prva vlast na evropskom sjeveru. Jedino na skrajnjem sjeveru dopiraše ruska zemlja do Bieloga mora, i tu posredovaše luka Arhangelsk promet i trgovinu. Tu su pristajali englezki i njemački brodovi, dovozeći u Rusku zapadno-evropsku robu. Bielo more bijaše medjutim veoma nezgodno za rusku trgovinu. Kako je daleko na sjeveru, to je veći dio godine nepristupno, samo u ljetu mogu ploviti po njem brodovi. Petar uvidje, da mora zadobiti Crno i Baltijsko more, a za to da mu je voditi ratove s Turskom i Švedskom. A k tomu trebaše mu opet dobre i jake vojske, a i brodovlja. Prva briga bijaše za to njemu, da uredi novu vojsku i da stvori rusku mornaricu, kako ratnu, tako trgovačku.

Riedkom uztrajnosti izvadjaše Petar prvih godina svoga vladanja ove dvie svoje osnove. Najprije uredi kopnenu vojsku. On uvede redovite pukovnije, te strielci moradoše ustupiti prvenstvo tim novoustrojenim četama. To ne bijaše dakako strielcima ni malo po volji. Ali najveći trud uloži Petar u osnutak mornarice. Po svim velikim riekama u Ruskoj podiže on dilje, pozove iz svih krajeva Evrope, napose iz Holandije i Njemačke, graditelje brodova i druge obrtnike, te ih plaćaše dobro, samo da mu sagrade što bolje brodove. On bi sam gradnju nadzirao, pače često i sam medju radnike stao, pa se posla prihvatio, da im pomogne. Osim toga putovaše često u Arhangelsk, da vidi tudje brodove, pa da si prema njima dade izraditi svoje. Tu u Arhangelsku znao bi često

i tudje mornare u svoju službu primiti. Naskoro stajaše kod Voroneža mala ruska mornarica, a admiralom joj bijaše Lefort. Da unapriedi riečno brodarstvo, spoji Petar velike rieke Don i Volgu kanalom.

Velika revnost za brodarstvo stajaše Petra jednom malo ne i života. Ploveći naime oko Solovjeckih ostrova podiže se silna bura, te Petar uteče jedva živ gotovoj propasti. Uza sve to ne omrznu mu more, već ga još više zavolje. Najglavniji učitelj u gradjenju brodova bijaše mu Holandez Claas Wilmaszoon iz Zaandama. Godine 1693. doživje Petar nečuvenu još sreću: on zaplovi s novosagradjenim brodovljem prvi put iz Arhangelskoga u Bielo more.

Preustrojiv tako pješadiju i urediv mornarnicu mogaše Petar misliti već i na osvajanja. Još za predšastnika njegovih započe glasovita vojna cara Leopolda I. s Turcima. Kako su Leopoldove vojske srećno napredovale, htjede se i car Petar tom zgodom okoristiti i koji komad zemlje na Crnome ili Azovskome moru zadobiti. U tome ga podupirahu još i car Leopold i ostale kršćanske vlasti, želeći, da se Turci i Tatari i sa sjevera napadnu. Ohrabren tim Petar podje s novom vojskom svojom, koju su vodili braniborski, njemački i holandeski častnici, prema jugu, da zauzme Azov, ključ istoimenoga mora. Ako predobije tvrdju Azov na ušću Dona, zavladat će Azovskim morem i tad će Ruska trgovati na moru i s južnom Evropom. U vojsci, štono je podsjedala Azov, služio je Petar kao prosti kapetan, ali vojvode nisu ipak smjele ništa učiniti bez njegove privole. Rusi ne imadjahu tada još dobrih topnika ni mjernika, i za to morade Petar prvu podsadu Azova dignuti. Ali Petar ne odricaše se nikad misli, koju bijaše jednom zamislio. Sliedeće godine pade opet pod Azov, obsjedne ga s kopna i s mora, i napokon mu se tvrdja morade predati (god. 1696.). Sva Moskva bijaše se zadivila s tolikoga još nečuvenoga uspjeha, te pripravi caru i pobjedonosnoj mu vojsci sjajan doček. Na ulazu

kod Moskovskoga mosta namjestiše slavoluk, urešen kipovima i slikama, koje su prikazivale pobjedu ruske vojske nad Turcima. Pojedine pukovnije ulažahu razvivši barjake uz glazbu, generali vožahu se sve u svečanim kolima, a sam car idjaše pješke u kapitanskoj odori pred svojim odjelom.

Uza sve slavlje bijaše ipak mnogo nezadovoljnika, koji se opirahu Petrovim novotarijama. Njima ne bijaše po volji nova vojska ni brodovlje; mnogi boljari izjedahu se od jeda, te prezirahu sve, što je iz stranih zemalja došlo. Tako se uroti god. 1697. nekoliko muževa s namjerom, da smaknu Petra. Jednom bijaše Petar u selu Preobraženskom upravo pri večeri kod svoga ljubimca Leforta, kadno dva strielca dodjoše i javiše, da se je urota proti caru skovala i da su urotnici sabrani u kući državnoga savjetnika Sokovnina. Bijaše upravo osam sati. Petar zapovjedi nekomu kapetanu svoje garde, da s dovoljnim brojem vojnika obkoli u 11 sati Sokovninovu kuću i da pohvata sve, koje tamo zateče. Sam Petar pak ode s jednim pobočnikom Sokovninu u kuću. Došav onamo začudi se, što nema vojnikâ; no pomisli, da su svi vojnici u kuću već unišli, udje i sam u nju i stupi upravo u dvoranu, gdje su urotnici bili na okupu. Kad ti spaziše cara, prepadoše se ljuto. Car im nazove dobru večer i nastavi: „Podjoh kraj kuće i vidjeh svjetlo u dvorani, pa mišljah naći veselo družtvo; zato i dodjoh ovamo, da s gospodom čašu vina popijem.“ — „To je velika čast za moju kuću“ — odgovori domaćin. Svi sjedoše opet za stol i stadoše se veseliti. I sam car Petar bijaše široke volje.

Za neko vrieme reče neki strielac Sokovninu: „Ej brate, vrieme je već.“ — „Nije još“ — odvrati Sokovnin tiho.“ „Ali je za mene već vrieme“ — uzkliknu Petar razjaren i nastavi zapoviedajućim glasom: „Vežite nevaljance“! U taj mah udje kapetan s vojnicima u dvoranu. Urotnici se prepadoše, zamoliše za milost, ali svi budu povezani i u tamnicu odvedeni. Kazniv krivce odluči Ruse same upoznati sa

stranom uljudbom; za to posla mnogo mladih Rusa u inozemstvo (u Italiju 60), da se priuče boljemu životu i da kasnije koriste svojoj domovini.

Ali i Petar sam zaželje, da vidi jednom, kako žive ljudi izvan Rusije. On htjede vidjeti strane brodove i vojnike i proučiti državnu upravu stranih zemalja. Osim toga zaželje upoznati razne vrsti obrta i ljudskoga zanimanja, ne bi li kasnije podigao blagostanje svojega naroda. U to ime odluči zaputiti se Evropom, ali tako, da ga ne poznaju. God. 1697. posla on veliko poslanstvo iz Moskve, da u ime njegovo pozdravi vladare zapadne i srednje Evrope. Poslanstvo sastojaše od 270 lica, na čelu mu bijaše Lefort, a uza nj i Menčikov. Poslanicima pridruži se i sam Petar i to pod imenom Petra Mihajlova. U Ruskoj ostavi upravu Romodanovskomu, a zapovjedničtvo nad vojskom vjernim generalima Gordonu i Aleksiju Scheinu. Poslanici putovahu kroz Rigu, Kraljevac, Berlin i Hanover u Holandiju. Petar htjede, da ga nigdje ne bi poznali; no ipak su svagdje za nj saznali, pače on se je sam svojim ponašanjem odavao. Tako pokazivaše osobitu radoznalost, htijući sve vidjeti i oponašati; često bi se i razkalašio, a kadkada i vina nakitio, te onda bjesnio. Jednom doviknu nekoj gospoji sred grada gromornim glasom, neka stane. Ona se prepade, a Petar pohita k njoj, uze joj uru iz njedara i razgledav joj stroj podje dalje. Dvorskomu maršalu u Braniboru skinu opet s glave dragocjenu parišku vlasulju, vriednu 300 talira, te ju baci u kut. Trećom prilikom nakiti se ljuto, pak povuče mač, da smakne prijatelja svoga Leforta. Ženi izbornika braniborskoga baci u krilo dragocjeni rubin, a ženi izbornika hanoveranskoga pokaza opet žuljeve na svojim rukama, ponoseći se, da umije do četrnaest zanata.

No kako se je Petar tek obradovao, kad je došao u obrtnu i bogatu Holandiju, gdje je vidio luke i dilje! Tu on razgledavaše sve kanale i nasipe, pilane, mlinove za ulje i

papir, strojeve i radionice, pače i na trgu i po ulicama zagledao bi se u mnogu stvar. Najviše je žudio, da jednom vidi i prouči dilje u Zaandamu kraj Amsterdama. S toga ostavi čitavo poslanstvo, a sam krene u Zaandam, da bude prosti tesar. Nastanivši se u ribarskoj kolibici, koja se još i danas pokazuje, uze marljivo raditi s ostalim radnicima. Tu ga zvahu Petar Baas, te se čudjahu njegovoj vještini i sposobnosti za svaki posao. On bi vas dan sjekirom tesao, ili pak kovao po kovačnicama, te bi se zanimao za svaki posao, potrebit za gradjenje brodova. Kasnije podje u Amsterdam i tamo mu pokazivaše umni i izkusni načelnik grada Witsen sve znatnije strojeve, tvornice i zanate, te ga upoznavaše s mnogim učenjacima, tehničarima i rukotvorcima, od kojih je Petar mnoge pozvao u rusku službu. Tako skupi do 600 rukotvoraca, umjetnika, liečnika i častnika, te ih posla sliedeće godine sve zajedno u Rusku. Petar htjede u obće sve vidjeti, ali tako, da drugi njega ne vide; zato je dolazio u sto neprilika. Jednom htjede biti u sjednici holandskih država. On dodje u dvoranu i sjede, ali čitava dvorana svrati oči na nj. Spaziv to, skoči sa stolca i odleti iz dvorane poput striele. I u gradu bijaše svagdje: sad bi se razgovarao s komedijašima i drugim umjetnicima slične ruke, sad ga eto u anatomijskom muzeju, sad opet mami vojnike i radnike u svoju službu. Došav u Haag, sastade se s englezkim kraljem Vilimom III. Taj ga pozove k sebi u London i u Englezku. Petar pristade. Došav u bogatu Englezku i u veličanstveni London, ne mogaše se dosta nagledati svih ljepota, a ugledav veliku mornaricu englezku, uzkliknu: „Da nisam ruski car, htio bi da budem englezki admiral!“ Sveučilište u Oxfordu htjede ga učiniti magistrom, ali on se zahvali. S proljeća g. 1698. podje sa svojim pratiocima kroz Draždjane u Beč i sabere tu oko sebe uz privolu cara Leopolda mnogo častnika svake vrsti, da mu preustroje rusku vojsku. Za svoje brodove uze u službu više pomorskih kapetana iz Mletaka. Petar

htjede vidjeti još Italiju, te se već spremi na put u Mletke, kad mu stiže viest, da su se strielci i Rusi starovjerci opet proti njemu pobunili. U Ruskoj se je naime pročulo, da će Petar, vrativši se s puta, mnoge promjene u Ruskoj provesti, da će uz ino zabraniti nošenje brade, a dopustiti pušenje duhana. Uza to gledahu Rusi svaki dan, kako im u zemlju dolaze svedjer novi stranci. Buntovnicima pridružiše se strielci, uvriedjeni, što ih Petar zameće; zatim popovi starovjerci, bojeći se, da bi Petar mogao dirati i u crkvene stvari; nadalje mnogi boljari, koji ne htjedoše plaćati novih nameta i danaka, i napokon još svi oni, koji se opirahu Petrovim reformama. Svi ti združiše se u jedno kolo, a pomagaše ih i poticaše potajno rod Miloslavskih i carevna Sofija, kojoj ne prijaše nimalo samostanski zrak. To bijaše posljednja i osudna borba ruskih starovjeraca proti preporadjajućoj se Ruskoj. Jedan dio strielaca (10—13.000 momaka), razmješten na litavskoj medji, pobuni se najednom. Poubivši sve sumnjive častnike, krenuše ti strielci na Moskvu, da pogube sve strance i pristaše novih uredaba, i da proglase za cara jedinca sina Petrova, sedmogodišnjega Aleksija, a da za njega vladu opet preuzme carevna Sofija. Približivši se buntovnici glavnomu gradu, sretoše kod Voskresenskoga manastira redovitu vojsku, koju povedoše na njih Gordon i Schein. Tu se zametnu 18. lipnja 1698. bitka, i strielci budu od vještijih redovnih četa razbijeni.

Preko četiri tisuće strielaca bude uhvaćeno i u tamnicu bačeno, ostali biše raztjerani, ili postrieljani. Kad se je Petar preko Wieliczke i Rave, gdje se bijaše sastao s poljskim kraljem Augustom II., vratio u Moskvu, bijaše buna već ugušena. Uzprkos tomu odluči on krivce strašno kazniti, te Ruse za sve vieke zastrašiti. Tu se je sada u Moskvi i u Preobraženskom mučilo, vješalo, trlo kolima; sam car pomagaše krvnicima, donesavši od Augusta II. oštru sablju, kojom bijaše August volu glavu odsjekao. Pred prozorima polusestre So-

fije dade tri krivca objesiti, a u ruke im metnu molbenice, kao da mole Sofiju, neka stupi opet na priestolje. Sama Sofija bude poštedjena, bilo radi svoga roda, bilo što joj ne mogaše krivnje dokazati. Ali zato morade čamiti do svoje smrti (1704.) u tamnici, koju razsvjetljivaše jedino jedan prozorčić na rešetku, i pred kojim ležahu trule trupine obješenih urotnika. Car bijaše upravo nemilosrdan prema svim starovjernim Rusima. Pače i svoju ženu Evdoksiju, koja je prianjala uz stare običaje, odtjera od sebe i zatvori je u samostan. Sam patrijarka dodje pred cara, noseći sliku blažene djevice i moleći milost za krivce, ali ga Petar ljutito odtjera, doviknuvši mu: „Izpunjavajući dužnosti svoje prema narodu pokazuje se najbolje, da li je tko zaista pobožan.“

Svladavši tako posljednji pokus starovjeraca, i razpustivši streljačku družinu, poče Petar redomice uvadjati nove reforme i tako preporadjati čitavu zemlju svoju. Ali uza to stade izvadjati i glavnu osnovu svoju, da naime državi svojoj dade prirodne medje, da je naime razprostre do mora. Najviše mu bijaše stalo, da se prikuči Baltijskomu moru, te s toga se zaplete u 20-godišnji rat sa susjednom Švedskom. U tome sjevernom ratu nije se radilo samo o tome, tko da bude gospodar Baltijskoga mora i baltijskih pokrajina, već i o tome, tko će steći prvenstvo na evropskom sjeveru.

U Švedskoj se je godine 1697. zakraljio petnaestgodišnji Karlo XII. Susjedni vladari: danski kralj Friderik IV. i poljski kralj (saski izbornik) August II. zamisliše, da bi za toga mladjahnoga kralja Švedskoj oteli, što su joj morali za predjašnjih kraljeva ustupiti. Na to ih poticaše još i Livonac Ivan Patkul, htijući se osvetiti mladomu kralju, što ga je otac njegov Karlo XI. dao na smrt odsuditi. Spomenuta dva vladara pozvaše i cara Petra u svoje kolo, a on pristupi rado, nadajući se tom zgodom zadobiti zemlje Kareliju i Ingermanlandiju na Baltijskom moru. Svrha ovomu savezu bijaše u obće, da saveznici razdiele medju se zemlje Karla XII. izvan Švedske.

Nema možda u čitavoj historiji još dva čovjeka, koji bi u svem tako protivni bili, kako Petar ruski i Karlo švedski. Karlu bijaše rat ciljem, a Petru sredstvom; Karlo bijaše uzprkos svoje mirne ćudi svagdje smion i drzovit, a Petar kraj naprasite i nagle ćudi svoje uviek samo hrabar. Karla ne zanimaše ništa, što ne spadaše u krug zvanja njegova; Petar naprotiv bijaše neutrudiv proučavajući nepoznato i uporabljujući naučeno. Karlo upropasti svoj plemeniti narod, Petar naprotiv podiže svoj zaostali narod materijalno i duševno.

Pa ipak bijaše Karlo junak. Vjerujući sliepo u udes, srtaše bezobzirno na neprijatelje. Živio je priprosto, a hranio se onim, štogod je dobio ili našao. Da svoje tielo priuči na glad, gladovaše jednom šest dana i šest noći, a zatim zajaha konja i jahaše na njem do šestnaest sati. Tekar tada sjede, da si okriepi tielo. Svaki bi dan liegao u krevet već u devet sati, ali zato bi ustajao već u dva sata iza polnoći. On bijaše otvorene, iskrene duše, te ne poznavaše spletaka ni lukavosti. Ratovaše rado i hrabro, ali nikada ne uze pravoga cilja svojim ratovima. Pustolovine njegove učiniše, da je već u trideset i šestoj godini života svoga zaglavio od ubojice.

Čuvši Karlo XII., što se protiv njega snuje, naumi svoje neprijatelje preteći. Kad su Danci navalili na Schleswig, a Poljaci na Livonsku, eto njega god. 1700. na otoku Seelandiji pred Kodanjem. Danski kralj bude sad prinudjen na mir. Svladavši Dance udari Karlo na Poljake, no u to mu stiže viest, da su i Rusi provalili u Ingermanlandiju i da udaraju na tvrdju Narvu. Dok je naime Karlo boravio u Danskoj, pozove Petar jedan dio svoje vojske iz južne Rusije i pošalje oko 40.000 momaka prema Narvi (blizu današnjega Petrograda). Premda je Karlo XII. imao samo nekih 8—10.000 momaka, pohita ipak, da obrani tu tvrdju. Ruska vojska bijaše doduše četir puta jača od njegove, ali sastojaše većim dielom od novaka, nedavno unovačenih i nedostatno izvježbanih. K tomu bijahu častnici u ruskoj vojsci gotovo sami

stranci, kojih niesu prosti vojnici razumjeli ni štovali. Karlo udari na utvrdjeni ruski tabor 20. prosinca 1700. Na dan bitke padaše silan snieg, i to upravo Rusima u lice, tako da su se Švedi približili Rusima sve neopaženi i navalili na njihove obkope. U ruskoj vojsci nastade metež, te većina vojnika navali bježati. Samo dvie kumpanije, preobraženska i semenovska, odbijahu junački navale švedske sve do mrkle noći. Sutradan zaključiše ruske vodje, da će se švedskomu kralju predati. Karlo XII. odpusti zarobljenu vojsku, a zadrža rusku zairu i topove. Poslie toga poraza bijaše stanje Petrovo veoma nepovoljno. Ali on ne klonu duhom, te za kratko vrieme sabere novu, još bolje oružanu vojsku. Ne imajući dosta mjedi, zapovjedi car, da se po crkvama i samostanima skupe sva zvona, osobito razbijena, te da se od njih lievaju puške. Karlo XII. medjutim, misleći, da je Petra sasvim svladao i uništio, pusti ga i ode u Poljsku, da kazni trećega protivnika svoga, poljskoga kralja Augusta II. Dok se je Karlo tamo borio, Augusta progonio i s priestolja skidao, dotle je Petar s novom vojskom drugi put navalio na švedske pokrajine, oteo Švedima nekoliko gradova, te se utvrdio na obalama Finskoga zaliva.

Medju ušćima Neve imade nekoliko otoka. Ti bijahu tada pokriveni šumama. Kako su otoci veoma nizki, to bi ih češće poplavila voda, tjerana vjetrom s mora na kopno. Tuda se sterahu u tim pustim priedjelima neke ribarske kolibe, a nedaleko odavle uzdizaše se na obali Neve jedna švedska tvrdja. Petar zauze sam tu tvrdjicu, a kasnije utemelji vlastitu tvrdjavicu na jednom otoku ušća Nevskoga (1703.). U tvrdjavici podiže malenu crkvicu na čast apostola Petra i Pavla, te tvrdjavica dobi naskoro ime Petropavlovsk. Na to pozove Petar iz bližih pokrajina sila radnika i naimara, da mu grade grad. Petar sam nadziraše i upravljaše gradnju, te življaše tu u drvenoj kućarici („domik Petra Velikoga“). Naskoro podiže se naokolo tvrdjavice cio nov grad, Peterburg

ili Petrograd, koji Petar uzvisi na priestolnicu svoju. U isto vrieme podiže Petar na rieci Sviri dilje za gradjenje brodova, te su odanle sada plovile ruske ladje Ladožkim jezerom i Nevom u Finski zaliv. Tako stade Petar prietiti Švedima i na Baltijskome moru.

Dok je Petar grad gradio i baltijske pokrajine osvajao, svladao je Karlo XII. poljskoga kralja Augusta II. u boju kod Pultuskoga, te je na to zapovjedio Poljacima, da biraju novoga kralja. Koje silom, koje mitom skloniše se Poljaci, te izabraše svojim kraljem pristašu njegova, Stanislava Lesczinskoga, prije vojvodu u Poznanju. Ali ni to ne bijaše Karlu dosta. On provali u samu Sasku, te prinudi nesrećnoga Augusta na mir u Altranstädtu kod Lipskoga (24. rujna 1706.). Tim mirom odreče se August poljske krune i saveza s carem Petrom. Ujedno predade Karlu Livonca Patkula kao začetnika rata. Svladavši tako dva svoja neprijatelja odluči Karlo, da će sada uništiti najpogibeljnijega svoga takmaca, Petra. No Petar reče već iza poraza kod Narve znamenite rieči: „Švedi mogu nas još koji put razbiti, ali oni će nas i naučiti, kako ćemo mi njih svladati“.

Iz Poljske podje Karlo u Malu Rusku. U to vrieme bijaše hetman (ataman) kozački Mazepa, lukav i slavohlepan starac. On udje Petru u milost, ali u isti mah snovaše s njegovim neprijateljima, kako bi Kozake digao na Ruse, te Malu Rusku opet sjedinio s Poljskom. Više puta bijahu već Petru stigli glasi o nevjeri Mazepinoj. Tik pred dolazkom Karla XII. dojavi opet kozački starješina Kočubej, da Mazepa snuje o izdaji. No Petar ne vjerovaše Kočubeju ni drugu mu, pukovniku Iskri, već ih oba predade hetmanu Mazepi, koji im dade glave odrubiti. Sada najednom začu car na najveće čudo svoje, da se je Mazepa združio u savez s Karlom XII. i da poziva na ustanak svu Malu Rusku (Ukrajinu). Petar zapovjedi namah, da se Mazepa kao izdajica prokune crkvenim prokletstvom, a medju kozake posla

svoga ljubimca Menčikova. Taj razori Mazepinu stolicu (Baturin), primiri Kozake i skloni ih, da su izabrali novoga hetmana. U to podje Karlo proti savjetu Mazepe i Pipera, da podsjedne i zauzme slabo učvršćenu tvrdju Poltavu. Podsjedanje trajaše nekoliko mjeseci. Najednom priteče Petar s vojskom svojom pod generalima i vojvodama Šeremetevim, Menčikovim, Galicinom i Dolgorukim tvrdjavi u pomoć, zametne pred Poltavom bitku i razbi dne 8. srpnja 1709. svoga neprijatelja do kraja. Pred bitkom izdade Petar proglas na svoju vojsku, u kojem naglasi, da je došao čas, gdje se ima riešiti sudbina domovine. „A za Petra", govoraše on u tome proglasu, „znajte, da ne žive za drugo, nego da uzžive Rusija u slavi i blagostanju". U oči bitke dojaše pod noć Karlo XII. pred ruski sabor, da ga razgleda. Do mala spazi on nedaleko Kozake, koji se grijahu naokolo vatre, te ne mogući odoljeti srcu svojemu izpali hitac i ubije jednoga Kozaka. Na to skočiše ostali Kozaci i odvratiše mu hitcima, te Karlo bude ranjen u nogu. S toga ne mogaše on za Poltavske bitke jahati konja, ni njom sam ravnati, već morade to povjeriti svojim generalima Lewenhauptu i Rhenschioldu. Oni medjutim ne bijahu složni, a uza to ponestade Švedima još i praha i olova. Tako se zgodi, da su Švedi uza sve svoje junačtvo ljuto nastradali. U boju ravnaše Ruse sam Petar, odjeven u prosto svietlo zeleno odielo, i sjedeći na konju. On ne uzmače pred neprijateljskim ognjem, premda mu je kruglja trouglasti šešir probušila. Švedi biše napokon razbijeni i pobjegoše prema Dnjepru. Iza bitke pozva Petar na objed više zarobljenih švedskih generala, te im nazdravi zdravicu „kao svojim učiteljima u vojničkoj znanosti". Karlo XII. s dvie tisuće vojnika i s Mazepom pobježe srećno preko Dnjepra i Buga u Tursku; ostala švedska vojska utabori se pod Lewenhauptom kod Dnjepra, no već 10. srpnja morade se Rusima predati. Iza te sjajne pobjede pisa Petar admiralu Apraksinu u Petrograd: „Našega je neprijatelja stigla sudbina

*

Phaëtonova i tim je učvršćen temelj našemu gradu na Nevi". — Uza to naredi, da se dan pobjede Poltavske svake godine slavi po čitavoj Ruskoj.

Poltavskim porazom bijaše moć Švedske slomljena, dočim su Rusi stali dalje osvajati obale Baltijskoga mora. Medjutim podje Karlu za rukom, te skloni turskoga sultana na rat s Rusima. Petar krene na Turke, pošto mu gospodari Moldavije i Vlaške obrekoše, da će ustati proti Turcima, te vojske svoje sjediniti s ruskom. Uzdajući se u tu pomoć povede Petar u Moldaviju vojsku od 40.000 momaka.

No njemu se pridruži samo moldavski gospodar Kantemir s neznatnom silom, dočim se vlaški gospodar Brankovan ne usudi ustati, čuvši, da se brojna turska vojska primiče. Uza to poče ruska vojska stradati s raznih nepogoda i s nestašice hrane. Ipak priedje Petar Prut i bude u Jašu sjajno primljen, dočim je vojvoda njegov Šeremetev već dulje vrieme stajao s vojskom u Vlaškoj. No na jednom zadesi Petra velika nesreća: Turci obkoliše mu čitavu vojsku. Turci naime skloniše kana tatarskoga, te je Petru pao za ledja sa 100.000 momaka, dočim se je turski vezir prikučio ruskoj vojsci sprieda. Tako bijaše Petar sa svih strana obkoljen: koje Turcima i Tatarima, koje opet Prutom i nepreglednim močvarama. Neprijatelji pače stadoše navaljivati na ruski tabor, ali biše suzbijeni. No time ne poboljša se položaj Rusa. Našavši se u tolikoj nevolji, sazva car bojno vieće od generalâ. U vieću bude zaključeno, da se Turcima predloži mir uz znatne gubitke. Ako vezir ne pristane na mir i zatraži predaju čitave vojske, neka se onda ruska vojska probije kroz neprijateljske čete. Pričaju neki, da je Petrova žena Katarina skupila sav svoj nakit i dragocjenosti, i poslala ih velikomu veziru po Šafirovu, koji bijaše došao u ruski tabor, da sklapa mir. Vezir bijaše čovjek dobroćudan i miroljubiv, te pristade na mir uz uvjet, da se Turcima vrati Azov i ušće Dona, i da se predade njima u ruke gospodar

moldavski Kantemir. Petar prihvati sve uslove osim posljednjega, na što se i vezir toga zahtjeva okani. Čuvši za to Karlo XII., koji se je desio u moldavskom gradu Benderu, pohita u turski tabor, da osujeti mir; ali je zakasnio.

Povrativši Turcima Azov morade se Petar okaniti svoje misli, da ustroji rusku vojnu i trgovačku mornaricu na Crnome moru. No zato se to življe lati posla, predobije čitavu obalu Baltijskoga mora. Rat sa Švedima trajaše još deset godina, i dovrši se tek iza smrti nesrećnoga Karla XII. znamenitim mirom u finskom gradu Nystädtu (1721.). Tim mirom zadobi Ruska od Šveda: Livonsku, Estonsku, Ingermalandiju (petrogradsku guberniju) i dio Finske, te zajedno s tim i prevagu na Baltijskome moru i na evropskom sjeveru. Osim toga prestade Švedska biti evropska velevlast, a njezino mjesto preuze Ruska.

Narod ruski silno se uzradova, kad se je svršila ta dugotrajna (dvadesetgodišnja) i težka borba pobjedom ruske države. Sam Petar proslavi Nystädtski mir sjajnim načinom. Ušav u svoju novu priestolnicu podieliše mu senat i sinod naslov „Cara i imperatora čitavoj Rusiji," a nadbiskup pozdravi ga u crkvi svete Trojice kao „otca domovine." Sav Petrograd klicaše: „Živio otac domovine, car naš, Petar Veliki." Sliedećih godina priznaše i evropske vlasti Petra „carem."

Iza Nystädtskoga mira stajaše Ruska preporodjena, kao nova država u Evropi. Car Petar pribavio je svojoj carevini liepe i cvatuće zemlje, prokrčio je svojoj domovini put do mora i utemeljio mornaricu; on je naselio doslie slabo napučenu Ingermanlandiju, učinio Petrograd, koji je zapadnoj Evropi i njezinoj kulturi bliži od Moskve, sielom svoje vlade i priestolnicom, pače je prisilio mnoge boljare i bogate trgovce, te su se u novu priestolnicu preselili i tamo palače i velike kuće posagradili. Da unapriedi promet po ogromnom carstvu svojem, posagradio je mnogo kanala i drumova. S mnogim

General Matija Rukavina u Trogiru.

Bijaše 16. srpnja 1797., baš nekako pred podne. Blag i ugodan vjetrić duvao je sa sjevero-zapada prema gradu Trogiru. Na obali morskoj stajali su ljudi gledajući čudo još nevidjeno. Eto tamo kod rta Okruga i Jelinaka ukazala se gotova šuma velikih i malih brodova, pa se sve bolje primiču staromu gradu Trogiru. Ta vidio je Trogir i većih mornarica; ali kakova se ono velika zastava vije na prvome brodu? To je zastava cara i kralja Franje II., vladara austrijskoga, a kralja ugarskoga i hrvatskoga. Njegov vojvoda Mato barun Rukavina ide s vojskom od grada do grada, da pokori svomu gospodaru biser starodrevne krune hrvatske, dičnu Dalmaciju, koja je od g. 1420. bila robinjica mletačka, a sada je s voljom velikoga vojvode Napoleona Bonaparta zapala cara Franju II.

Čim se je gradom Trogirom razglasila viest, da se primiče vojvoda i vojska novoga gospodara Dalmacije, sve gradjanstvo najprije obuče svečane haljine, a zatim povrvi prema luci, da dostojno dočeka generala Rukavinu. Gradjanska straža pohitala je na gradske zidine i kule, gdjeno stoji do petdeset većih topova. Grom topova gradskih srdačno pozdravlja dolazeće brodove, a i s brodova ori se gromka pucnjava u ime odpozdrava. Trogir veselo očekuje vojvodu i vojsku cara Franje II., — ta nedavno je pala slavljena nekad kraljica jadranskoga mora.

Eto generala Rukavine. Izkrcao se na obali u luci. U susret mu podjoše biskup, načelnik grada, plemstvo, gradjani i puk. Puk ga oduševljeno pozdravlja, a on mu ljubezno desnicom i ljevicom maše, te mu se zahvaljuje. Iz luk ekrenula povorka u grad, u starodrevnu stolnu crkvu sv. Lovrinca, koju su gradili hrvatski umjetnici Radovan, Andrija Aleksijev, Marko Gruvat i drugi. U crkvi pjevat će se svečana pjesma zahvalnica „Te Deum"; tu će se vojvoda zahvaliti kralju kraljeva za srećni uspjeh svoj.

Došavši general Rukavina u crkvu, uzpe se na propovjedaonicu i razloživši brojnome narodu svoj dolazak, zapita ga hrvatskim jezikom, hoće li priseći vječnu vjernost caru i kralju Franji II. i njegovim zakonitim potomcima i nasljednicima? „Hoćemo, hoćemo!" zaori sve u jedan glas. I svi podigoše tri prsta desne ruke, i govoreći rieč po rieč za generalom, zavjeriše se glasnim glasom i svečanom prisegom, da će novomu vladaru biti vazda vjerni i odani.

Velika pripravnost naroda, koji se eto oduševljeno skloni pod žezlo novoga vladara, i divota netom zbivšega se prizora dirnu Rukavinu duboko, i on prozbori sakupljenim Trogiranima doslovce ovako:

„Moji dragi Dalmatinci!" govoraše on krasnom hrvaštinom, „virnost vaša i vaša hrabrenost jesu starinske vaše kriposti. Pod krilo od obrane moga i vašega milostivoga cesara i kralja rasti će s vami, s vašim unucim i naslidnicim iste kriposti. Ja se ufam, ako bude potribno, da hoćete i vi s ostalom braćom slavnoga našega naroda, njegovim virnim podložnikom, i vašu krv proliti za obranu i veličanstvo njegova slavnoga pristolja, pod kojim ćete biti srećni i čestiti i vi i vaš porod do poroda."

Iza toga govora uzpeše se na propovjedaonicu dva kanonika, te jasnim glasom zapjevaše slavopjev u slavu novoga vladara. Od starine naime bijaše u dalmatinskim gradovima liep običaj, da se vladaru zemlje pjevaju u slavu hvalospjevi

(laudes). Tako se u Trogiru pjevalo nekad u slavu Krešimira i Zvonimira, a kasnije na čast mletačkim duždima, da im se time izkaže dužno počitanje i odanost.

Dok su se te svečanosti u crkvi zbivale, izkrcaše se u luci s brodovlja dvie satnije hrvatskih vojnika, te se smjestiše na pijaci uz morsku obalu. Momci bijahu krepki i jaki, ali ljuto izkidani i umoreni, gotovo obnemogli. Ta silno su stradali od svake nevolje i glada, dok su bili zatvoreni u Mantovi, koju je Napoleon podsjedao; k tomu se i putem u Trogir, buduć nevikli moru, mnogo napatili. Bol i nemoć zrcalila im se na muževnim licima. Zvjedljivi Trogirani okružiše ove patnike, da ih vide i sažale, da saznaju, odkuda su.. Stadoše prisluškivati njihove razgovore, i na najveće čudo svoje zamietiše, da ti strani vojnici govore istim jezikom hrvatskim, kao i oni sami. Počeše ih pitati za imena, a kad tamo, saznaše, da su im ista porodična imena, što su poznata u dalmatinskih Hrvata. Svjetina trogirska bijaše tim ugodno iznenadjena. Tekar na koncu osamnaestoga stoljeća saznadoše nebogi Trogirani, da imaju braće izvan Dalmacije, koja govore istim jezikom, kojim su porodična imena ista. Za mletačke vlade znali su Hrvati primorske Dalmacije dosta o afričkim i američkim narodima; al da imaju hrvatsku braću tamo iza Velebita, o tom niesu ni snivali. Jedino žitelji okolice zadarske i kninske znali su, da tamo iza gora u Lici ima ljudi njihova plemena i govora.

Žitelji trogirski uzradovaše se u velike, kad evo slučajno nadjoše nepoznatu dosad braću svoju. U tinji se čas spozna i sprijatelji brat s bratom, pa svaki Trogiranin uhvati po jednoga vojnika pod ruku, te ga povede k svome domu, da ga počasti i okriepi vatrenim dalmatincem. I tako nestade s trga dviju satnija hrvatskih vojnika!

U to se svršiše svečani obredi u crkvi, a general Rukavina pohita, da razgleda svoje čete. No kako se začudi, kad ne nadje hrvatskih satnija. Izprva se obori na častnike,

koji bijahu pošli u crkvu i ostavili momčad samu; no saznavši poslie, što se bijaše dogodilo s vojnicima, udobrovolji se opet, te se iskreno radovaše pobratimstvu izmedju vojnika i gradjana trogirskih.

* * *

Hrvatski general Mato Rukavina bijaše ovako s hrvatskim vojnicima i hrvatskim proglasima franjevca Dorotića u kratko vrieme svu Dalmaciju predobio za cara i kralja Franju II. Hrvatski narod u Dalmaciji oduševljeno je pozdravljao Rukavinu i njegova cara, nadajući se, da će sada biti svoj. Ali se jadan prevario. Jedva bijaše Rukavina okupaciju Dalmacije svršio, nahrupila u zemlju četa njemačkih činovnika, na čelu im knez Rajmund Thurn.

Svjestni Hrvati u Dalmaciji, koji se sjećahu, da je domovina njihova bila nekad matica hrvatskoga kraljestva, počeše sada tražiti, da se Dalmacija sjedini s ostalom Hrvatskom. Najodlučnije zahtievahu to žitelji Makarske i Opuzena, a na čelu im makarski biskup Fabijan Blašković, zatim Ivan Pavlović Lučić i odvjetnik Dišmanić. Ivan Pavlović Lučić i Dišmanić biše poradi tolike smjelosti zatvoreni u franjevački samostan na otoku Visovcu, a Dalmacija ostade sve do danas odieljena od posestrime Hrvatske!

4. srpnja 1848.

Prvih dana srpnja 1848. dolazili su iz Slavonije sve tužniji glasi u Zagreb, gdje se je nedavno sastao hrvatski sabor. Magjari, uvjerivši se, da ne mogu Hrvate ni milom ni silom odvratiti od bana Jelačića, pokušaše, ne bi li bar Slavoniju odkinuli od Hrvatske. Za to nadjoše u virovitičkoj županiji, naročito u gradu Osieku, gorljivih pomagača. Osobito podžupan Sallopek radio je svima silama u prilog Magjarima, a njega su pomagali što revnije barun Prandau, župnik Tallian, Petar Mihalović, Ladislav Janković i drugi. Sallopek sazove pače 30. lipnja na svoju ruku županijsku skupštinu u Osieku, pak iztjerav silom iz dvorane domorodne skupštinare, zaključi sa svojim pristašama, da se poslanici, poslani u Zagreb na sabor, odazovu, da se biraju poklisari za magjarski sabor, i da se odkaže posluh banu Jelačiću.

Kad su o tome stigli glasi u Zagreb, sve se uzruja i živo poboja, ne će li odmetničtvo i dalje po Slavoniji mah otimati, te tako tu posestrimu hrvatsku u krilo magjarsko turiti. U saborskoj sjednici od 4. srpnja podiže se najprije Požežanin Josip Bunjik i progovori po prilici ovako: „Dočim se mi ovdje bavimo i dočim se o pacifikaciji radi, odpada od nas treći dio Slavonije: magjarski je ministerij tamo priznat, veliki župan izdajica sada Janković primljen i instaliran, puk pobunjen i od nas odtudjen. Što nam sada ostaje, nego puk na našu stranu okrenuti, poslati onamo ne-

koliko hiljada vojske, da eksekuciju čine onoj gospodi, koja su kriva, a osobito onome magistratu (osječkomu), koji je svemu tome kriv. Ne gledam ja, da su tamo moj ujak i moja dva bratića, oni su neprijatelji moga roda, podrepine magjarske, kojih ja ne mogu nikako ljubiti, kad tako rade.“ Rieči Bunjikove kosnuše se živo svih zastupnika, a i slušalaca na galeriji. Povela se razprava, što da se čini, i kako da se pomogne. Govorio o tome Osječanin Mojsija Georgijević, Zagrebčanin Lipovčić i drugi. Kanonik zagrebački Mato Vuković reče banu Jelačiću: „Važan je ovo predmet, svietli bane. Jedna ciela županija, jedan znameniti grad u domovini našoj hoće da se preuzvišenosti vašoj iznevjeri. Što prije treba korake učiniti, da se ovaj stari savez povrati; jer ako to sada namah ne učinimo, vjerujte mi, da ćemo to kasnije moći samo s mačem u ruci postići“. Umieša se i Karlovčanin Makso Piškorac i progovori: „Mi smo preuzvišenomu banu podielili punovlast, i sve, što na nju spada. Medjutim ako hoće svietli ban stvar našemu saboru podnieti, može; a ja bih onda toga mnienja bio, da svietli ban svakako strogo kazni one, koji su se usudili u stari savez naš dirati i naročito banski zakon prekršiti. Nek im se pošalje tamo 10.000 vojske, pa neka stoji na eksekuciji, i tko je krivac, neka plati.“

Sve dotle šutio je ban Jelačić, kao da razabira, što i kako misle narodni poklisari. Ali na rieči Piškorčeve morade odgovoriti. „Ja ću, gospodo moja“, uze on, „to i učiniti, samo dajte mi sredstva. Imadem ja 30 do 40 tisuća pripravne vojske, ali dajte novaca, kojima ću vojsku uzdržavati. Dali ste mi punovlast, ali što to hasni? Neka svaki ovdje, što može, dade i prinese na oltar domovine; pa ako bude od potrebe, ja ću, budite sigurni, voditi rat.“

Rieči banove pale su na plodno tlo. Priskoči namah Herman Bužan i predloži: „Ne bi li se, slavna gospodo, moglo ovako učiniti, da svaki dade, što može? Ja prvi evo dajem tri sto forinti.“

Nije moguće opisati oduševljenje, koje je sada nastalo u saborniei. Zastupnici u dvorani, gospoda, gospodje i gospodjice na galeriji, sve se je požurilo, da štogod prinese za obranu domovine. Jedni daju gotovih novaca, dočim drugi skidaju sa sebe pa dobacivaju i donose sate, prstenje, narukvice, naušnice itd. Očevidac piše: „Jedva što ban ovo izjavi, pretvori se današnja sjednica u sveti žrtvenik domovine. Tu ti se je, brajko, darovalo, koliko i šta je tko uzmogao, gotova novca skupilo se je 15.536 for. u srebru, a zlatnih lanaca, rinčica, prstenja i drugih dragocjenosti bilo je i bit će više, nego li ikoji i pomisliti može. Samo krepko, prvi korak je krasan, daj Bogo, da drugi ne zaostane ni najmanje za njime."

Iza Hermana Bužana prihvati rieč kanonik Mato Vuković, pa reče: „Mi smo svi ovdje jedne majke sinovi, tko je izmedju vas, koji domovini u pogibli pritekao ne bi? Zato ja dajem 200 forinti srebra." Za Vukovićem zaredaše drugi; svaki je dao, koliko je samo više mogao: biskup Mirko Ožegović 1000 for., ban Jelačić 1000 for., grof Karlo Drašković 300 for., Metel Ožegović 500 for., Stjepan Josipović 200 for., itd. Kad je red došao na Sebastijana Ilića, arhimandritu pravoslavnoga manastira u Gomirju, on ne imajući, šta da dade, skine zlatni lanac i krst s vrata, te ga predade sabiraču govoreći, da mu je sladko za mili rod i dom lišiti se i toga uresa. Sve bijaše s toga prizora do suza ganuto. A ban Jelačić, videći to, sadje sa svoga stolca, uze darovani krst u ruku, i obrativši se k zastupnicima reče: „Ako ikada, zaista je sada ovaj prečastni gospodin pokazao, da je vriedan ovaj sveti krst nositi; zato ga evo vama, gospodine, opet vraćam, a mjesto njega polažem za vas petdeset dukata, koje ćete mi onda povratiti, kad budete imali " Prečastni arhimandrita suznih očiju izjavi, da je do sada smatrao ovaj sveti krst kao uspomenu svoje svete dužnosti, kao ostan i potaknuće svakome dobrome djelu; ali odsad da će ga uz to smatrati za svoje najdragocjenije blago, kao dar ljubljenoga bana.

U tinji čas raznese se glas širom Zagreba i čitave domovine, da se skupljaju prilozi kao izvanredna novčana pomoć za obranu domovine. Mnogi velikaši i zastupnici žalili su, što onoga dana nisu bili u saboru. No najviše razžali se s toga rodoljubivi biskup Josip Schrott. On poskida sav zlatni ures sa sebe, pokupi svu srebreninu svoje bogate kuće i priloživši tome još 1000 for. gotovine, pošalje sve to skupljaču uz ovo rodoljubno pismo: „Čujem, da su jučer u sjednici sinovi domovine za nju žrtvovali, i žalim, da nisam polag bio. Hotio sam danas doći, ali jučer na jedanput me je nešto u prsima presjeklo, da niti tielo izravnati, niti bez boli hoditi mogu. Zato molim vas, dragi prijatelju, da vi mjesto mene njegovoj ekscelenciji, presvietlomu gospodinu banu i slavnoj obćini saborskoj izjavite, da ja ono, što je u priklopljenom pismu popisano, na oltar drage domovine, koja je uviek dosele moja mila majka bila, srdačno, s ljubavlju i zahvalnošću polažem. Moje duboko počitanje gospodinu banu i iskreni pozdrav slavnim zastupnikom naroda, mojoj dragoj braći Srbljem, Hrvatom i Slavoncem! U Zagrebu, 5. srpnja. Vaš sluga i prijatelj biskup Josip Schrott."

Kad se je to pismo još istoga dana u saboru pročitalo, sve udari u živahni pljesak i klicanje: Živio! A i bio je to baš kraljevski dar. Samo jedan jedini briljantni prsten vriedio je 600 forinti, a gdje su drugi darovi, što ih je biskup Schrott nanizao! Zato i piše suvremeni pisac: „Ne ćemo potanko opisivati, kolikim je uzhitom pismo ovo slušano, kolikom pohvalom i radostnim podvikivanjem pozdravljeno. Gdje djela tako iza glasa govore, ondje rieči ne imaju nikakve vriednosti; no ne možemo zatajiti našu osobitu radost nad ovim sjajnim dokazom iskrene ljubavi domovine, nad ovim riedkim, dä, kod nas jedinim požrtvovanjem. Jer valja znati, da sudeći od oka vriednost ovoga dara, prinesenog na oltar domovine, iznosi preko 8000 forinti u srebru. Presvietli gospodin biskup Schrott dao je dakle ne samo toliko, koliko

ma koji drugi, nego i više, nego i dva puta i tri puta više, nego ma koji sin domovine. Takovomu dokazu ljubavi domovine klanjamo se do crne zemljice, i želimo, da duhovno stado primjer ovoga duhovnoga pastira sljeduje.“ Biskup Haulik dao je takodjer za obranu domovine 2000 forinti.

Skupljanje dobrovoljnih priloga nastavilo se i dalje, pošto bi sabor odgodjen. Doprinosili su za dobro domovine svi: mužko i žensko, staro i mlado, katolici, pravoslavni i izraelićani. Davao je, što bi tko imao; jedan gotova novca, drugi zlata i srebra, treći vina, četvrti državnih i privatnih obveznica. Tako se je do konca listopada 1848. sabralo 54.550 forinti gotova novca. I srodna slavenska plemena, poimence Slovenci i Česi, pohrliše braći u pomoć. Odbor „Slovenske Lipe“ u Pragu i redakcija „Narodnih Novina“ u Pragu skupiše i poslaše liepe svote; zbor slovenski u Ljubljani darova 500 forinti, slovensko družtvo u Ljubljani 500 for. itd.

Sred skupljanja priloga zatrubi ratna trublja, te 11. rujna 1848. priedje ban Jelačić s hrvatskom vojskom kod Varaždina preko Drave. O tom prielazu piše očevidac iz Varaždina: „Prešli smo preko našega Rubikona, prešli smo preko Drave. Već prije zore prikupljala se je vojska. Pošto se bijaše sakupila, doleti svietli ban na konju i nagovori ju još jedanput, preporučiv joj hrabrost i čovječnost, junačtvo i poštenje, smjelost i čednost. Sad udari odlučni čas, vojska krene na put. Oko $4^1/_2$ sata dodju do dravskoga mosta, koji je dosad dielio Ugarsku od Hrvatske. Najprije su stupila na most do dva hrvatska husara. Porazdaleko od njih išlo je nekoliko krajiških strielaca, sve ovo kao tako zvani Vorposten. Za ovim je koracala prednja straža (avantgarde), po imenu jedan odjel Otočana. Sada jaši junak od junaka, Jelačiću bane, a prati ga do 30 častnika svake vrsti, štono zovu Generalstab, a sliedom sliede opet Otočani. Iza njih vije se dugačak pramen magle. Nije to pramen magle, već

povorka hrabrih junaka bez kraja i konca. Tolika je bila vojska, da je od 4½ do 8 sati neprestano preko dravskog mosta prelazila, koliko je god most širok. Kažu, da je bilo vojske do 40.000. Liep je to bio pogled: sad su išli vitežki graničari, veselo pjevajući, sad su naši hrvatski konjanici na čilih svojih konjih kasali, sad je most praštio pod težkim bremenom topova i tarnica . . ."

SADRŽAJ.

